

TARTALOM

- 3 Ágh István: Éjféli; Háborúk füstje; Álomtitkok; Növényeink; Fikusz; Leander; Japánakác; Zárszó
- 8 Változatok az „aha-élményre”. A magyar–zsidó együttélés személyes tapasztalatairól
(Wodianer-Nemessuri Zoltán beszélgetése Borsi-Kálmán Bélával)
- 31 Kemsei István: Vadkapor
- 34 Gy. Szabó András: Termálban
- 38 Szilágyi-Nagy Ildikó: Gumi
- 41 Novotny Tihamér: Szín-, forma- és térerők – eklipszisben
(Nemes László „Az elmúlt évek” hívószavú kiállításának és „Az utóbbi 10 év alkotásai” jelzésű kötetének bemutatása)
- 45 Mohai V. Lajos: Lángok titkosírása, Kálnoky emléke
- 47 N. Pál József: „Befed ez a kék ég...”
(Törőcsik Andrásról – búcsúzóban)
- 59 Radnai István: fohász fagyponatok közelében; boszorkányszombat
- 61 Pál Sándor Attila: Nyári kép, kilencvenes évek; Húszas évek
- 64 Összecsúszó univerzumok bennem
(Interjú Pál Sándor Attilával)
- 70 Baráth Tibor – Molnár Míra: Az archiválás szükségyszerűsége
(A Dívő és a Balladáskönyv műfajértelmezéséről)
- 77 Ekler Andrea: Németh László és Tamási Áron kapcsolata a „betűn át” és azon túl
(2. rész)
- 86 Bakó Endre: Illyés Gyula és Tamási Áron a Kisfaludy Társaságban
- 93 Salamon Konrád: Ez volt az élet
- 104 Petrik Béla: Szabadulás a vesztegzárból Szárszó ügyében
- 123 Majoros Péter: Csucsá – Ady Endre és/vagy Octavian Goga emlékezetének egyik helye?
Magyar–román közös emlékezzethely volna?

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képei Nemes László festőművész munkáiból nyújtanak válogatást, Novotny Tihamér írását kísérvé.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor](#); **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2022/1. szám kiadásának biztosítása” szakmai program megvalósítását 2022. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. „A Hitel folyóiratot – mint a civil szférát reprezentáló szakmai sajtóterméket – megjelentető Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány szakmai programjának és működésének biztosítása” c. támogatási cél megvalósítását 2022–2023-ban támogatta: Nemzeti Együttműködési Alap, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. és a Miniszterelnökség. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Nemes László: Fekete tölgy (Fosszília II.), 2021

Ágh István

Éjfél

Végül a közös ágy és asztal
egyik felén magam maradtam,
ahogy az állandó bútorzat
céltalan, ha szobánk lakatlan,
ez a legmélyebb egyedüllét
kijár a hosszú élet végén,
hálás lehetnék, hogy megértem,
nyomorúságom ettől érdem,
az ablak ugyanarra nyílik,
bár a Duna lehetne Styx is,
halál megy az utcán civilben,
kaput nyit, döngeti a liftet,
mintha valaki hazajönne,
vajon melyik ajtón zörög be?

Háborúk füstje

Planétánk keserű füstje
mindenfelől és egyszerre
száll bele a világűrbe,
vulkánok törnek ki sorban,
vagy a népek háborúznak,
hogyan a téglák is megolvad?

Egymást lövik, akik minket
együtt gyaláztak és öltek,
s győztek, pedig veszítettek,
kipufogó gázra érzek,
ahogy a házból kilépek,
fullaszt a lélegzetvétel,

páncélosra emlékeztet,
s ha egy busz hirtelen fékez,
azt hiszem, hogy itt a végem,
mint az elhullatott hajsza
fölidézi, ami nincs már,
de az életveszély fönnáll,

nem korától megzavart vén
állítja, hogy látja ismét,
ami elhamvadt, megint ég,
megint világháború van,
rövidzárlat, gyújtóbomba,
füst nyomul a teliholdra,

a nagy fehér felhő elől
sötétségbe menekülök,
azt se tudom, mi vesz körül,
s az a pernye ízű méreg,
amitől mint gyerek félttem,
talán éppen most emészt el.

Álomtitkok

Amikor fölriadtam a sötétben,
megnyugodtam, eszembe sem jutott,
ami később a rémálmot tetézte,
hogy magam-űző szörnyeteg vagyok,
miként belőlem fakadt, bennem zajlott,
s bármikor meglephet, ha bennem él,
egy idegen test öltött szellemarcot,
s mint lélek éli külön életét,
és átváltozik máskor földi nővé,
és nem érzem, hogy páromat csalom,
ölébe vonz a kenyér meleg bősége,
míg a férje ott kószál valahol,
nem hasonlít senkire, szép szemében
a bizalom delejes fénye hív,
amiért megérdemelt büntetésem
egy rémálommal bekövetkezik.

Növényeink

Növényeink kedvtelen zöldek,
gyanakszanak, mert nem engem vártak,
hol van, aki megöntözte őket?
több palack esőt döntöttem rájuk,
amit nem bírt a föld befogadni,
sarat oldott a szikkadt talajban,
mocsár fészkel a fehér hokedlin,
nem szárad föl a hajnali harmat,
sírdogálnak a szívforma levélkék,
könnyeim is belekeverednek,
ha én abból a harmatból innék,
csípne, mint a sós Fekete tenger,
tudom, zöldjük majd ezüstbe fonnyad,
sárgán várnak, és pusztulnak barnán,
mindegyikünk az elmúlás foglya,
s kóróvá foszt a téli hideg gyász.

Fikusz

Az örökölt szobanövényeket
nem csak szárazság ellen locsolom,
ha lágyítom a maradék vizet,
s számon tartom, mely cserép a soros,
szikkadt-e már a földjük, levelük
sárgul-e, és hogy ne csúfítsa el
a szobát, kimetszem a zöld közül,
tíz cserepet gondozó földműves,
fölébredt bennem a genetikus
szorgalom, a létezés szabta rend,
érezem a lelkes falusi fiút
hajladozni az örökzöld felett,
s a nagy szerelmes összetartozást,
mikor teljesen egyedül vagyok,
és folytatom párom mozdulatát,
mit a fikusz levelein hagyott.

Leander

Négyemeletnyi szakadék fölött
rózsaszínű angyal áll a gangon,
akár egy nő, korlátra könyököl,
virágba borul alakján a karton,
anyagszerű, háromdimenziós,
a sárga falnak támasztva a szárnya,
mint egy modell, magas pódiumon
kiszolgáltatva nyers fantáziámnak,
s ha én nem nézem, talán nincs is ott,
olyan magas és szép fönn megpillantva
a konyhából, hol egyedül vagyok,
a tüneményt keretezi az ablak,
s egyszerre Botticelli képre vált,
déli nevén Nerium oleander,
titkolja mérgét, ahogy a hiányt
álcázom én ezzel a szelíd verssel.

Japánakác

Japánakácok sziromszőnyegén
mentem hozzá a rideg klinikára,
azóta még negyven évet túlél,
s nem változott az emlékezés tárgya,
az aransárga kertvárosi út
jelölte ki a távozás irányát,
bár visszahozták őt az orvosok,
benne hagyták a betegség csiráját,
figyelmeztetett minden július,
s az útra hullott kései virágok,
aki akkor életre szabadult,
annak jövőjét rejtett csapda zárja,
tavaly még együtt, itt és ugyanekkor,
napfény vezényelt lágy méhzümmögést,
a rengeteg növényzet meg se mozdult,
vagy könnyen libbent a nagyon nehéz.

Zárszó

Azóta más világban élek,
bár ugyanott, hol vele éltem,
a kopott, fölösleges tárgyak
halmazától üres lakásban,
neki is megnyíltott egy másik
világ, hol meg fogom találni,
vagy elvegyülvén a göröngyben
elveszítjük egymást örökre,
vigasztaló hit, rontó kétely
özvegyi létem keveréke,
élve nem fejttem meg a titkot,
s ki tudja, hogy a halott mit tud,
talán már csak nekem hiányzik,
csak én folytatom, ami már nincs,
s mintha én lennék földi mása,
megijedne, ha belém látna,
milyen zavarba ejtő káosz
sodor hozzá s köt világához,
nincs nyugalma képzeletemnek,
az elhervadt reményig terjed,
ugyanakkor egy ültő helyben
zsugorodok porhüvelyemben,
még egyszer sem álmodtam róla,
mintha ébren lennék azóta,
keresem, szinte már vadászom,
de csak a nyomára találok,
sírjáról egy felvételt nézek,
a temetők májusban élnek,
könnyebb lenne odaköltözni,
ha lábamat reuma gyötri,
nyáron is téli barlangomban
várom, hogy egyszer megvirradjon,
míg a cipzár fűrészszírással
bezár a világoskék zsákba,
addig biztosan mindig így lesz,
most már csak töredékre telhet,
s bizonytalan, milyen sokáig
tart az utolsó, rövid fázis.

Változatok az „aha-élményre”

A magyar–zsidó együttélés személyes tapasztalatairól

Az idei Könyvhét – a korábbiakhoz hasonlóan – ismét bemutatott néhány olyan kötetet, melyek az állóvizet fölkavarhatják. Kibeszélnék hitt gondjainkat újszerű megközelítéssel reflektorként helyezik szokatlan megvilágításba, egyben továbbgondolásra készítetik az olvasót. Köztük meglepetés Borsi-Kálmán Béla korántsem szokványos írása a magyar–zsidó együttélés – vagy együtthalás –, kölcsönös előítéletekkel terhelt százegynéhány esztendejéről egy románokkal, cipszerekkel, cseh és lengyel eredetűekkel is belakott partiumi városkában, Szinérváralján, párhuzamos világaink peremén. Többségükben köznapi események válnak létkérdéssé, melyek tanulságait a L’Harmattan kiadó jó ütemérzékkel ismerte föl. A szerző a leírt állapotokat s azok előzményeit nem csak gyerekkorában élte át. Szülei, nagyszülei áthagyományozott tapasztalataként, majd az iskolában, később pár magyar futballcsapat tagjaként, történészként, bukaresti és párizsi diplomataként, végül íróként (is) bőven volt alkalma ráébrednie, miben hasonlítunk egymásra, miben különbözünk s miért ellenségeskedünk. Futballistaként került közel többek közt – Esterházy Péterhez, Moldova Györgyhez, Döbrentei Kornélhoz, Albert Flóriánhoz és más ismert személyiségekhez. Vegyes, de egyáltalán nem érdektelen névsor. Esterházyval nyolc év kispályás foci hozta össze, közben az író egy munkájával, a *Termelési regénnyel* (Kissregény). Ilyennek találta: „az arisztokrata származás és a kültelki proli-futballistaság senki máshoz sem hasonlító egyvelege, ami – finoman szólva – nem könnyíti meg az olvasói recepciót”. Esterházy akkoriban egy göndör hajú szinérváraljai zsidó futballcimbora-jára emlékeztette, talán ezért is értettek viszonylag könnyen szót.

Borsi-Kálmán Béla munkájának nemcsak hitelességét és személyességét, olvasmányosságát is fokozza a temérdek gyerekkori tapasztalat, beleértve nagyszülei, köztük kismemesi gyökerű borbély nagyapja és református kántortanító-iskolaigazgatóapja emlékeit. Nagyanyja barátnői – jórészt zsidó lányok – gyakran megfordultak náluk, köztük a katolikus óras, Merli bácsi félzsidó csemetéje. Mintegy igazolva, hogy a két felekezet közt a természetes keveredés már a századelőn megindult. Az elegáns, jólöltözött Mira néni, a veretes dzsentrifamília tagja, Balogh István felesége ugyancsak zsidó származású. A szerzőt nagymamája

világosította föl arról is, „miért olyan szomorú a szeme több általam ismert zsidó gyereknek”. Szó nélkül kezébe nyomott egy *Halálgyár* című könyvet, mely a holokausztot taglalja elborzasztó részletességgel. Más emlékfoslányok: a főképp zsidók lakta bérházakban esténként olykor összegyűlnek a családok, hangosan vitatkoznak az üzletelésről, közben zenét is hallgatnak. Kálmán nagypapa megjegyzése: „Már megint dajdajoznak!” Ez aztán a későbbiekben a szerzőt a hajdani galíciai kisvárosok, a „Hegedús a háztetőn” chagalli hangulatára emlékezteti, ahonnan az ottani zsidók kétszáz éve Szinerváraljára települtek.

E pár ezer lelkes városkában zsidók már rég nem élnek. 1944-re javarészt elmagyarosodtak (rabbik, borkereskedők, szabók, pékek, sakterek, mészárosok, szatócsok), mígnem a közel hétszáz fős hitközséget deportálták, a szerencsés visszatérők pedig Palesztinába, illetve Izraelbe emigráltak. A településen mára csupán két vegyes házasságból származó hírmondó maradt: Szmuck bácsi, a helyi mozigépész Márton fia, és egy idős, hetvenen túli asszony. Az egykor impozáns, de rég elhagyott zsinagóga omladozik, a hívek temetőjét fölveri a gyom.

A kötetben – kendőzetlenül – szó van a háború után elfajult viszonyokról is. Apja egyik gyerekkori pajtása, családjából az auschwitzi krematórium egyetlen túlélője, akinek teljes rokonsága „gázban illant el”, nyersen közli: „Örökre elmegyek innen Izraelbe, de előtte bosszút állok a fasisztákon!” Magyar részről a neheztelés abból fakadt, hogy 1920 után szinte mindegyik zsidó család román iskolába íratta a gyerekeit. Ezt a helyi magyarok távolodási szándéknak tekintették, s csaknem ugyanúgy elítélték, akár csak azon magyar családok döntését, akik fiaikat-lányaikat 1959-ben az iskola ötödik osztályától ugyancsak román tagozatba írták. A végletesen megromlott román–magyar viszony persze érzékelhető a kiskamaszok között is. 1958–59-ben a Vasút és a Balta utcai kölykök időnként összecsaptak, elcsattant néhány pofon is. Akár szimbolikusan is tekinthető, hogy a magyarok és a magyarzsidó gyerekek egy táborban „harcoltak” román társaik ellen (bár a keresztény és a zsidó fiúk néha egymással is összekocódtak, a református Pali nevű például a pajeszos Baburival, lerántotta a kipáját is). Végül előbbi siheder egy életre megjegyezte: „sem a zsidó szokásokat, sem az évezredek érzékenységet nem tanácsos megsérteni”. (A történetek után Baburi ortodox, parókás mamája haragosan kifakadt: „A tűz égesse meg azt, aki ilyet tesz!”)

A könyvben röviden említett, Szinerváraljáról elszármazott zsidók életútja sem mindennapos. Steinbergerék szőke, kékszemű Jóska fia nemzetközi híró ökológus professzor a tel-avivi Bar Ilan egyetemen. Otthon még a szerzővel együtt fociztak; a foltokból összevarrt bőrt egy kiszáradt patakmederben rugdosták. Amikor a románok a szerző édesapját 1958 őszén magyar iskolaigazgatói állásából „soviniszta–nacionalista tendenciák” ürügyén elcsapták, Izsák Majsi az egyik zsidó pék Kálmánék kenyérgondjain azzal segítette, hogy a családot két-három naponta egy tarka veknival lepte meg. Késő este egyik lányával küldte át, hogy le ne bukjon. A zsidó találékonyságra jellemző: a kivándorlók kevéske aranyukat-ezüstjüket beolvasztva exportra szánt bikák tőkébe varrták.

A hajón Izraelbe szállított, az egyezményes billoggal megjelölt vágómarhákat beavatottak válogatták ki. Az egyik ügyesen focizó pajeszos Neumann-gyerek, „Jasz” a fáma szerint New Yorkban lett bankár. A labdát a poros Neumann udvari grundon kergető csapatok magyarokból, megmagyarosodott svábokból, zsidókból és románokból tevődtek össze (előjeleként a borszint nem ismerő sportnak a magyargyűlölő román diktatúrában is). A másik Neumann, Öcsi távozása után az izraeli válogatottban is játszott. Negyven évvel később a szerző óvodáskori címborája, Izsák Ervin a kivándorlást elősegítő bukaresti Jewish Agency-t vezette. Az Auschwitzot és a Gulagot egyaránt túlélte Nagy-Talavera Miklós (1929–2000) jeles történész lett San Franciscóban. A Vasgárdáról meg a magyar és a román fasizmusról szóló munkái alapműveknek számítanak. A színérváraljai vasútállomás közelében lakó Judovicsék kisebbik fia hányatott életét tábornoki rangban, Jeruzsálem rendőrfőnökeként fejezte be.

Borsi-Kálmán Béla könyvében hangsúlyosan jelen van az imádott futball is. Édesapja jeles focista volt, 1943-ban Erdély katonaválogatottjába is bekerült, végül az Újpestbe az a Balogh II. Sándor hívta, aki a magyar nemzeti tizenegy- nek a Puskás-korszakot megelőző csapatkapitánya volt. Ennek is van színérváraljai vonatkozása: Rosenberg Ernő úriszabó, egyben szűr- és gubacsapó. Jómódra vergődve futballmecénás (is) volt; a csapatot mindenüvé elkísérte. A kövérkés, mulatózó Ernő bácsi inkább hasonlított magyar dzsentrire, mint zsidó iparosra küllemében és életvitelében egyaránt.

A felismerés stációi

WODIANER-NEMESSURI ZOLTÁN: *Miféle megfontolásoknak köszönhető, hogy kötetbe gyűjtött írásaid a magyar–zsidó együttélés kölcsönös előítéletekkel és tragédiákkal súlyosan terhelt időszakáról megszülettek? Volt, van-e számottevő magyar szakirodalma? Mi késztetett arra, hogy történészként, íróként és kultúrdiplomataként belefogj?*

BORSI-KÁLMÁN BÉLA: Amióta az eszemet tudom, magyarok és románok mellett mindig is zsidók, pontosabban zsidó eredetű magyarok vettek körül. 1962-től immár Magyarországon; származásukról többnyire ők maguk is keveset tudtak. Több barátom, ismerősöm a „tényállásról” harmincéves kora után szerzett tudomást. E jelenségnek világszerte, így Magyarországon is komoly szakirodalma van. Itt rögtön cezúrát kell vonnom. Fentiek csupán magyarországi kortársaimra értendők, mert első eszmélkedésem idején, 1952–1960 között a szatmári síkság, az Avas-vidék, Máramaros és a Kővár-vidék metszéspontján, Szinérváralján – ahol az 1910 körüli „nagy magyar” tudatállapotok és viselkedésformák rögzültek, egyértelmű volt, ki melyik közösségbe tartozik. Világosan elváltak egymástól a különböző felekezetek is; az 1948-tól ortodox (bizánci) hitűvé vált vagy erőszakkal annak nyilvánított román és ruszin unitusok, főképp a római katolikus hitű cipszerek, svábok, horvátok, szlovákok, lengyelek leszármazottai, akik természetesen magyarnak gondolták magukat, valamint az ortodox

zsidók, akik legalább az 1848-as szabadságharc óta, de tán korábban is otthon magyarul beszéltek, és gyermekeiket 1920-ig magyar iskolába járaták. Úton voltak a teljes elmagyarosodáshoz. A csekély többségű kálvinista őslakosság – az én családom is – eleve nem lehetett más, mint magyar. Ez lett volna, ha megvalósul, a reformkor nagy nemzedéke által francia mintára elgondolt magyar liberális modernizációs kísérlet eredményeként a „Kossuth-féle virtuális Magyarhon”.

Itt azonban rögzítendő, hogy magyarországi kortársaimmal ellentétben én egymás után két szocializáción estem át. Az elsőt 1948–1962 közt Szinérváralján és Szatmáron (primér szocializáció), áttelepülésünk után 1980-ig egy hosszabb másodlagos eszmélkedésen. Úgy hiszem, ebben különbözöm a Romániában maradt vagy a világban szétszóródott, illetve magyarországi kortársaimtól egyaránt. Ők csak az egyiket mentek át, én mindkettőt. Bár anyaországi lettem, de megőriztem romániai magyar „kisebbségi tudatomat” is, a korán és mélyen belém ivódott román nyelvtudással együtt. Így aztán mind szülőföldemen, mind Magyarországon, mind a nyugati magyar emigráció köreiben egyaránt otthon érzem magam. Csakhogy, mivel kamaszkorom kezdetén a romániai magyar közösségből – nem jószántamból – kiváltam, az ittenibe pedig hatvan év alatt sem tudtam maradéktalanul beilleszkedni, kissé mindenünnen kilógok. S ezt jószemű kortársaim mindmáig valamiféle másság vagy különtség, idegenszerűség formájában érzékelik, olykor le is verik rajtam. Zoltán, pár hónapja épp te nevezted „garabonciásnak”. Akárhogy is, szabadulni nem tudok tőle. Halálomig elkísér.

Am utólag nagy szerencsémnek tartom, hogy épp a gyermek-felnőtt kor határán, tizennégy évesen kezddhettem új életet, s még az átmenet is megadatott. Sárospatak ugyanis alig különbözött a hatvanas évek elejének Szatmárjától. Erőteljesebb kulturális sokkal járt volna, ha azonnal Budapestre kerülök. Kevesen tudják ma már, hogy az erdélyi, a bánági és a partiumi települések a ’60-as évek elejéig bizvást magyar városoknak nevezhetők, mert a nem magyar eredetűek az 1880–1914 közt lezajló polgári átalakulás, a magyar iskolahálózat meg a természetes elmagyarosodás révén többségükben jól beszéltek-értettek magyarul. A váltás a korábbi nemzedék kihalásával, 1960 táján kezdődött s tart mind a mai napig, sajnos egyre gyorsuló szórványosodás formájában.

A „zsidó problematika” sárospataki serdülő éveim során és fiatal felnőttként Budapesten, nagyjából 1962–1980 között a kádárista „antifasiszta hagyomány” része, vagyis erősen manipulált. Egy húsz év körüli értelmiségi palántának esélye sem lehetett, hogy helytálló értékítéletet alkosson.

Többé-kevésbé „tabusítottnak” is számított, emlékeim szerint valahogy nem nagyon illett beszélni sem róla, mert a legtöbb embert, származásától szinte teljesen függetlenül, valamiképpen feszélyezte. De az érezhető volt, hogy titkok lengik körül, s van valamiféle „vízválasztó”, jellege is. Olyan, mint egy képzeletbeli szűrő. Gondolom, ez napjainkban is sok vonatkozásban így van. Nem is szólva a rengeteg nem zsidó eredetű magyar polgárban élő kibeszéletlen büntudatról,

vagy épp ellenkezőleg, a tisztázatlan, olykor zsigeri zsidóellenes *ressentiment*-ről. De hogy ez végül is miben rejlik, fogalmilag miként ragadható meg, s milyen bonyolult történelmi, társadalomtörténeti és lélektani okok nem kívánatos következménye, az, úgy hiszem, mindenkinek komoly erőfeszítést jelentett (s jelent ma is). Feltéve, hogy rendelkezik a higgadt gondolkodáshoz és az elvonatkoztatáshoz szükséges intellektuális képességekkel, s megvan benne a szándék meg a tisztesség, hogy – ki-ki a maga módján és saját szellemi szintjén – a végére járjon a dolgoknak, s megértse, miről van szó. Hetvenötödik életévemben, remélem megkockáztathatom: bennem talán megvoltak a szellemi tisztázáshoz szükséges adottságok, elég kitartó és makacs is voltam, s ami, azt hiszem, a legfontosabb: olyan aduim voltak, amelyek másoknak nem nagyon. S ez nem más, mint a főtebb már szóba került *megkettőződött szocializáció*, ami egyszersmind két, becslésem szerint egymástól mintegy ötvenévnnyi időbeli távolságra levő, más-más *történelmi idősíki* tükörijátékszerű folyamatos egymásra vetítése, mérícskélése. Mivel tizenkét éves korom óta gyakorlatilag a magam ura vagyok, és a szatmári, sárospataki és sashegyi internátusokban, kollégiumokban, a hódmezővásárhelyi kaszárnyában, külhoni ösztöndíjaim, előadókörútjaim és diplomáciai szolgálataim során, meg persze a legkülönbélebb futballcsapatokban minden látszat ellenére rengeteget voltam egyedül, ezekkel a nagyon mélyen elraktározott élményekkel a magam szórakoztatására folyamatosan eljátszogattam. Intellektuális kirakójátéknak, puzzle-nak tekintettem. Mindmáig. (Ehhez jelentős mértékben hozzásegített, hogy 22 éves koromban egy Eötvös-kollégiumi pszichológiai vizsgálat során kiderült, az átlagosnál sokkal élesebb a memóriám, egyetemi csoporttársaim szerint amolyan „fényképagyam” van). Körülbelül ezek azok a motívumok, amelyek erősen közrejátszottak abban, hogy a kérdéssel kapcsolatos felismeréseimet időről időre papírra vessem, jóllehet mindig – ebben a kötetben is több alkalommal – hangsúlyozom, hogy soha nem tekintettem magam a „zsidókérdés” felkent szakértőjének, s legújabb könyvem után sem szeretném, ha annak gondolnának. Számomra ez is, akárcsak a futballtörténelem, bármennyire fontos is, csupán mellékvágány. Egyúttal a magyar nemzeti önszemlélet, a sokat emlegetett identitás szerves része, megkerülhetetlen tényezője. Hát ezért rugaszkodtam többször is neki. Miként a kötet bevezetőjében és fűlszövegében ugyancsak olvasható: töprengéseim eredményeinek közzétételével szeretnék a magam eszközeivel hozzájárulni ahhoz a szellemi tisztázó folyamathoz, amely nélkül az összmagyar nemzettest különféle szegmensei nem tudnak a jelenlegi elkésérítő „szekértáborok” fölé emelkedni, s képtelenek lesznek megbékélni egymással.

– *Milyen mértékben befolyásoltak személyes gyermek- és ifjúkori élményeid? Ahol cseperedtél, egy rég elsüllyedt észak-erdélyi mikrovilág: a vegyesen lakott, hatezer lelkes Színerváralja zsidónegyede hogyan hatott rád? Benyomásaid, meglátásaid később hogyan formálódtak az Eötvös Collegiumban és a pesti Bölcsészkaron?*

– Azt hiszem, személyiségformálódásom semmiben nem különbözik kortársaimétól, hiszen minden ember életének, különösen kezdeti szakaszának

van egy jól meghatározott, precízen körülírható kerete: a születési helye és a családja, ahol az első hat-hét évben eldőlnek a dolgok. Úgy tudom, bár ilyen jellegű tanulmányokat soha nem folytattam, ebben a lélektanilag nagyon érzékeny periódusban alakul ki minden ember – legyen bár nő, avagy férfi –, személyiségének alapstruktúrája, amely húszas éveinek elejéig többé-kevésbé képlékeny ugyan, de, ismétlem, a legfontosabb jellemvonásai mindenkinek nagyjából hétéves koráig rögzülnek. Gondolom, nem lehet véletlen, hogy ezt az időszakot a román nyelv „az első otthon töltött hét év” szókapcsolattal írja le, ami nemcsak azt jelenti, hogy volt-e gyerekosztánk, hanem félreérthetetlenül utal arra is, hogy saját, csak és kizárólag ránk jellemző karakterjegyeink, személyiségvonásaink akkor vésődnek be. Alig változtathatóan. Addigra ki-kibegyűjti a maga frusztrációit, kisebb-nagyobb sérelmeit, lelki sebeit, amelyeket a testvéreivel, szüleivel és – ha vannak – a nagyszüleivel való mindennapi érintkezés, rosszabb esetben civakodás, torzsalkodás során felszed. És mindenki, kivétel nélkül, érzékenysége és emlékezőképessége mértékében, el is teszi magának. Életre szólóan. Nem vagyok tehát pszichológus, de magam is több olyan esetet ismerek családi környezetemből és baráti körömből egyaránt, miszerint ezek a testvérek közötti, a gyermekkor hajnalán lezajlott rivalizálások, kölcsönös ellenérzések, féltékenykedések a „felek” egész e világi életét végigkísérik, és ne tagadjuk: elég gyakran – refrénszerűen ismétlődő szemrehányások, rosszabb esetben „betartások” formájában – a síríg tartóan meg is keserítik. Ezeket aztán az életút folyamán kezelni kell. Pontosabban kompenzálni. Nem tudom, ezek teljesen általános, köznapi jelenségek-e vagy csupán viszonylag gyakran előforduló lélektani problémahalmazok, de azt hiszem, számos életpálya bugyraiban, legyen bár az kudarcos, vagy épp ellenkezőleg, égbeszökő karrier, ha egy kicsit megkaparjuk, többnyire megtalálható valamilyen korai sérelem dózis, amelyet mindenki a maga módján próbál meg feldolgozni. Megúszeni nem lehet. A folyamat jobb esetben derűsen és tudatosan, „harag és részrehajlás nélkül”, ám sokkal inkább ösztönösen, s igen gyakran öntudatlan, alig-alig kontrollálható indulathullámok és *action gratuite* cselekedetek, gesztusok képében zajlik. Úgy, hogy a delikvens rendszerint nem is tud róla, lenyomja a mélytudatába. Ahonnan legfeljebb a lélekbúvár halászhatja ki a pszichoterapeuta díványon, ha valaki eljut odáig... A kérdésemre válaszolva: az én esetemben már az indulásnál akadt egy kis probléma: Csengerbagoson születtem – és hiába szeretném, *nem* Szinérváralján. Első, nagyon elmosódó emlékfoszlányom a bagosi tanítólak teraszához kötődik, de nem biztos, hogy valós, tán csak utánérzés. Mentségemül szolgáljon: mindössze négy-öt hónapos voltam, amikor – 1948 nyarán – apámat kinevezték a hétosztályos szinérváraljai magyar tannyelvű általános iskola igazgatójává. Utólag ellenőrizni sem lehet már, mert a hajdani csengerbagosi kántortanító-lakást rég lebontották addigra, mire 1992 körül életemben először és utoljára, bukaresti magyar diplomataként szülőfalumat fölkerestem. Ami viszont biztos, az az 1948 augusztusa és 1960 szeptembere közötti Szinérváralja s annak évtizedek óta nem létező zsidófertálya.

Az, amit te, nagyon helyesen, „rég elsüllyedt észak-erdélyi mikrovilág” gyanánt értelmezel.

Valóban az volt, sőt tépettebb, sebzettebb is annál, mint amit a kifejezés maga feltételez. Ezzel épp most szembesülök, mert, bár különféle összefüggésekben – kivált az „Aha élmény” első esszéjében – sokszor beszéltem és írtam róla, eddig még nem gondoltam át teljes történelmi mélységében. Valójában a klaszikus magyar polgári átalakulás, modern nemzetté válás, egyszersemind a Szent István-i (ezeréves) országhatár megőrzését célzó kísérletek, a „magyar mítosz”; Nagy-Magyarország romhalmazán akkor, az 1950-es évek elején még elevenen élő, mindenestre elég jól látható díszletei, kitapintható rekvizitumai között zajlott le a teljes gyerekkorom anélkül, hogy erről fogalmilag, történelmileg halvány sejtelmem lehetett volna. S ami legalább olyan fontos s a dolgok megértését nehezítő körülmény: egy másik, Ceaușescu gunyorosan használt baljóslatú mondását parafrázálva, „szomszédos baráti országban”, Gheorghie Gheorghiu-Dej és Groza Péter „népi demokratikus” Romániájában, a „népi hatalom éveiben”... Most, hogy ezt a kifejezést leírom, ugrik be, milyen nehezen fogtam fel 1961 őszén, immár szatmári kisdíákként, mit is jelenthet ez a formula a román tankönyvszövegben, a többi kimódolt kifejezéssel együtt. Például a „tőkés-földesúri rendszer”, a „nép ellenségei”, „az uralkodó osztály érdekei”, a „felszabadító Vörös Hadsereg” és társaik. A történelmi absztrakció kezdetleges szintjén, tizenkét-tizenhárom évesen hogyan is érhettem volna fel ésszel, hogy a Palesztinába készülõ zsidó óvodás- és kisiskolás-társaim s persze főként a vészorszakot óriási traumák árán túlélõ szüleik kivándorlási láza, izraeli újrakezdési lendülete nem más, mint a modern magyar nemzetépítés talán legnagyobb kudarca s egyben jóvátehetetlen tragédiája: az erdélyi és partiumi/bánsági magyar anyanyelvű zsidóság kényszerű elválása/eltávolodása a magyarságtól, és visszafordíthatatlan meghasonlása a magyar nemzeti gondolattal. Talán ezzel az emlékfoszlánnyal tudom a legjobban érzékeltetni, miféle feldolgozatlan történelmi-szociológiai-érzelmi batyuval érkeztem 1962 szeptemberében Sárospatakra, három évvel később Budapestre; először a sashegyi Arany János nevű kísérleti gimnáziumba, majd – egy esztendeig tartó lakatosinaskodás a Weselényi utcai MŰM 30. Ipari Tanuló Intézetben, utóbb tizenegy hónapos „előfelvételi” hódmezővásárhelyi katonáskodás után – a Ménesi úti elitképzőbe, az Eötvös József Collegiumba. Ez, akárhogy is számolom, nyolc év alatt, 1960 és 1968 között nem kevesebb, mint hat helyváltogatás, hat egymástól nagyon eltérő helyszín, környezet. És természetesen újabb és újabb iskolatársak, tanárok, katonacimborák meg ismétlődő kihívások. Mindezt csak azért közlöm, hogy érzékeltessem: ilyen körülmények között csupán az élmények rögzítésére, elraktározására futotta, szó se lehetett bármiféle elemző munkáról. Örültem, ha a víz fölött tudtam tartani a fejem. S akkor még nem is érintettem az egész életemet végigkísérő futballkalandokat. Az imént felsorolt intervallumban, igaz, hogy a hányattatások miatt mindenütt csak igen rövid ideig, összesen kilenc csapatban fordultam meg, melyek csúcsa 1968 augusztusa és 1970 márciusa között a Ferencváros Alberték nemzedékét leváltani hivatott utánpótlásgárdája volt.

Talán a felsorolt életszilánkokból látható, hogy nemzedéktársaim többségénél tapasztaltabb voltam, jóval több élményt szereztem/gyűjtöttem náluk, ráadásul, ismétlem: két országban, két kultúrában, amelyek rengeteg hasonló vonásuk ellenére – minthogy az erdélyi és partiumi meg a bánási magyarság önhibáján kívül 1920-ban más erőterbe, a román nemzetépítés tűzterébe került – eléggé különböztek egymástól, még ha a kommunikáció fő eszköze a közös magyar anyanyelv volt is.

Rövidre zárva: az első két egyetemi év a bölcsészkar történelem-román szakán és az Eötvös Collegiumban alig különbözött a korábbiaktól: még mindig az új/régi országgal, annak társadalmával és mentalitásával ismerkedés jegyében telt el, elmélkedésre, elemzésre nem volt idő, annál is kevésbé, mert a mindennapos tréningek az FTC edzőpályáin minden erőmet fölemésztették. Olyannyira, hogy kollégiumi társaim többségével az érintkezés a köszönés szintjén rekedt, beszélgetésekre sem igen volt idő, örültem, ha többé-kevésbé kialhatom magam, s valahogy túlélem a vizsgaidőszakokat. Utólag azt hiszem, akkor ragadt rám a „hallgatag futballista” jelző. Ez persze bizonyos fokú érdekességet is kölcsönzött nekem, de legalább annyi hátránnyal, előítélettel járt. A bölcsész-kari és Eötvös collegiumi kifinomult intellektuális miliőben Puskásékról a köz-tudatban elterjedt botránnyos történetek miatt nem volt feltétlenül jó ajánlólevél. Mármost egy esetleges értelmiségi karrierhez. Akadtak persze furcsa mozzanatok, amelyek később a „zsidó problematika” elemzése irányába vittek: számos pesti és budai úrifíú meg úrilány akadt újdonsült bölcsész-kari társaim között, akárcsak pár évvel előbb Sárospatakon, majd az „Aranyban”. S ugyanaz a „minthaérzés” kerített velük kapcsolatban is a hatalmába, akár korábban: „mintha” ismerném őket valahonnan. Ez a bizonytalan impresszió akkor vált konkrétabbá, amikor 1968 októberében egyik nálam pár évvel korosabb kollégiumi társam – hátam mögötti suttogás formájában – zsidónak vélt, s egy újabb év múlva egy kispályás futballmeccs nézőjeként én fedeztem fel meglepő hasonlatosságot Esterházy Péter s egy gyerekkori zsidó játszótársam: Neumann „Jaszy” között. Akkor tettem fel először magamnak azokat a magyar polgárosodással s nemzetté válással – a magyar identitással és „alkattal” – kapcsolatos tipológiai alapkérdéseket, amelyek mindmáig foglalkoztatnak, hiszen kiderült: személyemben is „érintett” vagyok, olyan karakterjegyeim, jellemvonásaim is lehetnek, amelyeket némelyek zsidónak értelmezhetnek. Továbbá meg kellett értenem, mi köze gróf fraknoi és galántai Esterházy Péternek (1950–2016) ahhoz az ortodox vallású pajeszos zsidó fiúhoz, akivel 1954 és 1955 között együtt jártunk a román óvodába, nyaranta 1961-ig egymás ellen vagy egymás mellett futballoztunk a legmenőbb váraljai grundon.

– A história salakja, a tudatlanság s a személyes sérelmek olykor elfödik a valóságot. Lehet, hogy egy partiumi városkában a deportálás végkifejletéig az élet mégiscsak békésen folydogált? Könyved alapján úgy tűnik: Szinérváralját kölcsönös gyűlölet, faji-vallási villongások nem jellemezték.

– Valóban számos jel utal arra, hogy Szinérváralja egy kicsit liberálisabb, talán kozmopolitább, megengedőbb, mindenesetre élhetőbb városka volt a többinél.

Okát történelmi alaposággal források hiányában nem tárhattam föl, de bizonyára összefügg nagyon kedvező földrajzi fekvésével a Szamos völgyében és festői környezetével egyaránt. Nem véletlenül nevezték a középkor óta „héthegyű” városnak: a Gutin-hegység például alig pár kilométerre kezdődött a kertünkötől. Az egész környéken évszázadok óta híresek voltak csütörtöki hetivásárai. Ami pedig valószínűleg a legfontosabb mozzanat: az eredetileg görög katolikus többségű román és a három felekezethez tartozó magyar lakosság, a mindig jelentős ortodox irányzatú zsidó közösséget is beleértve, körülbelül azonos arányban lakta a települést. 1920-ig ez biztosan így volt, majd az impériumváltás után számos, a dualizmus időszakában igencsak megmagyarosodott váraljai román család tagjainak többsége fokozatosan visszatalált anyanemzetéhez. 1944/1945-ben a vészkorszak sajnos nagyon meggritkította a színérváraljai zsidóságot, a túlélők pedig – az előzmények után érthetően – szülőföldjüket körülbelül 1962-ig fokozatosan elhagyták, és kivándoroltak Izraelbe. Összesen két vegyes házasságból származó „hírmondó” maradt mindössze meg a romjaiban is impozáns zsinagóga. Továbbá az immár szórványnak minősülő református és katolikus magyar lakosság. Ám, ismétlem, a korábbi harmonikus együttélés hangulata az ötvenes évek végéig megmaradt, a helyi románok többsége is általában barátságos volt a magyarsággal, sőt, e tolerancia nyomai még napjainkban is felfedezhetők.

– Minden történelmi tárgy két korról szól: arról, amit földidéz, és arról, amelyben írják. A szerző tárgyilagosságra törekszik, ám a jelen valóságától a historikus–mesélő sem mentes. Magyar és zsidó tudat jó ideje összemosódik (vagy összeadódik), de van, hogy elkülönül, netán ellenségessé fajul. Munkáddal – érzésed szerint – mennyiben járultál hozzá a megértéshez, mi több: a megbékéléshez? Erdemes-e az ostoba előítéletek ellen küzdeni?

– Ha valaki értelmiséginek tekinti magát, s azt szeretné, hogy kortársai, tanítványai s majd a mindent eldöntő utókor is annak tekintse, egyszerűen nincs más választása: meg kell próbálnia a hétköznapi kavargása és a történelem hosszú évszázadai során sokszor ijesztően összekeveredett dolgok (tények, események, folyamatok, hitek, képzetek, eszmék, előítéletek) szétszálazását. Ehhez persze arra van szükség, hogy felfogja: miként, mi módon kapcsolódtak *anno*, vagyis a kezdet kezdetén – eredetileg – össze. Sokat elárul az értelmiségi hivatásról, ha latin elnevezését egy kicsit tüzetesebben szemügyre vesszük: az intelligencia az *intel* és a *lego* szavak összevonásából áll, a második tag ’választást’ „kiválasztást’, ’szortírozást’, ’szelekciót jelent, az első pedig annyit tesz, hogy „közül” vagy „között”, vagyis az én olvasatomban: a ’dolgok’ helyes szétszálazását, végső soron korábbi összekapcsolódásuknak, összeszőződésüknek, összekeveredésüknek tisztázását, megértését, s végül a nagybetűs, csupán a képzeletben létező Történelmi Igazsághoz szerinte legközelebb álló variáns megjelölését. Nyilván abban a reményben, hogy mások, a nálam fiatalabbak, az utánunk következő nemzedékek dolgát megkönnyítse. Mert az továbbra is hiú ábránd csupán, ha valaki azt hiszi, hogy képes megoldani. Kivált, ha számos olyan

érdekcsoport létezik a nagyvilágban és honunkban egyaránt, amelynek, a jelek szerint, mindez nem igazán áll érdekében. E téren mindenki legyen inkább szerény. Én is csupán arra törekedtem, hogy őszintén feltárjam, mit, hogyan, milyen áttételeken, milyen események, történések, csalódások – „aha-élmények” – révén s árán értettem meg belőle. Hogy ezáltal hozzájárultam-e az oly kívánatos (nemzeti) megbékéléshez, azt döntse el az olvasó.

– *Munkád csupa színes figurát vonultat föl. Az összképet kispolgárok, módos kereskedők, gyerekek, felnőttek dőlt betűs, illetve lábjegyzetelt történetei tarkítják. Mondani-valód szerves részének szántad, vagy inkább kiegészítésnek? Példázat, esetleg bizonyíték?*

– Mint többször is utaltam rá, számomra a színérváraljai zsidónegyed az eszmélkedés, a „ki vagyok én”, személyiségem, jellemem kialakulásának legfontosabb színtere. Még ha nem ott születtem is, lényegében minden fontos dolog ott történt velem, ez lett a „kályha”, ahová folyton visszatérek, mindent, minden velem kapcsolatos eseményt ezen a szűrőn rostálok át, legtöbbször persze öntudatlanul. Utólag természetesen rájöttem, hogy ez egyszersmind az élet óriási ajándéka, hiszen egy egész, valóban a nagybányai piktorok ecsetjére kívánczó kelet-közép-európai kisvilág – egyszersmind *kisebbségi létérzés* – rögzült emlékezetemben s épült be karakterembe is, mégpedig közvetlenül elenyészése előtt, létezésének utolsó pillanatában. Ismétlem: *egy másik, a magyarságitól nagyjából fél évszázadnyi távolságban levő történelmi idősíkban*. Érdekes amaz egybeesés is, hogy a mi családunk is a váraljai zsidók alijája (Izraelbe való bevándorlása) döntő szakaszában hagyta el szülőföldjét, csak nem Izraelbe költözött, hanem hazajött... A maradék Magyarországra. Úgyhogy kérdésedre nem tudok szabatos választ adni. Ez a fajta szaggatottság annak jelzése, miszerint az emlékfoszlányok mélytudatomból folyamatosan gomolyognak föl, aztán ilyenolyan formában kerülnek a szövegtestbe. Vagyis, úgy vélem, reminiscenciák, kiegészítések, adalékok, morzsák, memóriaszilánkok.

– *Szinérváralján, serdülő korodban hogyan hatott rád a román közeg és államiság? S hogyan a városka vegyes magyar, román, zsidó, sváb, cipszer, tót, lengyel eredetű lakossága?*

– Itt most helyesbítenem, illetve pontosítanom kell kérdésedet: *nem* a kamaszkorom, hanem a gyermekségem kötődik Szinérváraljához. A serdülőkorom, másodlagos szocializáció színtere, mint volt már szó róla: Sárospatak és egy Budapest XII. kerületi, főként állami gondozottak és Pest környéki falvakból, kisvárosokból érkező „vidéki” kortársaim által lakott bentlakásos műintézmény, köznapi nevén a sashegyi Meredek utcai „zaci”. Meg természetesen a korábbi Oleg Kosevoj Szovjet ösztöndíjas Iskola jogutóda, a sashegyi Arany János Általános Iskola és Gimnázium IV. C. fiúosztálya, ahol – s ez is elég gyakran feltolul emlékezetemben – 1965. augusztus 31. és 1966. június 30. között életem mind ez idáig legsikeresebb tíz hónapját töltöttem. A pontosítást pedig azért muszáj elvégezni, mert érzésem szerint igazán nem mindegy, hogy a mindenkor hatalommal és erőszakszervezetekkel való első csaknem törvénytörő összeütközést melyik „szomszédos baráti ország” közegeitől szenvedni el az

érzékeny lelkű kamasz: a magyar hatóságoktól, illetve intézményvezetőktől-e, avagy a román szervektől? Hogy végül zsigeri ellenszenvék formájában rögzüljön emlékezetében és személyiségében. Vagyis ebben is alapvetően különbözöm a Magyarországra húszéves koruk *után* átkerült erdélyi kor- és sorstársaimtól.

De ezt a kérdésetet sem akarom válasz nélkül hagyni: volt konfliktusunk a román államhatalommal és a nagybányai Securitate munkatársaival. De nem nekem, hanem apámnak. S arra is nagyon élénken emlékszem, hogy amikor a szatmári 3-as számú Általános Iskola (a Kölcsey Líceum gyakorló iskolája) igazgatója, egy Ciurdăreanu nevű pártkáder azzal az ürüggyel akarta késleltetni az immár „hivatalossá” vált áttelepülésünket, hogy számomra is kötelező az 1962 júniusában esedékes szakmai gyakorlat elvégzése, apám, természetesen románul, keményen közölte vele, hogy nincs hatalma fölöttem, most azonnal kivesz az iskolából és... „La revedere”.

Így is történt: 1962. július 10-én délelőtt felszálltunk a vonatra.

Ami pedig a színérváraljai polgárságot illeti, föl sem merült bennem, hogy idegen eredetű nevük ellenére ne volnának „tősgyökeres” magyarok. Itt egy finom megkülönböztetést kell tennem: főntebb már esett szó a cipszerekről, ám a nagybányai, felsőbányai, fernezelyi, kapnikbányai és váraljai cipszerek csak a nevükben (Rózner, Czelder, Jakner etc.) s eredetükben köthetők szepességi szász törzsterületükhöz. Elődeik már a 14-15. században elkezdtek e festői tájon a bányaművelést, s az akkor még zömében színmagyar vidéken rohamos gyorsasággal megmagyarosodtak, akárcsak a kicsit később érkező sziléziai cseh, illetve

A búcsú pillanatai a színérváraljai állomáson, 1962. július 10., délelőtt.
(A kép jobb szélén az interjúalany tizennégy évesen)

lengyel ércbányászok utódai (Smillár, Palencsár, Tomanek stb.) Pusztán családnevük emlékeztetett germán, illetve nyugati szláv gyökereikre, tudatuk századok óta magyar volt. E származására nézve kevert lakosság gyerekei magától értetődően magyar iskolába jártak, s otthon – egy-két kivétellel – mindenki magyarul beszélt. Az alijázásra készülők zsidókat is beleértve. Akkor még fogalmam sem lehetett róla, hogy az, amit a saját szememmel látok és tapasztalok, nem csupán Szinérváraljára, hanem az egész történelmi Magyarország minden régiójának „polgáriasodó” nagobbacska településére érvényes, természetesen az elvileg sváb Temesvárra is, amiképp negyven évvel később bánági társadalomtörténeti stúdiumaim folyamán forrásszinten is megállapíthattam.

– *Sárospataki diákként, majd egyetemistaként értelmiségi, „úrigyerek” társaid ismeretsége hogyan hatott rád, kisvárosi sihederként, egy kismemesi gyökerű borbélycsalád második generációs csemetéjeként? Voltak-e beilleszkedési gondjaid?*

– Bármilyen furcsának hat is, jóllehet szociológiailag valóban vidéki, kisvárosi siheder voltam csupán, valójában nem éreztem annak magam, míg 1969-ben megértettem, hogy (a közmondásnak ellentmondva) a „ruha is teszi az embert”, mármint ha meghívnak egy felső középosztályú famíliába, mondjuk egy családi összejövetelre. De addig s ezt leszámítva sem Szatmáron, sem Sárospatakon, sem Pest-Budán nem éreztem s nem is éreztették velem, hogy az öröklött magyar hierarchikus viszonyok prizmáján nézelődve alulról s főként kívülről jött vagyok. Talán azért, vagy azért is, mert apám a magyar iskola igazgatójaként Szinérváralja értelmiségéhez tartozott, és anyám is komoly presztízst szerzett magának eredményes tanítónői munkájával meg a váraljai szórványmagyarok kulturális önképzőkörében és amatőr színjátszó csoportjában végzett tevékenységével. Ráadásul apám egész Máramaros Tartomány egyik leghatékosabb futballistája volt, s játékos-edzőként harminckilenc éves koráig sikeresen játszott a román harmadosztályban szereplő Unirea Seini (Szinérváraljai Egyesülés) nevű csapatban. Emiatt azok is tisztelték – nemzetiségi különbség nélkül –, akik nem vettek részt ezeken a magyar társas összejöveteleken. Esetleg egyszerűen azért, mert románok voltak. Ez a presztízis ránk, gyerekekre is átsugárzott, s természetesnek tekinthető magabiztosságot kölcsönzött mindhármunknak. Ez az én esetemben Szatmáron, sőt Sárospatakon is megmaradt. Valószínűleg amiatt, mert a szatmári gyakorló iskola növendékeinél sokkal jobban tudtam románul (már utaltam rá: Szatmár 1960 körül még „magyar város” volt, még nyilvánvalóan román eredetű osztálytársaim is gyengén beszéltek Eminescu és Caragiale nyelvét), s a többi tárgyból is meglehetősen jól szerepeltem. Önbizalmamat tovább növelte, hogy nem csupán az elemi iskola, hanem 1961-ben az Internátus (a „Zárda”) kispályás futballcsapatába is bekerültem. Ez a lendület nem tört meg Sárospatakon sem, az első két iskolai évben biztosan nem, bár az orosz tagozatos A osztályban három igen jó képességű gyerek (két fiú és egy lány) is jobb tanuló volt nálam. Itt is, akárcsak Szatmáron, már elsős koromban beválogattak a Rákóczi Gimnázium nagypályás futballcsapatába. Szóval, úgy ment minden, mint a karikacsapás. Aztán harmadikos koromban

valami eltörött bennem, magam sem igazán tudom, mi ütött belém, tanulmányi eredményem is egyre romlott. Talán akkor kezdődött az a fajta identitásválságom, amely aztán évekkel később, 1970/1971 körül tetőzött az Eötvös Collegiumban. Voltaképpen: mit is keresek én Magyarországon? Ez motoszkálhatott bennem. Pali öcsém is utánam jött Patakra, akárcsak korábban Szatmárra, s az ottani reflexeknek engedelmességgel – gyakran meg kellett védenem a nagybácska román gyerekektől a szatmári román többségű internátusban – összeverekedtem egy számomra ellenszenves fiúval. Rendesen elláttam a baját, ő pedig feljelentett annál az idős felügyelő tanárnál, aki korábban is „pikkelt” rám. Rövidre zárva: fegyelmi és kettős kicsapatás lett a vége. Krónikáját 1993-ban elmondtam már Bíró Bélának Sepsiszentgyörgyön adott hosszabb interjújában, ezért most csak a vázát rögzítem: Ablonczy László másodunokatestvérem közbelépésére a Kossuth Lajos Fiúkollégium igazgatója megváltoztatta a döntését, és – egy eléggé megalázó „vezeklés” fejében – megígérte, hogy mindkettőnket visszavesz a kollégiumba. Én azonban megkértem, hogy csak az öcsémet vegye vissza, engem engedjen el. Így kerültem 1965. szeptember elsejével a sashegyi gimnáziumba.

Ami pedig a pataki Kossuth Lajos fiúkollégiumba beadott pesti úrigyerekeket illeti, igazából velük szemben sem voltak kisebbségi érzéseim: jól tanultam, és jobban futballoztam náluk, s az is csak jóval később tudatosodott bennem, hogy nem én, hanem többnyire ők kezdeményezték a barátkozást. Okát nem is firtattam, akárcsak 1968 őszétől a pesti bölcsészkaron sem, ahol Hont Iván nevű csoporttársam (Hont Ferenc Kossuth-díjas színházi rendező és színháztörténész fia) bevezetett hajdani „szilágyis” iskolatársaiból álló belbudai társaságába, melynek tagjai, azt hiszem, kivétel nélkül ugyanebből az úrifíúsi rétegből származtak. Kisebbségi komplexusra itt sem lehetett okom, mert az állandó, csaknem rituális jellegű barkochbázásokban legtöbbször nem maradtam alul, mi több, valamiféle kuriózumot jelentett, hogy a Ferencváros igazolt futballistája vagyok. Utólag is úgy gondolom, hogy különöseim dacára mindegyik csoport kapuja elvileg nyitva állt előttem, leginkább tőlem függött, melyiket választom.

– *Hogyan értettél szót zsidó eredetű társaiddal? A befogadás könnyen ment?*

– Főntebb említettem: többnyire nem én tettem meg az első lépést ismerkedéskor, és sokáig eszembe se jutott, hogy ők emancipált zsidó eredetűek. Tényleg pesti úrifíúknak néztem őket, jelző nélkül, általában családnevük is magyar volt már, bár egy Kudlik nevű alattam járó, eléggé excentrikus viselkedésű srácra is emlékszem. Azt a szót, hogy „zsidó”, gyakorlatilag ki se ejtettük a szánkon, valahogy ez nem is volt „téma”. Abban egészen biztos vagyok, hogy az a nálam két évvel fiatalabb fiú, aki 1964-ben valamikor, legkésőbb 1965 tavaszán valamelyik kispályás meccs után az iskolakertben – állandó nézőnk volt, ő maga soha nem állt be – közölte: annyira jól bánok a labdával, hogy szerintem bármelyik pesti NB I-es ificsapatba bekerülhetnék. Vele sose beszélünk ilyesmiről. Különös fintora a sorsnak, hogy 1968 vagy 1969 őszén ugyanez a fiatalember kérdezte meg vérvörös arccal tőlem az OSZK Múzeum körüti folyosóján, jól értelmezi-e

a Tájékoztató Szolgálat idős munkatársának enyhén antiszemita ízű kiszólását? Ebből utólag arra következtettek, hogy elég későn jöhetett rá családja származására, vagy – teljesen jogosan – az átlagosnál is érzékenyebb volt az ilyesfajta verbális atrocitásokra. Ezt a fiút különben Dés Mihálynak hívták (1950–2017), Isten nyugosztalja, nagyon tehetséges író és rokonszenves ember volt. Jóban voltam egy Hámori Pál nevű, hányatott sorsú osztálytársammal is, aki csak egy évig járt velünk Patakon, aztán visszament Moszkvába, s ott fejezte be középiskolai tanulmányait, még egyetemi diplomát is ott szerzett. Külkereskedő lett, úgy tudom, korán meghalt. Ez, azt hiszem, összefüggésbe hozható oroszos ivási szokásaival. A zsidó tematika sose került szóba köztünk.

– *Könyvedben szó van az ún. „nemesi polgáriasodásról”, melyet Szemere Bertalan és Kemény Zsigmond még így használt munkáiban, a polgári átalakulást, modernizációt, a régi Magyarország elengedhetetlen korszerűsítését, civilizálását értve rajta. Ennek szerves következménye (minthogy ebben ugyancsak, akárcsak a nemzetépítésben, a francia burzsoázia Norbert Elias által rögzített mintázata érvényesül): a gazdag zsidó polgárság megnevesítése. Utóbbi bizonyára hozzájárult a betagozódáshoz, de kérdés, a társadalom, a dzsentri-katonatiszt-főhivatalnok réteg, főképp az „underclass” elfogadta-e? A kölcsönös alkalmazkodás vizsgálható-e kultúranropológiai szempontokból? Reformátusként látsz-e különbséget a katolikusok és a protestánsok toleranciaküszöbe között?*

– Igen, ezzel a szókapcsolattal, s még inkább a tartalmával, „mögöttes terével” rengeteget bíbelődtem, 1998 nyaratól immár Filep Tamás Gusztávval közösen, aki azóta megjelent munkáim többségének, különösen a Temesvár-monográfiáimnak szerkesztője volt, de általában azoknak a szövegeimnek is ő volt az első olvasója, amelyeket „hivatalosan” nem ő gondozott. A kötet legterjedelmesebb tanulmányában, a Róth Ottó-portréban filológiai pontossággal igyekeztem ismét rögzíteni, milyen fogódzók révén, milyen áttételeken keresztül jöttünk rá közös erővel mi is arra, amit Halmos Károly, azt hiszem, örök érvényűen fogalmaz meg egyik fontos tanulmányában: „[...] a nagymértékben követett politikai szerepideálok Magyarországon a nemesség ideáljához álltak közel, vagyis a történelmi értelmében vett magyar polgárosodás tulajdonképpen »nemesedés« volt.” Ez kicsit leegyszerűsítve annyit tesz, hogy a magyar fejlődésben a tanulmányaink révén a fejünkbe vert klisékkel és fogalmakkal ellentétben nem válik el élesen az elméletileg valóban kétféle – más és más vételezés – társadalmi formáció (vagyis a nemesség és a polgárság), s maga a folyamat is csupán mesterségesen választható szét: a „nemesedés” és „polgárosodás” ugyanannak a hosszan elnyúló történésnek, a társadalom alsóbb rétegei nemesi mintákat is ösztönösen követő felfelé törekvésének egymásba folyó, egymásba szövődő, sajnos mostoha körülményeink és „cúgos” geopolitikai adottságaink miatt végig nem futtatható lenyomata. Ami attól is olyan bonyolult, mert a térség kevert etnikai viszonyai miatt óhatatlanul „nemzetiségi”, „kisebbségi” vetülete, konnotációja is bőven van (mármint a nyilvánvaló hierarchikus uralmi viszonyok leképeződésén túl), s ez utólag is rendkívüli mértékben megnehezíti a tisztánlátást. Nem beszélve arról, hogy az uralkodó elit által elvárt (mellesleg

saját magára nézve is „kötelező”) magyarosodás a legkülönfélébb kompenzációs kényszerek melegágya lett, s utólag is nagyon nehéz szétboncolni, mennyi volt benne a külső kényszer, s mennyi az önkéntes, belülről jövő, lelkes hasonulási törekvés. Ami pedig kérdéses velejére vonatkozik, Temesvár-stúdiúmaim során az a benyomás alakult ki bennem, hogy éppen a régi Magyarországon új hazát kereső és megtaláló, sikeres gazdasági tevékenysége révén megtollasodó polgári érdekű, főként neológ zsidó rétegek próbáltak a legnagyobb erőfeszítések révén és árán eleget tenni ezeknek a közvélekedésben nagyon erősen rögzülő „magyarosch” kliséknek és külsőségeknek, amely a névváltoztatás jellegétől kezdve az öltözködésen s modoron át nagyon sok mindenben megnyilvánult. Vagyis nem csupán a „bárósításban”. Kevesen kezelik súlyának megfelelően azt a Kecskeméti Károly egyik fontos írásában olvasható tény, hogy a spanyol (*ladino*) és az ófelnémetből kialakult *jiddis* után éppen a magyar volt az a nyelv, amelyet a korábban német nyelvterületekről és Csehországból, később pedig Galíciából, Ukrajnából, Litvániából érkező zsidó tömegek anyanyelvként használtak. Ez a legszigorúbb kritériumok szerint is erős érzelmi kötődés jele. Ugyanakkor, gondolom, alapvető szociológiai és társaslélektani törvényszerűség, hogy az efféle hasonuláshoz, mentális alkalmazkodáshoz, „összeszokáshoz” temérdek idő, több generáció harmonikusan lepergő élete szükséges, hogy szervessé, természetessé, megszokottá, mindenki által elfogadottá váljék. Hát épp erre nem adott időt a magyar történelem. Amire a franciáknak legalább háromszáz évük volt, nekünk talán a történelmi emlékezetben „boldog béke-idők” néven rögzült alig ötven esztendő jutott. Nem vagyok szociálintropológus, de feltételezem, hogy ez nagyon is vizsgálható kultúrantropológiai kritériumok alapján, s magam is számos ilyen kísérletről tudok, amelyekben sajnos nem volt érkezésem el is mélyedni. A szűkre szabott időkeret miatt az általam említett fenntartások nyilván léteztek az ugyancsak általam „dzsentr-katonatiszt-főhivatalnok réteg” gyanánt azonosított, egyébként etnikailag szintén rendkívül heterogén eredetű „vezető osztályokban”, de 1920-ig többnyire a (dicsőséges) „magyar nemzetépítés” kézzelfogható, statisztikailag is kimutatható eredményének tekintették, semmint valamiféle ballasztnak. Az „underclass” pedig akkortájt is, mint minden időben, inkább a túléléssel, a napi betevő falatok – mindennapi kenyerünk – előteremtésével volt elfoglalva, a kócsagtollas, zsinóros-mentés zsidó bárókban éppen olyan urat látott, mint a többiben, nem hinném, hogy jobban gyűlölte volna őket, mint a többiben, nem hinném, hogy jobban gyűlölte volna őket, mint a „svábból jött”, délszláv gyökerű vagy egyenesen macedoromán eredetű főrendeket, illetve helyi kiszolgálóikat. De úgy érzem, hogy 1914–1918-ig minden visszássága ellenére ez egy ígéretes, nagyon dinamikus összerázódási folyamat volt, amelyet magam épp azért nevezek polgári átalakulás helyett „nemesi polgáriasulásnak”, hogy érzékeltetőbbé tegyem a magyar modernizációs folyamat hangsúlyosan és megrögzötten nemesi, rendies, változatlanul hierarchikus és előítéletes jellegét, amely minden magyar társadalmi osztályban, rétegben, sőt, tudtán kívül minden magyarnak született férfiban és nőben persze más-más arányban megtalálható. Egymás iránti,

kölcsönös előítéletektől terhes viszonyulásunkban minden ellentmondásossága ellenére valószínűleg mindmáig ez az összekötő kapocs, a kötőerő. Egyszerűen lehetetlen tőle (meg)szabadulni. Ettől és ezáltal vagyunk mindnyájan magyarok. Ami pedig kérdésed utolsó elemére vonatkozik, ez ügyben csupán érzéseimre és feltételezéseimre hagyatkozhatok: azt hiszem, a kálvinisták, de már az evangélikusok is, nem beszélve az unitáriusokról, helyzetüknél – protestánságuktól – fogva közelebb érezték magukat a mőzeshitűekhez, mint a római katolikusok többsége. Hallomásból tudok például olyan hamvába hullt elképzelésekről is, miszerint némely magyar politikusokban (épp Tisza Istvánban) felmerült volna a reformátusokból és a neológ zsidókból létrehozandó közös felekezet gondolata.

– Erdélyben a románok megkülönböztették-e a magyar-székely és a zsidókérdést? „Zsidók Temesvárott... és széles e világban” című munkád választ ad erre a kérdésre is – de bukaresti diplomataként későbbi élményeid éppúgy alátámasztják-e?

– Ezzel a problematikával ilyen bontásban nem foglalkoztam még, most is inkább úgy látom, hogy a mindenkori román „geostratégák” ösatyja, Alessandru (Alexandru) Papiu Ilarian 1860 nyarán Cuza fejdelemnek átnyújtott nevezetes *Memoranduma* óta a román nemzetpolitika mindenkori irányítói kettős kényszer alatt végezték román szemszögből áldásos, a magyar nemzetépítési törekvések tekintetében pedig gyászos eredményű tevékenységüket, ami ugyanazon érem másik oldala, színe és visszája. Ma már aligha vonható kétségbe, inkább evidencia, hogy mindkét – főként a széles értelemben vett Erdélyben – egymásba ékelt s a nemzetté válás különböző fázisában levő modern náció „vezető osztályai” a francia jakobinus, központosított, homogenizáló tendenciájú nemzetépítési modellt választották a svájci típusú föderális (kantonális) minta helyett. Ezzel pedig akarva-akaratlanul mindkét elit egy egymás ellen folytatott nulla összegű játszmába kezdett, amelyből minden jel szerint nem lehet kiszállni, s amelyben a dolgok jelenlegi állása, továbbá a szociológia, a demográfia és a társadalomlélektan elemi törvényszerűségei szerint a románok látszanak abszolút győztesnek, akik változatlanul nem tudják vagy nem akarják tudomásul venni, hogy mind geopolitikai, mind történelemfilozófiai értelemben minden valószínűség szerint 1920-ban túlnyerték magukat. Mindennek további következményeként mi, magyarok legfeljebb a Románia-szerte (tehát a történelmi Erdélyben is) érvényesülő beolvadási, lemorzsolódási, asszimilációs, homogenizációs tendenciák mérséklésében, lassításában, „humanizálásában” reménykedhetünk, főként a Székelyföldön. Ötvenéves történelmi pályafutásom tapasztalatai alapján azonban sajnos semmiben nem tudom cáfolni Lucian Boia hét évvel ezelőtti frappáns összegzésének érvényét. Így hangzik: „A magyarok elveszítették az Erdélyért folyó csatát. Mindaz, amire jelenleg vállalkoznak, nem Erdély meghódítására irányuló offenzíva, hanem utóvédharc, hogy mentse a még menthető a magyar kisebbségből és annak identitásából. A számok magyar szempontból könyörtelenek.” E szentenciához aligha kell kommentár. Mi több, s ez magyar szemszögből rosszabb, még a kiemelkedően legobjektívebb – s magyar-

ellenesnek semmiképp nem nevezhető – Lucian Boia sem mert eddig szembenézni három újabb, román stratégiai szempontból pillanatnyilag még mindig kedvező, de a román nemzeti önszemlélet oly kívánatos tisztázódási folyamatát hosszú távon változatlanul nagyon megterhelő fontos mozzanattal:

1. Európa eme dél-keleti fertályában mindig három birodalom próbált egymás rovására tért nyerni. Korábban a középkori Magyar Királyság (Anjou Károly, Nagy Lajos és Corvin Mátyás „három tenger mosta” Hungáriája), Nagy-Lengyelország és a feltörekvő Oszmán Hatalom, később pedig a Habsburg Birodalom, Szent Oroszország s az immár hanyatló Török Birodalom. A történelmileg jelentős késéssel a 14. században kialakult Havaselve és Moldva vajdája s bojársága kezdettől fogva ebben a veszélyes geostratégiai erőterben volt kénytelen lavírozni, s ez a tény eleve kedvezett a túléléshez szükséges politikai ösztönök és készségek kialakulásának és áthagyományozásának. Ezt hétköznapi szóval ármánynak, csalárdságnak, hitszegésnek, álnokságnak hívjuk, de nevezhetjük rafinált diplomáciai képességnek is.

2. Ezt a geopolitikailag rendkívül kényes, ám a helyzetfelismeréshez s a kulisszák mögötti diplomáciai manőverezéshez szerfölött kedvező alaphelyzet román szempontból – a román nemzetépítés távlati megvalósíthatósága szempontjából – tovább javult, azáltal, hogy 1711 és 1821 között a két parányi török hűbéres országot az ottomán diplomáciát és államügyeket a 17. század vége óta a kezébe kaparintó kifinomult konstantinápolyi fanarióta elit kihelyezett képviselői igazgatták, mely tagjai és népes kíséretük a moldvai és havaselvi bojárság felső rétegeit – velük házasságok útján összekeveredve – saját képére és hasonlatosságára formálták, egyszersmind el is görögösítették.

3. Ez a lehetőségkeret 1821, a görög szabadságharc kitörése (vagyis a „fanarióták” kegyvesztése és elcsapása) után annyiban módosult, hogy az elgörögösödött fejedelemségekbeli vezető rétegek fokozatosan visszataláltak román gyökereikhez, vagyis mintegy hatvan év alatt, 1820 és 1880 között visszamosodtak. Nem utolsósorban az 1820-as évektől Erdélyből és a történelmi Magyarország egyéb régióiból Moldvába és Havaselvére kivándorolt jól képzett román értelmiségiek (tanárok, újságírók, jogászok etc.) masszív „felvilágosító tevékenysége” révén, amelynek fő eleme (tétele) a történelmileg és nyelvészetiileg nem igazolható, ellenben a román nemzeti gondolatot s önértetet roppant módon erősítő dáciai (erdélyi) román kontinuitás tana s a belőle burkoltan következő zsigeri magyarellenesség volt.

Vagyis a gondolatmenet elejéhez és kérdésedhez visszacsatolva a román politikai gondolkodásnak két nagy, egymással szorosan összefüggő, egymásra épülő (latens) veszélyt kellett elhárítania: az Erdélyben, a Partiumban és a Bánágban is érvényesülő nemesi típusú társadalomfejlődés – a „nemesi polgárosulás” – távlati következményét, az önkéntes magyarosodást (amely minden nagyobb városias jellegű településen bármiféle ellenkező vélekedés és erőteljes – főként persze román – történetírói propagandatevékenység ellenére 1918-ig/1920-ig folyamatban volt, s mint főntebb magam is utaltam rá, csupán az 1960-as

évek közepén fordult meg, a szintén francia mintákat követő, de annál élhetőbbnek, szabadelvűbbnek s főként demokratikusabbnak megálmodott kossuthi „virtuális” Nagy-Magyarország – a liberális magyar modernizációs társadalom-átalakító és országhatár-megőrző kísérlet – megvalósulását.

Vagyis, nagyon leegyszerűsítve: ezeket a társadalomtörténetileg és szociológiailag egyáltalán nem megalapozatlan, ám geostratégiai szemszögből kockázatos magyar nemzetépítési és országmegtartó törekvéseket a bukaresti román elitnek meg kellett torpedóznia. Ha törik, ha szakad. Ennek eredménye Nagy-Románia, s ebből következik, hogy mindazok, akik bármilyen módon, akár politikai állásfoglalásaikban, akár publicisztikai vagy történetírói tevékenységükben ezt vitatják, történelmi, illetve nyelvészeti érvekkel megkérdőjelezzik, vagy csupán más jellegű alternatívákat próbálnak felkutatni, a román nemzeti törekvések ellenfelének, rosszabb esetben ellenségének minősülnek. Ebből a perspektívából nézvést pedig teljesen közömbös, hogy az ellenkezés magyar-székelly autonómiatörekvés vagy „zsidókérdés” formájában nyilvánul meg. Bukaresti diplomataként szerzett személyes tapasztalataim is arra utalnak, hogy ebben 1860 óta semmilyen lényeges változás nem történt: aki nincs (nem ért egyet) velünk, az ellenünk van.

– *Idézőjelben említéd az „ideáltipikus zsidót”. Létezik fajtajelleg és efféle személyiség?*

– Ilyen nyilván nem létezik, ezért is használom mindig idézőjelben. Nem is létezhethet, hiszen ellentmond az emberi létezés egyik legnagyobb titkának, egyszerűen csodájának, a személyiség egyediségének, különlegességének, megismételhetetlenségének. Ezt Adynál senki sem tudta érzékelhetőbben kifejezni. Én is vallom, hogy „minden ember: fenség, Észak-fok, titok, idegenség, Lidérces, messze fény”. Ebből a megközelítésből pedig a legnagyobb sértések egyike, istenkáromlással egyenértékű, ha bárki kétségbe merésze vonni mindenkori partnere, beszélgetőtársa, ismerőse unikális mivoltát. Én ezt soha még csak meg sem kockáztattam. De ez nem zárja ki azt, hogy – ismétlem – kizárólag a magam mulattatására betegesen fejlett memóriámra támaszkodva felidézhessem magamban, hogy az az *individuum*, akivel épp találkozom, kire s miben, milyen arc-, testalkat- vagy jellemvonásában, gesztusában emlékeztet rengeteg különféle etnikumú, kultúrájú, anyanyelvű, társadalmi státusú, életkorú ismerősömré, barátomra; legyenek bár nők, avagy férfiak, egyre megy. Akik között értelemszerűen zsidók, illetve zsidó származású férfiak és nők is vannak. Ez nálam automatikusan, mondhatni reflexszerűen történik, egyszerűen végigfut az agyamon, akárha egy excel-táblázatot néznék. Persze, ha nagyon őszinte akarok lenni, meglepő, olykor egyenesen meghökkentő hasonlatosságokra bukkanok egy-egy tekintet, szemvillanás, kézmozdulat, hangszín, szófordulat (etc.) láttán, hallatán, amelyekből számomra is döbbenetes további megfelelések következnek. De ezekről inkább nem beszélek, mert az esetek többségében partnerem személyiségének integritását sérteném, ha egyáltalán szóba hoznám. Inkább hallgatok róla. Azt hiszem, ez a fajta adottságom hosszan elnyúl s több országra (Románia, Franciaország, Kanada) kiterjedő amatőr labdarúgó-pályafutásom

során teljesedett ki, hiszen a futballpályán egy boltozatos, vagy épp ellenkezőleg, lapos lábfej vagy egy széles csípő gyökeresen eltérő megoldásokat eredményez még hasonlóan fejlett labdaérzék és játékindelligencia esetében is. Ha pedig futballozik az ember, nem árt tudnia, milyen reakciókra számíthat egy-egy kockázatos technikai megoldás esetén. Már mint az ellenlábasa részéről. Kevesen tudják, hogy a focisták egy elég tekintélyes hányada egyszersmind ösztönösen kiváló emberismerő is, s memóriája, akárcsak egy komputeré, tele van a legkülönfélébb meccsszituációkkal, gólhelyzetekkel s azokhoz szükséges játékmozzanatok képével. A közelmúltban elhunyt Szőke István (1947–2022), a Fradi legendás jobbszélsője például minden góljára és gólpaszára hajszálpontosan emlékezett, s bármikor fel tudta idézni őket. Albert Flórián (1941–2011) agya is hasonló volt, ráadásul ő a párbeszédet is elraktározta gyakran ötven évre visszamenően is.

– *Kötetemben hangsúlyos a futballmúltad. Édesapád focisikereit is emlegeted. Sajátos, hogy akadémiai doktor történészként s nem utolsósorban íróként sportpályafutásod kisiklását a mai napig fájlalod. Egyik vastkos könyved: „Az Aranycsapat és ami utána következik” mintha erről is tanúskodna.*

– Remélem, nem csak arról... De a viccet félretéve, az én esetemben valószínűleg arról van szó, hogy a futball is kitörölhetetlenül beépült nemcsak az életembe, hanem a személyiségembe is, bizonyos szempontból mintegy meg is kétszerezve azt. Önelemzésbe nem szívesen bocsátkoznék, de azt hiszem, hogy az „apaképem” része lett, labdarúgóként valóban kiemelkedően tehetséges apámat szerettem volna utánózni, tőle lestem el egy csomó labdatechnikai fortélyt például öt-hat éves koromban, amikor játékos-edzőként kivitt magával a színvonaljainak tréningekre. Nyilván az ő elismerésére „gyúrtam”. Ő viszont, azt hiszem, elvi okokból, semmit sem mutatott meg nekünk az udvaron sem Pali öcsémnek, sem nekem. Azt gondolhatta, ha elég tehetségesek vagyunk, úgyis rájövünk magunktól is. Azt pedig elég későn fogtam fel, hogy pontosan érzélte, akárcsak másfél évtizeddel később Albert Flórián: intellektuális adottságaim nagyobb jövőre képesíthetnek valamilyen értelmiségi szakterületen, mint a rengeteg veszéllyel és kockázattal teli futballvilágban. Emiatt, s ezt mi tagadás, örökké fájlalom: egyetlen dicsérő szót, biztatást sem kaptam tőle. Ezeket másoktól, osztály- és iskolatársaimtól, pl. néhai Dész Misitől s főként Császár-Nagy Lacitól, valódi felfedezőmtől gyűjtöttem be, aki valóban beoltott a futballszerezzettel s pár hónapos kemény „kiképzés” után 1966 februárjában leküldött próbajátékokra a Ferencvárosba. Ő – ez már persze sosem fog kiderülni, mennyire megalapozottan – mindmáig meg van győződve róla, ha csupán egyetlen évvel hamarabb jövök fel Sárospatakról, a Jó Isten sem ment meg a zöld-fehér futballkarriertől. Viszonyom tehát nagyon felemás a labdarúgáshoz, az viszont biztos például, hogy a fradista kaland nélkül sosem tudom ilyen színvonalon megírni „pszeudo-fociesszéimet”, de amatőr karrierem nélkül sem, s emberismeretem, tipológiai érzékem is hézagosabb volna emez életformává is váló szenvedély nélkül. Mérlegkészítéskor meg nyilván sokat nyom a latban, hogy teljesen világos

számomra: ha netán befutok, akkor nem négy évet fecsérlek el történészi karrieremből, hanem sose lesz belőlem magyar értelmiségi, műfordító és diplomata. S akkor ki írja meg helyettem történész munkáimat? Ugyanakkor szeretném elhithetni magammal, hogy a francia, román, kanadai s persze főként magyarországi öltözőkben és tréningeken felcsipegetett életmorzsák finomították szociológiai és társadalomtörténeti ismereteimet, egyszersmind árnyaltabbá, színesebbé tették történészi látásmódomat.

– *A Változatok az aha-élményre fölelegeti a veled egy csapatban focizó Esterházy Pétert, Moldova Györgyöt, Szakály Ferencet, Kő Pált, Albert Flóriánt és sok más híres-neves személyiséget. A göndör hajú Esterházy ráadásul egy, a bőrt Sziniváralján kergető zsidó kiskamasz küllemére hajaz. Ez az író karakterének, viselkedésének vagy bevésődött emlékeknek tekinthető?*

– Esterházy kivételnek tekinthető. Nem azonnal, hanem hosszú évek töprengései után ugrott be, kire is emlékeztet. Vagyis az „aha-élmény” itt csupán részleges. Csak a zsidós jelleget érzékeltem, de ez akkor még annyira döbbenetes volt számomra – nyilván az óriási társadalmi különbség miatt –, hogy nem vittem végig. Viszont épp emiatt kezdtem a kérdésesen módszeresen gondolkodni.

– *Saját magadat megkésettnek tekinted. Olyannak, akinek csak a csont jut (tarde venientibus ossa). Úgy érezted, megjárt futballcsapataidban társaid egymásnak játszani, a mérkőzésekbe nem igazán vonnak be. Nem kirekesztő szándékkal, sokkal inkább összeszokottságuk következményeként. Ám a játékot mégiscsak ez jellemezte. Egy sikeres megmozdulásod nyomán végül a „Mester”, Esterházy elismerően felüvöltött: „Így is lehet?” Más alkalommal: „Nem hittem volna, hogy nagypályán jobban játszol, mint kicsin.” Ott és akkor elégtételnek vagy bóknak hitted?*

– A megkésettség, a valahonnan való el- és lekésés szintén alapélményeim közé tartozik, bár nagyon sokáig ez sem tudatosodott bennem. A focicsapatok esetében (utólag rájöttem: nem csak ott!) mindössze arról van szó, hogy minden kisközösségben, az óvodától az egyetemi tanszékekig spontán módon kialakul egy belső hatalmi kör, valamiféle „köménymag”, amely sosem több egymással szintén alá- és fölérendeltségi viszonyban levő két, esetleg három személynél. A „főnök” legtöbbször itt sem a legtehetségesebb egyén lesz, hanem a legerőszakosabb. Az, akinek a legtöbb kompenzálnivalója van, legalábbis úgy érzi... Ám akadhatnak olyanok is, akik egész egyszerűen uralomra születtek, magától értetődő természetességgel tipornak le bárkit, aki az útjukba kerül. Bárhogyan legyen is, az biztos, hogy ehhez a konfigurációhoz kell mindenkinek alkalmazkodnia, ami spontán módon meg is történik, s a kollektíva olyan mintázatot vesz föl, akárha a mágnesdarab köré szórt vasreszelék. Ha pedig az ember új fiú, nem is tehet mást, ha nem akarja, hogy azonnal kigolyózzák. Itt minden mozdulatnak, gesztusnak, egy rosszul leplezett szemvillanásnak is szerepe lehet akár elhatározó módon. A futballban mindez azért olyan bonyolult, mert elméletileg csak és kizárólag a született vagy szerzett futballtehetségnek, a labdához való viszonyának kellene számítania. De ez Magyarországon sehol sincs így, legkevésbé a Ferencvárosban. Én ezt, miként az Esterházy-emlékezésemben

írom, csak nagyon későn, úgy negyvenéves korom körül kezdtem kapizsgálni, s ha harmincnégy és fél éves koromban nem jutok ki Párizsba, valószínűleg sose értem meg, miért dőlt dugába magyarországi „profi” futballpályafutásom. Ám így, hogy alkalmam nyílt arra, hogy a francia közegben is kipróbáljam magam, s elkezdtem megint sorozatban jól játszani (akárcsak ferencvárosi leégésem előtt), újabb „aha-élményként” bevillant: lehet, hogy mégsem a labdarúgó tudásommal, hanem a sajátos, erősen kontraszelektált magyar (futball)társadalommal van baj. Más szóval itt csatolok vissza egy korábbi kérdésemre: úgy fest, hogy ezt a nagyon nehezen elviselhető frusztrációt sikerült „magyarosch” társaslélektani összefüggéssé szublimálnom.

Ami pedig Esterházy későn jött (1983-as és 1986-os) őszintének tűnő bókjait illeti, utólag azt hiszem, hogy két dologgal függenek össze: meglepéssel konstataulta, hogy korábban maximálisan alkalmazkodtam csapata – a GALAMBOM FC – évekkorábban rögzült stílusához és íratlan belső függelmi viszonyaihoz; annak bizonyítéka, hogy valóban úgy érezte: futballistaként is volt bennem „spiritusz”. (Az értelmezési kerethez tartozik, hogy az első – spontán – véleményt nézőként, nem pedig a pályán szereplő partnerként fogalmazta meg, a másodikat pedig akkor, amikor mindketten vendégjátékosként szerepeltünk Moldova György legendás egyetében, a SZOCREÁL-ban...)

– *Sárospatakon, később az egyetemen társaságodat szinte keresték a szocialista nőmenklatúra fiai-lányai. Ugyanígy az értelmiségi-kisnemes vagy paraszti származású kollégistatársak. Írod, akkoriban kezdtek rádöbenni az erdélyi kisebbségi lét keserveire. Netán másféle kisebbségekkel, köztük a zsidókkal kapcsolatos előítéletekre is? Vagy közeledésüket az ún. másodlagos zsidó tudat befolyásolhatta?*

– Igen, épp akkortájt lettem Eötvös-kollégista, amikor az intézményben összejövő, Kiss Ferenc (1942–2014) irodalomtörténész körül kijegecesedő asztaltársaság rendszeresen találkozgatott valahol az épület alagsorában. Talán, ha kétszer vagy háromszor mentem le közéjük, már csak azért is, mert 1968 ősze és 1970. március vége között holtfáradt és folyton éhes voltam a mindennapos fociedzések miatt. Nem hallgathatom most sem el: valahogy nem igazán tetszett az összejövetelek légköre annak ellenére, hogy a tagok kivétel nélkül tehetséges és rokonszenves egyéniségek, későbbi nagynevű néprajzosok, költők, irodalomtörténészek és historikusok lettek, mindnyájan a kollégium krémjéhez tartoztak. Napjainkban is. Neveket szándékosan nem közlök, aki annak idején oda járt, úgyis tudja, miről és kikről van szó. Ráadásul velem egy időben, 1968 őszén került át a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemről román állami ösztöndíjasként Zirkuli Péter és Salamon Anikó (1945–1981) Az asztaltársaság tagjai nyilván úgy érezhették, tulajdonképpen megalapozottan, hogy ők ketten autentikusabban szólhatnak az „erdélyi kérdésről”, mint a „szófukar futballista”. Akiről a legtöbben csak annyit tudtak, hogy román szakos, de azt már nagyon kevesen, hogy maga is partiumi. Sokan azt hitték, hogy a magyarországi román kisebbséghez tartozom, ami ugyebár „egészen más kávéház”. Aztán némelyek olyan, kicsit nosztalgikus és erősen illuzórikus hangot ütöttek meg a magyar-román

viszony tárgyában, ami nem kvadrált teljesen az én gyerekkori élményeimmel. Egy idő után végleg lemorzsolódtam. A teljes igazság pedig az, hogy nem akartam erre a vonatra felszállni, úgy éreztem, ez az ügy sokkal összetettebb, s az teljesen bizonyos, hogy vörösbort melletti hangulatos, hajnalig tartó népdal-éneklésekkel nem lehet megoldani.

Nem rémlik, hogy a zsidó problematika egyáltalán szóba került volna, ha mégis, elkerülte a figyelmemet. Ellenben arra határozottan emlékszem, hogy egy pesti zsidó eredetű, nagyon tehetséges leendő eszmetörténész barátom mekkora erővel igyekezett a másfajta (primér) szocializációjához nemigen illő rituális szokásrendhez alkalmazkodni, de az arcán látszott, nincs igazán ínyére. Ami pedig egyetemi évfolyam- és csoporttársaimat illeti, úgy emlékszem, csak szőrmentén került szóba a kérdés, bár evidens módon mindnyájukat erősen foglalkoztatta. Ám ha terítékre került, gyakran torkollott indulatos vitákba. Akkor értettem meg, hogy a zsidóság „mint olyan” csupán a mesében és történelmi traktátusokban létezik. Zsidó eredetű magyar családok viszont szép számmal vannak, amelyek leszármazottai – nemzedék- és évfolyamtársaim – épp azokban az esztendőben próbálták a dolgot magát megérteni és beépíteni, mármint formálódó „másodlagos” zsidó identitásukba. E törekvés egyik katalizátora az 1967-es arab-izraeli háború volt. Ezt csak később értettem meg, az viszont utólag nyilvánvaló, hogy szinkronba kerültünk egymással. Ők zsidó gyökereiket keresték, én meg azt szerettem volna tisztázni, hogy mi közöm van a kérdéshez s természetesen hozzájuk.

– Írod, Európa-szerte és a tengeren túl (Londonban, Párizsban, Bukarestben, New Yorkban) ha beültél egy kocsmába, meg-megszóltgattak, végül rákérdeztek: nem vagy „véletlenül” zsidó?

– Utólag azt hiszem, joggal vélem úgy, hogy pontosan erről volt szó, valóban megéreztek rajtam a számomra is csupán hosszadalmas gondolkodás és ön-elemzés után megértett „zsidós” eszmélkedésemet és beidegződéseimet, már-mint a régóta csak az emlékeimben élő színérváraljai zsidó negyedben: a Vasút és a Balta utca sarkán, a Gyár-utcában (ahol a rituális Fürdő volt), a Piactéren és a Neumann-grundon.

– A magyarországi társas kapcsolatok – beleértve az átpolitizált értelmiségieket – ezt a fajta tudásodat, ismereteidet igazolják, könnyítik vagy inkább nehezítik? Mivelhogy – mint írod – társadalmunk változatlanul gyanakvó, „rendies” közege hallgatólagosan megköveteli a teljes azonosulást.

– Azt hiszem, egyszerre könnyítik és nehezítik. A két dolog nyilván nem választható szét: szerves egységet alkot nálam. Miután hosszas töprengés révén felfogtam és nem kis erőfeszítés és jó néhány csalódás árán fel is dolgoztam magamban, inkább csak a tájékozódást, a „helyzetértékelést” teszi egyszerűbbé. A beilleszkedést viszont nem. Mert az változatlanul tökéletes azonosulást és okvetetlenkedés nélküli besimulást kíván. Minden magyar csoportba(n). Akár zsidó eredetű, akár nem. Erre pedig én korábban, fiatalabb éveimben nem voltam képes, és most, életem utolsó szakaszában, már nem is vagyok rá hajlandó.

Wodianer-Nemessuri Zoltán

WODIANER-NEMESSURI ZOLTÁN (1948) író, forgatókönyvíró, kommunikációs szakértő. Legutóbbi regénye: *Alkony, 1580–1605* (Hitel Könyvműhely, 2019).

Kemsei István

Vadkapor

„Mert élni általában annyi,
mint veszélyben lenni.”
Nietzsche

1.

Más minden csak vadkapor – írta le Marsall,
még Körössy százados korában
(vagy Körösy netán Kőrösi, ejtése ugyanaz),
magyarított sváb név,
még a harmincas évekből, a névmagyarítás korából,
pl. így vált nagyapámból Kirchnerből Kemsei,
míg testvéröccséből Templomos,
mindegy ma már a hamis *vadkapor*,
az elveszett emlékezet,
Körössy (most már legyen így!) századosról se tudható,
nyilas volt-e, vagy kommunista, megjárta-e a Don-kanyart,
vagy voltak-e más bűnei
(kard-ki-kard – szólítaná Döbrentei –, tiszt uram!),
létezett-e?

Minden más. Az időben elszálló vasfogak,
teremtett képzavar, nevek és ősi temetők
eltűntenek. *Hosszú koporsó* – így Tandori,
Körössy százados egyedül ül a tribünön,
izzadt tenyerén tucatnyi fogadással tétre, befutóval.
Lovak aranyló mezőben: tik-tak, tik-tak, tik-tak.
Festmény címe vagy Jeszenyin-költemény?
Nyelvújítás korabeli képzők halmazán:
-mány, -mény: üget az óra-idő.

2.

Büdös montika, бүdös pipitér, ebszékfű,
lószegefű, ebtéj, papvirág, ebkapor.
Lelkesedve vagy elkeseredve. Mikor hogy.
Paradicsomföld, paprikaföld, kakukkfűföld.
Az ötödik emelet mezőgazdasága vézna cserépben.
A paradicsom már majd méteres, de nem virágzik,
a paprika félméteres, de nem virágzik,
a kakukkfűnek még nincs itt az ideje.

Idő: a líra közhelye.
Hadakozni az idővel: a legnemesebb cselekedet,
így képzelik.
Közel a többi emberhez lehetségesebb.
Távolban egy fehér vitorla – nem olvasta,
könyvcímet azért tudnak adni az oroszok:
Háború és béke, Ördögök stb.
Hajóval evezett a táborhelyre nyaranta,
gondolta: várják a rókák, a kacsák,
az egerek valamely nemzedéke, némán szárnyaló bagoly
az éjszakában, tojásimádó nyestcsalád.
Út a magányhoz – lehetne, túl a csalán csípte érzelmeken,
más, mint a vadkapor.
Az éghez közel füttyent a sárgarigó.

3.

Mi fog történni, ha: mikor mi fog?
A lét: múltó idő. Ma alig és holnap sem.
Készülőben a névtelen lélek.
Ha kiszáll, már nem a valakié.

Ismeretlen tájakon bolyong
nemtelenül, gazdátlanul.
Mi voltál, lélek? Ki voltál?
Csak arra emlékezett, hogy unta az időt,
a korjelzetet, a meghatározást,
hogy jóskapista, ancimanci
fáj és örömködik.

Magára ismer a tapasztalás.
Kérdés: ugyanaz a semmi a lélek, ami a test?
1 semmi + 1 semmi = ember?
Ilsa pur es homou: régi tűzrakó helyek: csodák,
egyszer voltak, aztán sohatöbbé.

4.

Bizony, testvéreim.
Az idő lassul, az idő rohan.
Felváltva ring a tánc,
kiket legbenső indulat feszít,
érzéki tangóra lejt,
és bárhol húzza, szép az ilyen:
Az utolsó tangó. Kövesse lépteim,
ha van önben merészség.
A legrövidebb éjszaka a leghosszabb:
egy perccel több, mint nyolc óra.
É.sz. 47° 24' 39", k.h. 19° 16' 20"
A töltés oldalában, a fűre
alászállt a csillagos ég.

5.

Dereng. Az aszphodéloszok kitarják karjaik.
Nem villan köztük vadkapor, se más irdatlan gizgaz,
vegytiszta termés ott a föld,
felhorgadnak az utolsó madárszavak,
szép az öregkor. Elmondattott, ami elmondattott.
Az igazi boldogság és szabadság a vénség.
Egyedül Istennel szemben,
aki, mint vélhető, férfi és megbocsát,
vagy nem. Ki tudja?

Beszeljünk másról.

Termálban

Akkor vette észre őket, mikor már el akarta hagyni a medencét. A férfi a medence padkáján ült, mellig a forró vízben, a nő guggoló helyzetben vele szemben, tenyerét a férfi combján pihentetve.

Valami édes, bolondító vicces dolgot mondhatott a férfi a nőnek, mert halkan kuncogtak, és egészen közel bújtak egymáshoz.

Nem voltak fiatalok. A férfi hatvan-hatvanöt év körüli lehetett, kissé testes, tömött hajú ember, a nő talán az ötvenes évei közepén járt. Még mindig csinos, gömbölyded vállú teremtés. Már az első pillantás nyilvánvalóvá tette az összhangot közöttük, melyet nemcsak a fürdés, a víz bizalmas közelsége okozott, de egymás iránti vonzódásuk mélyebb eredete is.

Az asszony keze, ha elhagyta beszélgetés közben a férfi combját, ujjjaival annak bozontos mellszőrzetét kereste. Simogatta, kunkorította az őszes szőrszalakat, játszadozott velük. Egymással voltak elfoglalva, orruk játékosan a másik orrát érintette, összedörzsölték, mint az eszkimók a csókolózáskor, egészen megfélelkeztek a külvilágról.

Tamás, anélkül hogy törekedett volna rá, részese lett ennek a meghitt enyelgésnek, a pár csöndes, évődő, de másra nem tartozó intim együttlétének. Egy zuhanyrózsa alatt ült velük szemben, tisztán hallotta hangjukat, a nő bugyborékoló, felbukó nevetését, a férfi göcögő, becéző duruzsolását.

- Jó, akkor majd a jövő héten minden nap én mosogatok - mondta mosolyogva, beleegyezően a férfi, és fogaival beleharapott a nő fülcimpájába. Semmiségekről beszélgettek, de Tamás tapasztalatból tudta, hogy ezeket a semmiségeket mindig fontos mondatok előzik meg, s csak ezek után, ezeknek a mondatoknak a letisztult üledékében, mint arany szemcse a homokban, kapják meg fényüket az ilyen apró, jelentéktelennek tűnő megjegyzések.

Rövid idő alatt megkedvelte a párt.

Biztos volt abban is, hogy az asszony a sokadik kapcsolata a férfinak. Időskori szerelem utolsó állomása. A férfi hamiskás mosolya, melyre az elért hatás

kedvéért még rá is játszott, olyan embert mutatott, akinek életében fontos szerepet játszottak a nők, gazdag nemi élete ott rajzolódott az arc vonásaiban. Mindez egyáltalán nem keltett visszatetszést Tamásban, mindig kedvelte ezeket a Háry János-típusú alakokat, az öregedő udvarlókát, férjeket, mikor melyik került elébe.

Jó ideje nézte őket a medencepadkán, amikor az asszony kibújt a vízből, arcát a nap felé fordítva csípőre tett kézzel állt, aztán Tamás számára is jól hallhatóan közölte, hogy átmegy a szomszéd, még forróbb medencébe.

- Én még maradok - mondta a férfi, és sietve hozzátette: - Vigyázz a lépcsőkkel, ha bemész.

Rövid ideig egymással szemben ültek, akkor a férfi lassan megindult Tamás felé. Kimért, úszó karmozdulatokkal közeledett, s mikor már előtte volt, kiemelkedett a vízből és fojtott hangon megkérdezte: - Mondja, magának nincs más dolga, mint minket bámulni? Mire kíváncsi? Árulja el már!

Mi tagadás, váratlanul érte Tamást a kérdés. Fogalma sem volt, mikor, hogyan jött rá a férfi, hogy figyeli őket. Egyetlen árulkodó jelét sem adta annak, hogy érzékeli egy harmadik személy jelenlétét.

- Bocsásson meg, ha tapintatlan voltam - felelte zavartan -, csak azért néztem, elsősorban Önt, mert nagyon emlékeztetett valakire.

A férfi elhallgatott, szünetet tartott, aztán hangjában az előbbi indulattal megkérdezte: - Kire?

Tamás összeszedte magát, tudta mit fog mondani, a válasz tulajdonképpen már régebben készen állt benne.

- Egy irodalmi alakra, egy elfeledett regény egyik főhősére.

- Kire? - csapott le már kevesebb indulattal a férfi.

- Krúdy Gyula *Napraforgó* című regényének egyik főhősére.

- Az ki?

- Pistoli, egy nőbolondító kurtanemes.

A férfi hüvelyk- és mutatóujjával végigsimította sűrű bajszát, kézfejről le rázta a vízcseppeket és gyanakodva megkérdezte: - Pistoli? Úgy, mint pisztoly?

- Igen - válaszolta megkönnyebbüléssel Tamás -, egy bohókás alak a könyvben, úgy képzelem el, mint magát, legalábbis ilyenek írja le Krúdy, bogárszemű, huncut, bölcselkedő, nagy természetű ember volt Pistoli, egy nő sem tudott neki ellenállni. Még egyszer kérem a bocsánatát, annyiszor magam elé gondoltam ezt a nyírségi urat, s most, hogy Önt megláttam, azonnal eszembe juttatta őt.

Hirtelen kotyogni kezdett a zuhanytölcsér Tamás feje felett, hangos prüsszöléssel ontotta a vizet, a következő pillanatban kénytelen volt helyet változtatni. Kezét odébb tolta a padkán maga mellett, s ezt az öntudatlan mozdulatot amolyan invitáló gesztusnak értelmezte a férfi, leült mellé.

- No, és mit tudott ez a Pistoli?

- Mindent, bárkit az ujjai közé csavart a Nyírségben. Értett a nők nyelvén. Kedvenc időtöltése volt szerenádot adni szerelmei ablaka alatt. Rajtaütésszerűen

érkezett az éjszakai órák beálltával a légyottok helyére, cigánybandával a saroglyában, onnan húzatta a szépasszonyok nótáit.

Tamás nagyon szerette Krúdynam ezt a regényét. Évenként elolvasta és fejből tudta néhány fejezetét. Egészen sajtáságos viszony kötötte a regény oldalaihoz, kifejezetten kereste az alkalmakat, hogy kezébe vegye és átadja magát a könyv hangulatának.

A férfi hunyori szemmel némán ült mellette, nagy szőrös mellén összefonva tartotta karjait, és maga elé nézett. Húsos ajka meg-megrándult a bajusz alatt, amint Tamást hallgatta.

- Gondolom, a bort is szerette.

- Ha kedve volt, hosszan, kitartóan, temérdekét tudott inni, de sosem volt részeg a szó hagyományos értelmében. A nagy életbölcseiségeket mindig ekkor nyilatkozta ki.

- Pistoli - folytatta Tamás - egészen különös ember volt, utolsó a fajtájából. Félbolondnak tartották, s ebbe szorult is némi igazság. Igényelte a társaságot, ugyanakkor büszke is volt arra, hogy sokat és sokszor tudott egyedül lenni. Az ördögsekér életűek élnek ki legjobban az életet, ezt mondta, mert egyetlen utat sem tesznek a maguk szándékából. Örökös vőlegény volt, akinek minden faluban akadt egy menyasszonya. Kupec természetű ember hírében állt, szót értett mindenkivel. Még a pesti józsefvárosi kényes kisasszonyt, Maszkerádit is meghódította, aki barátnője látogatására érkezett a Nyírségbe.

- Mit mondott, hogy hívták, Maszkerádi?

- Maszkerádi, akiről azt írja az író, hogy olyan volt a lába, mint a legnemezebb patkányfogó eb elülső lábaszára.

A beszélgetés alatt először nevetett a férfi, jóízűt nevetett, hosszan kiadósan.

- Egy patkányfogó eb elülső lábaszára! Ezt nevezem, ez valami!

Elismerően bólintott busa fejével, tenyerével megpaskolta a vizet, aztán lecsendesedett, és azt mondta, ez nagyon szép. Barna szemei csillogtak, kajánul mosolygott, sűrű haját hátracsapta, egészen barátságosan nézett Tamásra.

- Szerezze be és olvassa el a könyvet - fordult felé Tamás -, higgye el, tetszeni fog magának.

Kis idő múlva még hozzátette. - De a legokosabb nő a városszéli Ingerli csárda tulajdonosa, Kövi Dinka volt. Pistoli régi szeretői közül a legbölcsebb. Kövi Dinka mindig tudta, hogy ennek a javíthatatlan nyírségi gavallérnak éppen mire van szüksége fura élete nehéz óráiban. Nagy csavargásai során utolsónak rendszerint hozzá tért be, amikor egy kis gyógyító köménymagos levesre volt szüksége lumpolásai végén, és jó tanácsra, amit persze sosem fogadott meg. Az ő természetfeletti egészsége és óriási szíve óvta meg Pistolit, amíg lehetett.

Más esetben, a beszélgetésnek ezen a pontján talán mosolyt fakasztott volna Kövi Dinka nevének említése, de a férfi nem nevetett. Kicsi, de vaskos tenyerét a vízbe merítette, és a felszedett cseppeket arcára szórta. Ezt a rítusnak tűnő mozdulatot kétszer is megismételte. Szétnyitott ujjai mögül, a szeme sarkából figyelte Tamást. - No, és mi lett ezzel a Pistolival? - kérdezte sokára.

- Meghalt, mint más közönséges ember, de másnap már azt beszéltek, hogy éjfél tájban kikelt a koporsóból, és dúdolgatva elindult az országúton. Egy nagybőgő hangja hívta. Lakodalom volt valahol. Talán oda igyekezett.

A férfi a medence alját bámulta merengve, az ábrás, színes keramitkockákat, mintha azokból próbálna magyarázatot találni a különös történethez. Bozontos szemöldökét kérdőn a homlokára vonta, időnként fel-felnevetett, elgondolkodott a hallottakon. Hirtelen felszisszent, bal lábát az ölébe húzta és ujjjaival masszírozni kezdte a talpát. - Fáj.

- Látja, Kövi Dinka erre is tudta a receptet. Jól kiáztatta, fekete nadálytő levelel borogatta, ecetes fáslival tekerte be Pistoli lábait. Meggyógyította. Használt.

A medence sarkán ezekben a pillanatokban tűnt fel, vállán fehér törülközővel az asszony. Óvatosan lépkedett a csúszós kövezeten. Már nem bújt ki a fürdőpapucsából, intett a kezével és leült egy padra. A férfi, amint meglátta őt, könyökével bizalmasan megbökte Tamás oldalát.

- Mennem kell - mondta somolyogva, és kifelé, az asszonyra pillantott - ...az én kis Kövi Dinkám.

Kezét nyújtotta, egy pillanatra eltűnődött. Tamás hosszan követte tekintetével, amint mackós mozgásával elhagyta a medencét. Most még inkább olyanak találta, mint Krúdy hősét. Figyelte akkor is, amikor kint a korlátnál lerázta magáról a vizet, és karon fogta asszonyát. És szinte biztos volt abban, hogy mielőtt elhagyja a tujákkal szegélyezett sétányt, mely a kijáráshoz vezetett, vissza fog nézni. Már majdnem eltűntek az öltözősoron, amikor a férfi megfordult, és felé lóbálta tenyerét.

Gumi

Ani azt a napot, amikor az autója műszaki vizsgája volt, étvágytalanul töltötte. Nemhogy nem reggelizett, de egy falat csokoládé sem ment le a torkán. Egyedül tejszínes masala teát tudott inni, mert a tea már sok bajból kihúzta, épp olyan sokból, mint amennyiből az üldögélés a teraszon vagy a dolgok megfigyelése és elengedése. Most azonban a tea nem ehhez a kettőhöz szolgált előszobául. Ani erőt merített belőle, mert étvágytalansága jogos volt: a fehér Suzukija, amely tizenöt éve szolgálja töretlenül női vezetőit, nem ment át a műszaki vizsgán.

Így aztán Ani hozzálátott kibogozni, hogy mit kell tennie a Suzukija érdekében.

- Milyen szerencse, hogy csak Suzukim van – próbált ráhangolódni az öröme az ürömben. – Így olcsóbban megúszom, mint mondjuk egy Renault-val.

A papírt böngészte, amit a műhelyben adtak neki. „Jobb hátsó gátló 19 százalékos” – ez szerepelt elsőként a felsorolásban. Serkentőleg hatott Anira, hogy fogalma nem volt arról, mi az a „gátló” egy autóra vetítve, de minthogy csak a „jobb hátsóval” volt probléma, örült, hogy a többi három nyilván rendben van. Nem is értette, miért ilyen negatív szemléletű a vizsgáztató. Ő maga mindig igyekezett azt nézni egy emberben, ami jól működött, mert ez ellensúlyozta a hibákat. De a műszaki vizsgabiztos szigorú szeméit a hibákra vetette.

- Nyilván valami fontos dolog a jobb hátsó gátló – törődött bele Ani, és a második tételt tanulmányozta tovább. – „Belső gömbfejek (axiál) lógnak.”

Rákeresett, a képek alapján azt találgatta, vajon ez az alkatrész az emberi test melyik ízületéhez hasonlít leginkább, mert ehhez értett. Akinek a kezében kalapács van, az mindent szögnek lát, ahogy egy kedves tanára összefoglalta azt a jelenséget, hogy minden szakorvos a maga szakterületén véli orvosolhatónak az adott tünetet. Ani azonban tudta, hogy az anatómiai párhuzam meddő ebben az esetben, és továbblépett a harmadik hibára:

- „Kormánymű felfogatás lóg.” Úgy látszik, a kormányzással több fronton is probléma van. Legalább pontosabban tudok majd parkolni – gondolta, majd

megállapította, hogy ezen hibák orvoslását a helyi szervizre fogja bízni, és ez megnyugtató feloldása volt az ügynek. A negyedik pont viszont így szólt:

- „A gumik repedezettek” - ez már legalább olyan mélyen érintette Anit, mint amikor az állatorvos azt mondta, el van hívva a kutyája. Ugyanis a gumikat csak nemrég, öt éve vette, igaz, használtan, de az autó is használt volt a gumik fölött.

- Nincs elhívva - vitatta Ani -, csak ilyen a testalkata.

- Igen, ilyen kövér a testalkata, azaz el van hívva - bizonygatta az állatorvos, és a mérlegre helyezte a kutyát, és a kutyamérleg húsz kilót mutatott a kis testű, vékony csontú szuka esetében. Ezzel már nem lehetett vitatkozni, mert húsz kiló az húsz kiló, az már egy hatéves gyereknél is iskolaérettséget jelent. A kutya viszont jóval apróbb volt, de íme, itt volt a bizonyíték, hogy sűrűsége jóval meghaladta egy hatéves gyerekét.

Ani kiment az autóhoz, és szemrevételezte a gumikat. A bordázat rendben volt, oda még egy gyufaszálat simán bedughatott volna, ha akart volna. De kétségtelenül repedezettek voltak.

- De hogy áll neki az ember lánya autógumit venni? - gondolta Ani, és egyből felment a láza lelki alapon, ahogy elképzelte, hogy ki kell bogozni, milyen gumit vegyen, el kell vinni a gumishoz az autót, és mivel a helyi gumisnál nincs használtgumi-leadás, le kell adni valahol a gumit.

- Minden út az első lépéssel kezdődik, és az a legnehezebb - gondolta, és tovább vizsgálta a gumit, amin talált egy számsorozatot: 175/65 R14 82T - Ez lesz az! - örült meg. - Általában mindent számokkal azonosítanak a gépek világában.

Ani problémamegoldó képessége kiemelkedő volt, mert, ahogy ő maga összegezte egyenes rövidséggel kanyargós életútját, „volt itt már minden”. De újautógumi-vásárlás még nem fodult elő sem Ani, sem a Suzukija életében.

A rátermett autógumi-vásárlónak hamar szempontok kavalkádján kell át-rágni magát. Ani eredetileg téli gumit akart, de szembesült vele, hogy léteznek négy évszakosak is. A gumilobbi szerint ezek sem nyárra, sem télre nem alkalmasak, a gyártók szerint viszont „Minden időjárásban, 365 napon át hű társak.”

- És vajon szökőnapon? - fordult meg Ani fejében, és belevetette magát az autógumi tesztek világába, majd az árkategóriákat és a márkákat tanulmányozta.

Szimpatikus lett neki a Pirelli SnowControl, mert északi dombon lakott, amit télen gyakran befúj a szél hóval, és a hó ráfagyott az útra és eljegesedett, de az ára túl borsos volt. Így más téli gumikat is nézegetett, de sok csak E, C, 79-et tudott, ami Anit újabb töprengésre készítette.

- Üzemanyag-takarékossági osztály csak E, ez logikus, mert téli. De ha a fékút nedves úton csak C, akkor mitől lehet állítani, hogy ez ilyen jó gumi, és tükrözni ezt a minőségi állítást az árában is? Hogy a gördülési zaj 79 dB, az Anit kevésbé zavarta, az majd a szomszédokat fogja, viszont nekik háztartásonként kettő-négy autójuk van, az összesen 158-316 decibel, így ez bőven elnyomja majd Ani autóját, okoskodott Ani.

- Minek ezeket kiadni mondjuk mínusz két decibelért, ráadásul négyvel szorozva? - mérlegelt Ani. A nedves úton tapadás és a nyári/téli/négy évszakai gumi összefüggése viszont tovább foglalkoztatta, különösen, amikor talált olyan négy évszakai gumit, mely C, B, 71 volt.

- B tapadás és C fogyasztás. És a szlogen is milyen menő: „Mit ér az erő, ha nem uralod?!” - gondolta Ani, és úgy döntött, megvan az autógumi, és az aznapi szemlélődőnivaló is: Az erő, ha elszabadul, átok, ha uralod, áldás. Az erő, melyet nem tudsz ellenőrizni, ide-oda dobál az út mellett, egyik útszéltől a másikig. Az erő, melyet te irányítasz, középen tart, az úton.

A kontrollnak ezzel a kellemes illúziójával nyomta meg a „rendelés elküldése” gombot.

Novotny Tihamér

Szín-, forma- és térerők – eklipszisben

Nemes László „Az *elmúlt évek*” hívószavú kiállításának és „Az *utóbbi 10 év alkotásai*” jelzésű kötetének bemutatása

Keresztury Dezső VMK – Gönczi Galéria, 2022. június 9–30.

Először talán a festőművész *Az utóbbi 10 év alkotásai* című igen impozáns albumáról ejtenék néhány szót, amely 2021-ben készült Lendván, s amelynek ez lenne *Az elmúlt évek* hívószavú kiállítással egybekötött magyarországi ősbemutatója. A 132 oldalas könyv számos magyarázó célzatú környezet-dokumentációs műhelyfotót, valamint 95 zömében nagyméretű színes műtárgy-reprodukción, ezen kívül az eddigi életművet átfogó hosszabb tanulmányt (a saját kútfőmből), több kísérőszöveget, illetve egy személyes önvallomást, s egy lexikális életrajzi adatokkal operáló függelékkel is tartalmaz. A kitűnően fotózott, szerkesztett és tervezett művészeti kötetre (természetesen magán az alkotón kívül) elsősorban Seres Péter és Kepe Kocon Lili lehet büszke, de gondolom, hogy a kiadvány támogatói is – Lendva Község; Zalaegerszeg Megyei Jogú Város; Zalaegerszeg Kultúrájáért Közalapítvány; valamint a Vitrin Kortárs Képző- és Iparművészeti Egyesület – hasonlóképpen éreznek.

Nemes László szerint a festészetnek olyan értelme van, amely elsősorban az ember hitét és önazonosság-tudatát fejezi ki. Erre utal az album *ars poetica* felütésű mottója: „A festészet értelme számomra mindig a hitem és identitástudatom fontos stációja volt. Segített megtalálni hovatartozásom és kultúráim lényegét ebben a nagyon összetett és furcsa világban.”

Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a könyv fotóanyagának és a kiállítás meghívójának egyik visszatérő motívuma az a fekvő, alvó, figyelő, meditációs pozícióba helyezett vagy helyezkedő festett-színezett papírmásé fej, amely a művész több önarcképének és kombinált festményének is az alapeleme. Tudniillik Nemes mint alvó pásztor, mint jós, mint fürkész, mint jövőkutató hallgatja a föld, a sors, az ősök, az alsó és a felső világ üzeneteit és neszeit. Zárójelben jegyzem meg, hogy ez a „virrasztós”, átszellemült, kiemelt fejpozíció Krizbai Sándor és Lovász Erzsébet egykori festményeinek is egyik jellegzetes alapeleme volt.

Ugyanakkor Nemes László identitástudata Kárpát-medencei kötődésű, erről eddigi életének állomáshelyei győznek meg bennünket, amelyek magukba

NOVOTNY TIHAMÉR (1952) művészeti író, szerkesztő.

foglalják Erdélyt, Magyarországot, Moldvát, Szlovéniát és Szlovákiát, szorosabb értelemben Kolozsvárt, Marosvásárhelyt, Zalaegerszeget, Lendvát és a Muravidéket, valamint a Csallóközt, természetesen az ezzel járó közéleti szerepeket, s a közjó szolgálatát is ideszámítva a tolerancia jegyében, ahogy erről Zalaegerszeg polgármestere, Balaicz Zoltán, illetve Magyar Janez, Lendva Község elöljárója írt a könyv *Köszöntőjében* és *Útravalójában*.

Nemes László nemcsak jó festő, kiváló képzőművész, de egy becsületes, magyar szívvel és közép-kelet-európai ésszel gondolkodó, értekező, értelmező, a környezetére érzékenyen figyelő elméleti ember is, aki, ha kell szavakban is megfogalmazza az alkotó világban betöltött szerepét, hivatását és átfogó nézeteit.

Az *alkotás* című írásában például – amelyet egy nagyszerű szürkeárnyalatos portréfotó is illusztrál tisztán fekete háttér előtt, melyen a művész feje és magyarázó keze előtt mintegy vízió jelenik meg szellemi terméke: a fehérrel szedett szöveg – többek között arról értekeznek, hogy a *művész – mű – befogadó* hármában hogyan jelenik meg a világ és az igazságkeresés motívuma. Mert bizony a világot mindig újra és újjá kell értelmeznünk, a kerék nem áll meg. Számára a földi univerzum csodálata egyenlő: az elemek, a biológiai és az emberi természet, az ember által teremtett civilizációs szövetek és a művészeti stílusok csodálatával, amelyeknek változó jelenségei és együttállásai persze nem mindig engednek meg a csodálatot, és nem mindig érdemelnek elismerést. Művészeti kiskátéjában leginkább mesterséges térben, kiemelő művi kulisszák között zajlanak az allegorikus történetek, történetek, a vizualizált érzelmek, és a különböző témák, motívumok és formák leginkább szimbolikusak, ezeken kívül képeiben kiemelt szerepet szán a zenei ritmusnak, a tudatos megjelenítéseknek versus a tudattalan véletlenszerűségeknek, sőt, a szintézisnek is.

Kostyál László művészettörténész tipológiája szerint Nemes nem a monomániás, tehát az életükben kizárólag egy pont körül keringő; nem a „stiláris kacskaringókat” járó, vagyis az ezerféle dolgot kipróbáló; hanem a ciklusokban gondolkodó, problémáit, témáit alaposan körüljáró s azokat bővítő, variáló alkotók körébe tartozik.

Diénes Attila, a szobrász és barát filozofikus hangvételű írása magvas gondolatokat feszeget. Egyrészt felállítja az emberi tudat születéstől kezdődő fokozatos feltöltődésének és az ezzel szemben álló erők működésének a képletét. Mert a tudatromboló erők, a mulandóság, a stressz, a traumák és tragédiák, a gonoszságok és vészhelyzetek megcsönkítják, lerombolják emlékeinket, emlékezetünket, vagyis ledönthetnek mindent, amit addig fölépítettünk. Legalábbis egykori közös tanárunk, Bretter György esztéta és filozófus *Kronosz, a kegyetlen* című esszéjére hivatkozó okfejtéséből erre lehet következtetni. A kis és nagybetűs idő szerepe tehát kettős: a mulandóságot és a halhatatlanságot egyaránt eszünkbe juttatja.

Másrészt a művész, így Nemes László is tökéletesen tudatában van annak, hogy egy alkotás csak akkor releváns, meghatározó és hiteles értékű, ha annak

égi és földi, szent és profán, makro- és mikrokozmosz, végtelenség és végesség, egyetemesség és egyediség vonatkozásai vannak. Diénes idesorolja például Nemes virágcsendéleteit, amelyek egyszerre emberi sorsok, érzelmek, kapcsolatok, léthelyzetek, valamint kozmikus világértelmezések, azaz életfa szerepkörűek is. A filozofikus szöveghez „rendelt” környezetfotók – kiszáradt, felfüggesztett, beszédesen néma, tanúságtevő szőlőtöke-matuzsálemek; illetve két öreg fa közé kifeszített függőágy „merítőhálóján” fennakadó őszi levelek metaforikus képei – meggyőzően illusztrálják Diénes megállapításait, és igazolják Nemes hasonló világszemléletét, sőt, a szerkesztők figyelmességét is.

Baky Péter festőművész Nemes László képeiről, kompozícióiról megállapítja, hogy azok leleményesek és fantasztikus megoldásúak. Humoráról azt mondja, hogy az egyszerre szürrealista, szellemes és drámai. Témáiról azt írja, hogy bár azok különbözőek, mégis egymásba kapaszkodóak-karolóak, egymásra vonatkozathatók. Ám azt is kijelenti, hogy Nemes ízig-vérig festő, amellyel én magam is teljességgel egyetértek. Ugyanakkor azt is megemlíti, hogy expresszív művei, félabsztrakt, félfigurális vagy jelszerű történetei fájdalomokról, örömről, csalódásokról, újrakezdésekről, kalandokról mesélnek. S ezeken túl kiemeli Nemes egyszerre extrém és nézőbarát felfogását, mivel témáit nemcsak önmagának, de a befogadónak is festi. Talán ennek is köszönhető, hogy képei, ha egyszer már befogadtuk őket, soha többé nem törlődnek agyunkból, mert azok túlon túl eredetiek és megrögződésesen hagyományosak egyszerre.

Borbély Károly képzőművész szavakba öntött virágcsokor metaforája válasz Nemes képi világértelmezésére vagy még inkább festészeti szándékaira és céljaira. Idézem őt: „Valahol a látóhatár szélén, ahol az ég lezárja a végtelent, ott lebegünk mind, egyetlen óriási csokorban: a romlás virágai. Szeretünk és acsarkodunk, bezárkózunk és kitérülünk, kinyílunk és elhervadunk, kibomlunk és megbomlunk, elvágyódunk, de mégis maradunk, együtt vagyunk, de szétmennénk. Keresztülfut rajtunk a végtelen szele, és végesre szabott életünkben mindannyian magunkban hordozzuk a végtelent. Sok kis fénylő darabkáját a mindenségnek. Visszük magunkban, tápláljuk és óvjuk világainkat, miközben játszunk színes-szürke színpadokon.”

Színtér vagy színpad, illetve színjáték és maszk vagy szerepjáték hasonlatával pedig – kiteljesítve a nagy Tér-Idő játékot – alapvető létkérdéseinket fogalmazza meg Nemes képeire alapozva: „Magunk építgetjük csillogó dimenzióinkat, vagy találjuk, és csak belesöpöntenünk? Éltet vagy elnyel bennünket a tér? Lehatárolnak, elválasztanak vagy összekapcsolnak minket a színpadok? Felemelt maszkjaink helyén vajon *Embert* találunk, *Ördögöt*, *Madárijesztőt*, *Bohócot* vagy mulékonyan elrebbenő *Lélekmadarat*? [...] A színpadon érezzük magunkat, és életek utaznak az Idő szalagján.”

Ha Nemes albumának változatos tematikai készleteit nézzük, azaz pusztán csak felsoroljuk ezeket, akkor a következő festészeti műfajokat találjuk meg benne: az önarcképeket; a női portrékat és aktokat karakterisztikusan egymáshoz rendelt, mégis különböző formai, illetve tartalmi tálalásokban kivitelezve;

a virágcsendéleteket egészen a misztikus, mitikus és kozmikus tálalásig bezárva, s nagyrészt idesorolandók a műmelléklet elején található *Tér és Forma* jelölésű szénrajzok is. Azután az egész vagy félalakos férfi portré szerepek és szerepjátékok, az allegorikus és szimbolikus jelentésű élet- és/vagy színpadképek, az ikertér hatású „áthallásos” festmények; a zene témájú képek; a kereszt vagy *Szentháromság* típusú munkák következnek a sorban. S legvégül az atlantisi vízió, avagy a pusztulás, az elsüllyedés egyszerre konkrét és metaforikus (lásd az *Ada Kaleh*-sorozatot), az eklipszis, vagyis a hold- és napfogyatkozás átvitt értelmű műveit (*Mag I-II.*) láthatjuk a nagy vizuális gondolat- és érzésfüzérben.

Ugyanakkor Nemes László *Az elmúlt évek* című, a Gönczi Galériában bemutatott képeinek kiállítása – az első teremben a könyv képanyagával megegyező nyolc válogatott akril festmény és három erotikus faszobor, a másodikban csupa új szabadvázsnas friss munka – egy igazi meglepetés, a szintézis erejével ható, olyan összegző világnézeti jellegű és stílustörekvésű, rendkívül gondolatébresztő, izgalmas tárlat, amelynek a legfőbb szereplője a *Fekete tölgyek*-sorozata. Erről (szabadon idézve) így ír a szerző, a felfedező, a képek tulajdonosa: „Szentgotthárd szomszédságában egy kavicsbányából hatalmas megkövesedett több millió éves tölgyeket hozott felszínre a markoló, óriási kupacokat alkotva. A megszokott természeti vizualitásnak újszerű látványából egy teljesen új tájmisztikai képfelfogás született az idő végtelenségéből és az anyag metamorfózisából felmerülve. Az idő dominanciája, az anyag újraértelmezése, születése és átalakulása, az energiák jelenléte új utak és koncepciók keresését ébresztették fel bennem. A kérdés így fogalmazódott meg számomra: miként lehetséges intellektuális és érzelmi úton követni a földi és kozmikus erők jelenlétét a már ismert és a még felfedezésre váró törvényszerűségek tekintetében? Nikola Tesla a létünk föld, víz, levegő alapfeltételein túl megfogalmazza, hogy az anyagban nincs más energia, csak amit a környezetéből befogad. A tájban ezek a dinoszauruszi növényi monstrok egy egyszerre konkrét és elvont eszmei-elméleti időutazást sugalmaznak az emberi ittlét számára.”

Nemes László táj-, föld- és sorsmisztikus képei méltó szellemi rokonai az angol Graham Sutherland (1903–1980) és a kortárs Krizbai Sándor lélekformákat (is) kereső, elvonatkoztató jellegű, színekben és fekete-fehér rajzi elemekben tobzódó expresszív gondolkodásának.

Mohai V. Lajos

Lángok titkosírása, Kálnoky emléke

„Hiába fél,
kegyelmet is hiába kér,
ki lángok árnyékában él”
(Kálnoky László)

A rásötétülő lét legalsó fokán,
egymásra torlódnak szétroncsolt boltívek,
földalatti paloták.

A menekülőt eltemetett falak
fogják közre, csontkezek ütlegelik.
Ítélete közeledik.

Béklyóját nincs, mi oldja.
Nem érkezik híre fölmentő seregek.
Kőhantok peregnek.

Összemart szájában elvásott íz.
Fogadalmak búvóhelye.
Száműzött riadt szeme.

Fagyos érintése a testnek.
Szíve hullámverésébe zárva
lángok titkosírása.

MOHAI V. LAJOS (1956) József Attila-díjas költő, író, irodalomtörténész. Legutóbbi könyve: *Szótlan kórus* (versek, Budapest, 2022).

1 Kálnoky László: Sötét szonáta. A *Hóstettek az ülőkádban* (1986) című kötetben.

(Fölszaggatott drapéria)

Az utolsó fény rácsain át
az alkony tömör cölöpjei
izzanak; higanyszürke-köveken
a hamuszín-ég kőlapja;
halotti freskó, fölszaggatott drapéria.
Tépetten, elveszetten, tehetetlenül.
Vércseppek a sárban.

(A csukott szem)

Az éjszaka fekete kőzet,
a nappal ködszürke tömlő,
a levegő szurok és márvány.
Kevesli színét a csukott szem.

(Szomorú árnyak törmeléke)

Megsínyli mindenét ki körül
holtak zárandokolnak. Tekintetét
hómezők és kopár sziklák
ejtik foglyul, s tolvaj szörnyek
mutatják foguk fehérjét.

Mégse kívánhat mást.
Szomszédja temetői kődarab,
s nyirkos kertek tüskesövénye.
Szomorú árnyak törmeléke.

S fejét
szurkos éjbe ásva,
fuldokol énje bomlott mása.

(Ítéletül)

Ott az összes fény színváltozása más.
Titkát földes szobák őrzik.
Kagylók csillannak. Gyíkok menetelnek.
A szégyenkező szem árkát kitöltik.

Mindezt egy villanással, ítéletül.

N. Pál József

„Befed ez a kék ég...”

Törőcsik Andrásról – búcsúzóban

A gyermekkoromban, 1966–67-től belém esett futball-láz intenzitása múltóban volt ugyan, ám 1977. október 19-ének késő délutánja kora estéjének egy mozzanatát, amíg élek, nem felejttem el. Az UEFA-kupa második fordulójában (a 32-ből a 16-ba jutásról szólt a párharc) az Újpesti Dózsa a spanyol (illetve baszk, de ennek mi, magyarok aligha tulajdonítottunk jelentőséget akkor) Atletico Bilbao csapatát – az előző sorozat döntőjét! – fogadta éppen. Győzelmet, tisztas előnyt reméltünk persze (2–0 lett ide!), meg továbbjutást (ez nem jött össze, idegenben 0–3 lett a vége), s egy huszonnégy éves, nekem alig három, de inkább csak jó két éve föltűnt, ám ekkor már szinte hétről hétre bámulatosakat villanó szőke kilences játéktól vártunk sokat.

S el is jött a meccs egy pillanata, ami, ha nincs, erre a találkozóra az egykori tanúk sem igen emlékeznek talán. Így meg mitológia lett belőle, legenda, ami – a szó eredeti jelentése szerint – folyvást „olvasandó”, tehát elmesélésre, továbbörökítésre érdemes, ha nem lesz majd eleven szemtanú (a ma élő legfiatalabb is elütötte már az ötvenet) akkor is! Szóval: jött a 11. perc. (Miért tette, rejtély, tény, hogy bravúrjait rendre a játék elején mutatta be a srác, s aznapi tündöklését gyakran „be is fejezte” ezzel.) A labda az ifjúhoz került a felezővonal táján, már az ellenfél térfelén, a balösszekötő helyén, ahogy akkoriban mondtuk. S jött, amit elmesélni nem lehet, amit látni kellett (volna), de megpróbálni muszáj. Megindult a kapu felé, átlósan, folyvást jobbra tartva. Látszólag semmi különöset nem tett, az ellen játékosai sorra rogytak össze előtte, körötte mégis, a szemmel észlelhetetlen váll-, csípő- és bokamozdulatok nyomán. Mintha balra indult volna, mégis mindig jobbra ment, a labda meg szinte „magától” gurult tovább, négy-öt spanyolt is elhagyott, míg a tizenhatoshoz ért, „jobbkörtöben” már, a büntetőterület sarkától pár méterrel beljebb talán. Amikor balra billenve, de jobbra lépve az utolsó védőn túljutva a vonalhoz (kicsit azon belülre?) ért, a következő lépésnél a labdát – nem lehet máshogy mondani – rúgómozdulat nélkül rúgta meg, de úgy, hogy esküszöm, nem vehettük észre, mi lesz másfél-két másodperc múlva.

N. PÁL JÓZSEF (1957) irodalomtörténész, az ELTE oktatója. Legutóbbi kötete: *„Ha reménytelen a Lehetetlen...”* (MMA Kiadó, 2022).

A pettyes (tényleg az volt) meredeken emelkedni, aztán hullani kezdett (húszméternyi lehetett a levegőben), úgy, hogy a veszélyt érző, a kapujából alig kilépett, még az ötösnél sem tartó hálóőr kinyújtott keze felett pár centivel elhaladva, a hosszú sarokba pottyant. Gól volt, vezettünk. A találat annyit ért, mint akármelyik a sok millió közül, mégis – hiszem – a játék megfejthetetlen titkát, és ritka csodáját hozta szemünk elé a jelenet.

Még abban is, hogy nincs felvétel róla, bár a futball metafizikai tartományára nézvést, lehet, így jobb talán. Éljen csak e pár (legföljebb 10-12) másodperc a szájhagyományban tovább, mint a görög istenekkel megesett históriák egykoron. Hiszem, ha nagy tornán (VB, EB, nemzetközi kupadöntő) esik ez a gól, a futballvilág máig emlegeti, akár Puskás londoni cselét, Pelé '58-as vébédöntőbeli „esernyős” dugóját, Maradona '86-os szlalomját az angolok elleni negyeddöntőn és egyebeket. S még valami a történethez tartozik. Az Atletico kapujában José Angel Iribar, a '64-es Európa-bajnok, negyvenkilencszeres spanyol válogatott (az Arconada előtti csúcstartó) legenda állt. Biztos vagyok benne, ha ma, majd' 80 évesen megkérdezik, erre a jelenetre, Törőcsik András nevére, góljára hajszálpontosan emlékezik.

Mondom, a gólt negyvenöt éve nem láttam, de mindörökre őrzöm. A '78-as vérére való kvalifikáció interkontinentális selejtezője (európai csoportunkban Szovjetunió és Görögország előtt végeztünk az élen) hetek múlva volt Bolívia ellenében, a meccset itthon 6-0-ra, odakint 3-2-re hoztuk (Törő itt is, ott is gólt szerzett), s emlékszem, meglehetősen magasra szökött a reménykedés. Azt, hogy – két, „fölfoghatatlan” távollét után – kijutottunk, nem bravúrként, hanem a világ rendje helyrebillenéseként kezeltük akkor, s hittük, hogy az Argentína, Olaszország, Franciaország, Magyarország csoportból gond nélkül továbbjuthatunk. Tudom, nehéz elképzelni ma, de a franciákat nem véltük igazi ellenfélnek – '72-ben Párizsban, '75-ben Budapesten vertük őket, nem az a csapat volt, amivé pár év múlva lett Platinivel az élen –, az olaszok technikásak, gondoltuk, ez fekszik nekünk, az argentinok otthon vannak ugyan, ami rázós, de két éve simán „ütöttük” a Népstadionban őket is, így döntetlenre biztos jók leszünk. S persze a hatvanas évek, midőn a világ élvonalában tartott számon mindenki bennünket, nem volt oly messze még, a minapi nagyság újraélni vágyott tudata egy jó húszas szurkoló lelkében is elevenen élt. S hiába észleltük, hogy az Ajax, a hollandok hozta „totális futball” fordulata másik dimenzióba emelte ezt a játékot is, amire reagálni nem ment, s nem is nagyon akaródzott nekünk, a szív, a futballbolond szív megint győzött az ész fölött.

S ami a lényeg! A tizenkét esztendei vébé-böjtölést követő reménykedés „zászlóshajója” két, egyaránt 1955-ben született ifjú volt. Nyilasi Tibor, a Fradi kissé Albertre is emlékeztető módon szlalomozgató, jól fejelt s gólerős középpályása az egyik, Törőcsik András a másik, sőt, az ő játékának csodája lett az álmodozás teteje elsősorban. Mi tagadás: én is reménykedtem (reménykedni akartam?) módfelett, s mint a nagy tehetség villanásához szinte szakrálisan vonzódo lélek (minden területre igaz ez máig!), az újppestiek kilencesétől vártam

futballunk „megváltását” szokásos óvatoskodásom és – mert a foci nem mérhető sportág – szorongásaim ellenére is. Lehet, e rációt felülíró várakozás adta, hogy valóságos rémálommá lett a vég? Mert nemcsak vébés óhajaimra, de a magyar futball „megválthatóságára” nézvést is eltört akkor valami bennem, legalábbis így érzem ma már. Aztán – esztendő múlva – az illúzióvesztés a „megváltójelölt” pályáját illetően is érvényes lett alighanem. Soha többé nem lettem képes egy játékos lélekfordító erejében hinni már, így Töröcsik labdarúgásunk utolsó, a nagyság tapasztalata-hite utáni korban – szóval, 1968–69 után – játszott, de önnön feladatát be nem teljesített zsenije maradt nekem. Senki, aki utána jött, e szempontból hozzá nem mérhető! Ő az utolsó futballista e honban – 1979 nyaráig –, aki képes volt elhithetni velünk, pillanatokra legalább, hogy labdarúgásunk régi nagy híréhez lehet méltó újra. Ma már tudjuk, ha – mondjuk – az 1968–69-ig való idő a mérce, akkor nem lehet! Elmondanám, hogy ennek az „igazi” Töröcsiknek az utolsó meccsét élőben láttam, ami után pár órával rádöbbenni véltem, hogy nemcsak futballunk föltámadásának maradék illúziója (ez egy évvel korábban megtörtént), de a közösségünk örömeire (!) való magyar világklasszis felnövésének esélye is odalett.

1979. június 16-a volt, s a már bajnok Újpesti Dózsa a már benn maradt ZTE-vel játszotta az utolsó fordulót Zalaegerszegen. Csúnya idő kerekedett, előbb szitált az eső, aztán a találkozón alaposan rázendített, még a reflektorokat is be kellett kapcsolni egy időre, noha nem volt este még. Gólokban gazdag eredmény lett (3–3), volt iram is néha, az éberebbek „bunda, bunda” skandalása harsogott a találkozó utolsó perceiben, aztán jól megázva hazamentünk. Tudott ma már – én a két hónap múlva „lelépett” csodakapus Tóth Zoltán tén ’89-ben olvasott interjújából kaptam bizonyosságot a tényről –: nagyobb arányú döntetlenben egyeztek meg a felek, úgy, hogy Fekete László, az Újpest harmincnál tartó gólvágója mennél többre jusson, hogy az Aranycipőért zajló versenyben lehessen az első helyre esélye még. (Akadtak román, bolgár, ciprusi játékosok, akik nem voltak szemérmesek, a maguk bajnoksága utolsó fordulóiban „ontották” a találatokat akkoriban, így nagy kivetnivalót nem is láttunk volna a kísérletben, ha tudtunk volna róla.) Mi tagadás: zetesként is Töröcsiket figyeltem elsősorban. Nem fogták védőink szorosan, ámulva néztem, ahogy a labda a lábán „zenélt”, s ahogy a kialakuló tócsák közt tánclépésben, utánozhatatlan mozgással közlekedett. Az első negyedórában kétpercenként ugratta ki Feketét, aki fejét lesunyva robbant, majd az oldalhálóba, a felső lécre, vagy a kifutó, magát jobban összehúzni már képtelen kapusunkba, Bolemányi Jánosba lőtt. (Szünet után csak „bekotort” egyet, s harmincegy gólja – a harmincnégyet elérő holland Kees Kist mögött – az Ezüstpőre lett elég.)

Nos, Töröcsik, aki – mert sietett a szabadságra, hogy mielőbb „kifújja a gőzt”, mondta később – nem a csapatbuszon, hanem barátja kicsi autójának „anyósülésén” igyekezett Pest felé, ekkor sérült meg brutálisan a síkos útról lecsúszva Zalacsány előtt. Hírlett, fölépülése hosszú hónapokba telhet, s az is kétséges, lesz-e még teljes értékű játékos egyáltalán. S úgy hiszem, hiába lépett pályára közel egy év múlva, ’80 tavaszán, bal lába, csípője (meg a lelke?) sosem lett

a régi már, s ez jobban fáj (neki és nekünk, szurkolóknak is), mint hogy az Argentínában fellépő világválogatottban lett volna kilenc nap múlva – '79. június 25-én – jelenése, ami így örökre elmaradt. Lehet, a sors akarta, hogy „pont oda”, az esztendővel korábbi gyötrelmes emlék színhelyére – ugyanabba a Buenos Aires-i stadionba! – ne térjen vissza?

Szóval: a testében is még tökéletesen ép – „igazi” – Törőcsiket az utolsó meccsén láttam játszani, ám a szó (igazi) bővebb magyarázatot igényel talán. Hiszem, ez volt az a pillanat (a sérülése), amidőn ráeszméltem, hogy a szívembe csempészett remény, ami a magyar futball lehetségesnek látni akart feltámadása történetében óriási szerepet álmódott neki, végképp szertefoszlott. Arra, hogy „megváltó” lehet ő, soha '79 nyara után nem gondoltam már, ha mutatott nagyrítkán valamit a „régiből”, akkor sem! Mondom, az ő „élre szökkenésében” bízom (bízni akartam?) az 1978/79-es idényben is még talán, de nem szabadulok a gyanútól, hogy labdarúgásunk számomra eddig utolsó, közösségi (!) reményt ígérő zsenije (mert például a szintén nagyszerű – Törőcsikéhez nem mérhető – képességekkel megáldott Détári útja, ha befutja, „csak” egyéni siker lett volna már!) adottságaihoz méltó pályájának magyar reménye – nem szigorúan szakmai értelemben – már '78. június 2-án este – nálunk 3-án éjszaka egy óra körül – odaveszett lényegében. Summa summarum: játszott még – hol így, hol úgy, hol itt, hol ott – vagy tíz évet '79 után, de a róla való beszédnek a „be nem váltott remény” sajkása állandó része lett ekkorra az emlékeim szerint.

Tudom, senki, az eredmény-, a siker- és – újabban – a „topmánia” fogságába beleszületett, belenevelődött, s csak ennek koordinátái mentén gondolkodni képes szurkoló nem érthet egyet azzal, amit mondok, de a magyar futball jó fél évszázados tendenciáinak figyelőjeként hadd jegyezzem meg, hogy ez engem most nem érdekel! Elhiszem, hogy a rendkívüli tehetség emlegetése – akár megléte – önmagában nekik semmit sem ér, s kizárólag a látható, összeszámálható góloknak, címeknek, trófeáknak hisznek, csak ez lehet az elismerés, tisztelet, csodálat – és rajongás! – fundamentuma, s ezen az erőszakosan határozott mércén Törőcsik András labdarúgói „műve” – mi tagadás – nem mutat számukra sokat. A három magyar bajnoki cím meg a negyvenöt válogatottbeli szereplésen összehozott tizenkét gól, a két világbajnokságon való – sikeresnek nem nevezhető – részvétel még a honi „száamegyenesen” sem emlékezetes, a francia másodosztály rövid kirándulása meg pláne nem. Hol volt ő az igazi sztárokhöz mérten, a világklasszis fordulatot meg főleg felejtük vele kapcsolatban el. Nem volt akaraterje, ráadásul kudarcáról csak maga tehetett!

Mondhatnám, eltérő időt, a korállapotok, a gondolkozás- és látásmódok, eszjárások különbözőségének számbavétele nélkül összevetni nem érdemes, mert tévútra visz. Akad kiváló, a játék minden faktorát megszállottan követő, alaposan ismerő, de már az 1990 utáni világban szocializálódott futballszakos, aki az általam – nyilván szubjektíven! – legjobbnak nevezett Pelénél például azt hiányolja, hogy európai „topcsapatban” nem mérte meg magát. S hiába hajtogatom, hogy nem releváns a fölvetés, a hatvanas évek futballimádója nem „így”

gondolkodott ugyanis. Nyilván szerette volna Pelét csapatában látni a Real Madrid, az Inter vagy a Milan szurkolója is alkalmasint, ám abban, hogy a brazilt a világ – jó, egyik – legjobbjának ismerje el, e „hiány” (hogy nem nyert BEK-et, mai BL-t például) se lélektani, se „szakmai”, se semmilyen értelemben nem gátolta meg. Ezt a „statos”, „transfermarktos” szemléletet a labdarúgás – főleg 1990-et követő – radikálisabb, egyre gyorsuló, ma már mindent determináló üzleti fordulata hozta el visszavonhatatlanul! Jelek, nagyon határozott „jelek” voltak persze a hetvenes meg a nyolcvanas években már erre is, ám állítom, Törőcsik „idejében” másképp, más lélekkel néztünk e játéokra még.

Hogy mi volt e „másság”, meglehet, csak személyemre nézvést tudnám hittel elmondani, de esküszöm, jól emlékszem, mit éltem át. Emlékszem, hogy ama nap éjjelén, a '78-as világbajnokságon a mieink argentinok elleni nyitó meccse, az igazságtalannak érzett vereség, Törőcsik és Nyilasi hajrábeli kiállítás után milyen üres szemmel néztem a falum felett ragyogó csillagokat, pedig elütöttem a húszat, s futballunkra '69 – Marseille – óta megfonnyadt lélekkel néztem már. Hiába voltak a – főleg utólag! – baljósnak tetszett előjelek (a lélekölő, többhetes, Várady Béla kidőlését is eredményező műfüves edzőtábor, a gárda kapitányát felörlő – tipikusan „kelet-európás” – londoni „áruházi ügy”, a vébéről lemaradt, felbőszült angol válogatottól való fölösleges 4-1-es vereség), mégis bízunk valamiben. De nem a – már említett – természetesnek fogadott vébé részvétel, nem a fölhorgadt remény, hanem a szőke fiatalember várt csodatételei hajtották az én szívemet is alighanem, s ez a visszatérni tetsző gyermekkori áhítat omlott most újra össze egy-két perc alatt. Óriási volt a várakozás, jó hetvenezer órjögő argentinna a lelátókon, az akkor divatos konfettiesőtől percegig látni se lehetett, s a Fazekas helyetti új cséká, Kereki Zoltán vezette gyászszalagos (Bozsik József két nappal korábban halt meg) gárda elszántan, de mégis megszeppenve állt a pályán a himnuszok alatt. S csoda történt szinte: vezettünk a tizedik percben. Jött ugyan az egyenlítés, de aztán – így éltem meg akkor – öldöklővé vált a küzdelem, a döntetlenért szorítottam szívdobogva, egészen a nyolcvanharmadik percig. Úgy láttam, Törőcsik is küzdött rogyásig, próbálta elől tartani a labdát, ahogy lehetett, de a sok lúd disznót győzött, mint mindig végül. Ha cselezni kezdett, sose durván, sose nagyon látványosan, de rendre azonnal elütötték. Szó, mi szó, főleg a második féldőben egyre ingerültebb lehetett. A bíró fújt ugyan, majd mosolyogva intett, keljen föl, ne nézegessen méltatlankodva reá. Nyilván úgy érezte, Garrido a portugál a házigazdákat támogatja (így volt biztosan, ám hogy „csalt”, nem mondanám, egyszerűen megtette, amit az esélyes rendező rangja, a hangulat ilyen esetben általában „megkövetel”, sőt – a „helyzettől” szenvedő ellenfelet kivéve természetesen! – rendre mindenki számol is ezzel).

Úgy emlékeztem: Törőcsiket szinte gyilkolták az argentinok, s a bíró aljasul túrta ezt. Többször láttam a mérkőzés fölvételét azóta, idősödő fejjel már s bizony a valóság az emléket fölülírta némileg, de a fájdalmat persze nem. Sokat szabálytalankodtak ellene (nagyon tartottak tőle, aligha véletlenül hívták meg

egy év múlva a világválogatottba őt!), de durvább faultot egyet láttam csupán. Talán Galvan volt, aki magasra emelt lábbal állon, nyakon, mellen rúgta a fejfel a labdát tovább vinni akaró csatárunkat egyszer, ami sárgát ért volna minimum, de az elmaradt. Ekkor Törő az őt felhúzni próbáló bíró kezéből kitepte a magáét, s mondott is valami cifrát alighanem. Vélem, Garrido igen megjegyezte a jeletet. Aztán – egy szerinte fordítva megítélt bedobásnál, a második játékrész elején – földhöz vágta a mi fiúnk a labdát, ekkor jött a sárga lapos figyelmeztetés. Majd – hittük, e rövid időt csak kibírjuk – elérkezett a nyolcvanharmadik perc, az a szerencsétlen, több védői hiba nyomán begyötört argentin gól. Állítom, így érzem ma is, abban a helyzetben a keserűség a vereség bizonyosságával együtt lett úrrá a magyar lelkeken, s Törőcsik a félpályánál, „ártalmatlan” szituációban a reá hátulról támadó ellenfelébe sarkalt, másfél perccel a bekapott találat után! Az éles sípra emlékszem, a riporter öntelten cinikusnak érzett szavaira („Törőcsik megkapta, amit mondtam! A pirosat!”), a némi téblábolás után mészfehér arccal leballagó ifjú hosszan kísért hátára (jól tudta az operatőr is, „ki” ő!), amiről szólva Egressy Zoltán *Lila csík, fehér csík* című könyvének 23–31. oldalát kötelező olvasmánnyá tenném mindenkinek, akit a labdarúgás a statisztikákon meg a trófeákon túl is érdekel.

Ezt olvasom többek között: „az első igazi nagy törés borzalmas pillanatai ezek. [...] Nézem újra és újra, figyelmesen, szigorúan, mintha nem tudnék az előzményekről és a következményekről, ezt a pár pillanatot kellene megfejteni, mitől nyilvánvaló, hogy nagyobb a baj, mint amekkorát a képek sugallnak, miért esünk ki mégis ebben a pillanatban, nem matematikailag, hanem lélekben, hogy képes még mindig ennyi érzelmet kavarni a villanó piros lap, szinte diadalmasan mutatja fel Garrido, a portugál bíró. Ekkorra már világos volt, hogy kikaptunk a későbbi világbajnoktól, a második argentin gól eldöntött mindent, idő ugyan lett volna még, de a hősies helytállás megtört, a bekapott gól letaglózott mindenkit, fel sem merült az egyenlítés lehetősége, se szurkolóban, se játékosban, az akkori érzés itt van bennem tisztán, tart még a meccs, de tudom, hogy már vége, objektíve nézve talán nem érdemtelen a vereség, de objektíven ezt a meccset lehetetlen értékelni. [...] azt sugallja a testbeszéddel [ahogy a kiállítás után lefele sétál – N. P. J.], mintha semmi különös nem történt volna [...] hiába látom, mennyire laza, tudom, hogy most dől össze benne a világ, beszélhet később akármit, elkönnyítheti az egészet nyilatkozataiban, ott egy vagyok veled, tudom, mi történik belül, most bizonyosodik be, hogy a világ nem igazságos, ő a saját bőrén tapasztalja, én az ő példáján.”

Hiszem én is, ott, abban a pillanatban nemcsak az a mérkőzés, de a magyar labdarúgásban is valami véget ért. A fejét elvesztő, előre megfontolt szándékkal szabálytalankodó Nyilasi kiállítása már csak a változtathatatlan mondat végén volt a pont. Igazságtalannak éreztem-e én is a világot akkor, nem firtatom, de az olaszok és a franciák elleni, egyaránt 3–1-es vereséget szinte egykedvűen néztem, a számomra tökéletesen hangulattalan, érezhetően hitehagyott magyar játékot hozó meccseken. Kiestünk, a csoport tőkutolsójaként, 3–8-as gólkülönbséggel,

nulla ponttal kullogtunk haza. Aztán egy hét múlva jött a már akkor is egyszerű brutálisnak és groteszknak tetsző hír: az MLSZ (elnöke a sziklaszilárdan despota, ellentmondást nem tűrő Kutas István) Törőcsiket és Nyilasit a válogatottól – mert „szégyent hoztak” ránk – egy teljes évre (a kiállításért a FIFA-tól egy meccset kaptak, amit le is töltöttek az olaszok ellen) eltiltotta! Az új vezetés (a politikai felügyeletben Biszku Bélát a sokkal joviálisabb Korom Mihály, az MLSZ-ben Kutas Istvánt Szepesi György váltotta fel) a büntetést föloldotta, Törő a bénult válogatottban kevésbé, de a bajnokságban újra csillogni kezdett, ám jött '79. június 16., és minden megváltozott. A lejtőn levő honi futballt – pedig mennyire vártunk reá! – ő sem váltotta meg tehát.

Számomra, avagy az én sporthistóriai tudatomban ennek a pályafutásnak az érdemben – a „törőcsikség” lényegére nézvést – tárgyalható része befejeződött, ami hátra volt még, noha időben az a több, arra mint valamiféle „toldalékra” tudok visszatekinteni csupán. A '81-ben játszott világbajnoki selejtezőket (a románok, az angolok, a svájciak, a norvégok ellen) a Népstadionban élőben láttam például. Törőcsik gólt e sorozaton a tizenhárom magyarból egyet sem szerzett, lehet, nem is játszott rosszul olykor (a norvégok elleni hazai 4-1-en – hogy kijutunk a muniálra, ez a találkozó döntötte el! –, bár az ilyesmit nem figyeltük-számolgattuk annyira mániákusan akkoriban még, három gólpasszt is „jegyzett”), ám játékát az 1976-77-es emlékek felől nézve már nem tudtuk felhőtlenül csodálni, azt hiszem. A fizikai vagy a lélektani korlátai akadályozták-e jobban a csillogásban, nem tudhatom, ám nem is vártam a korábbi ihletett villanásokat tőle már. Fáj kimondani, de mintha a zseni asszimilálódott volna a közegéhez, s a mi hanyatló, igen ritkán fölélénkülő futballkedvünkhöz is. E fölélénkülések hőse azonban nem ő volt már 1978-79 után, sőt – állítom – nem is lett e „szerepben” hozzá fogható magyar ezután, mert aki lehetett volna (Vácz Zoltán például!) a közeg törvényéhez való hozzáállásában, illetve abban, ahogy e közegből a maga önpusztító öntörvényűségével kilógni akart, szinte indulása pillanatában „tett róla”, hogy ne legyen az.

Még a számok is beszédesek talán. Hősünk negyvenötször volt válogatott, ebből '76 vége és '78 nyara közt tizenháromszor, '79 és '84 közt harminckétszer, de tizenkét góljából hetet az első „szakaszban” szerzett, '80 májusát követően – huszonöt találkozó! – viszont egyet csupán! (Huszonkilenc éves kora után nem lett többé válogatott.) Azzal, hogy szerepe megváltozott közben (hátrébb, irányítóként játszott?), engem ne etessen és vigasztaljon senki, mert nagyon másról, a honi közeg (s benne e játék) leépüléséről s egy személyes sorstragédia metszéspontjának a kivédhetetlenül törvényszerű következményéről volt szó itt. S még a „ha korábban kimegy külföldre” óhajával se jöjjön elő senki sem! Mikor kellett volna kimennie? 16-18-20 évesen? Nem mehetett, s vélem, nem is akart talán. 21-23 évesen, amikor villogott, s a világhír ígérete lebeghetett a szeme előtt? Vagy 24-25 évesen a sérülés után, amikor – még mindig! – diszszidálnia kellett volna ehhez, hisz az engedély '79-től csak a harminc fölöttiekre (elsőként Bálint Lászlóra) vonatkozott? Aztán késő lett már, de vélem, késő lett

volna tán korábban is. Senki futballista (és ember!) nem tud nagyon mássá lenni a mediatisáltabb korban ugyanis, mint amilyené a korábbi években szocializálta környezete. Állítom, ha Törőcsik – teszem azt, '77-ben vagy '78-ban – elmehet (mondom, nem mehetett!) nem lett volna könnyű dolga Nyugaton. Nézze meg valaki a huszonnégy éves magyar s az ugyanennyi idős Maradona fotóját egymás mellett, a két játékos testfelépítését, izmait, különösen a lábukat. Ég és föld a differencia, noha – igazat adok Mezey Györgynek ebben – tehetségben meglehetősen, az argentinnal volt egyenrangú a mi fiúnk minimum. S akkor a két közeg, a két futballszocializáció alapvető eltéréseiről, kényszerítő vagy – nálunk – kényelmesítő természetéről nem is beszéltem még.

Summa summárum: amikor Törő külföldre ment – a francia másodosztályba '85-ben – csakis pénzről, de szakmai fejlődésről nem lehetett szó akkorra. A válogatottban nem is jött szóba már ezután (tudom, Mezeynek, a rajongónak a '86-os keret összeállításkor eszébe jutott még, de a történet elhalt pillanatok alatt). Kimehetett, játszott, így és úgy, közben magánélete összedőlt, amit – tán nem véletlenül – sosem tudott „egyesbe hozni” már, majd egy újabb brutális sérülés – 1989-ben az MTK játékosaként (a második pályára lépésekor!) szenvedett súlyos lábtörést – után az élete neki „értelmes” szakasza valójában véget ért. Ami történt ezután, nem hiszem, hogy – alapvetően – történhetett volna máshogy is. Részleteiben persze igen – az agykárosodással járó „eséseket” elkerülhette volna –, de lényegében nem. Bizonyos: soha többé nem volt ő a „helyén”! Lehet, mindennek így kellett történnie, ily végletes koordináták között, hogy ennek az életnek a tanulsága még inkább kiáltó legyen?

Egyéni, szerintem a világ legelső vonalához mérten is páratlan képességeinek miatt csak töredékét „váltotta valóra”, a halál közelében erről hosszan medíálni nem helyénvaló, de tehetsége természetéről és sorsáról lehet szót ejteni tán. Ballai Attila szava jut eszembe: Törőcsik nem hozta ki magából, ami benne volt, de megmutatta! Tán ez volt az ő futballhistoriai egyedisége e sajátosan magyar bázison, meg hogy amit „megmutatott”, azt a fociimádó lelket foglyul ejtő káprázattal mutatta meg. Fájlalhatjuk, hogy legnagyobb pillanatairól nem maradt fenn mozgókép igazán. Jó, a Köln elleni '83-as KEK-negyeddöntő szemtelen dupla hintája „megvan”, de – higgye el bárki ifjabb ember – ez a mozgólatsor csak ügyes produkció volt azokhoz képest, amelyeket az „igazi” Törőcsik – nem nagyon sűrűn! – főleg 1976–77-ben produkált. Sejttem, az újabb évtizedek igényein felnőve nehéz megérteni, mégis leírom: lehet, se gól, se helyzet nem lett e pillanatokból alkalmasint, de aki látta, annak a szemébe és a lelkébe égett az egész. S aki érezte is e misztériumot, hihette: maga Isten „játszhat” így, avagy ő üzen a futball titkáról Törőcsik mozgólataival nekünk. Lássátok, örvendezetek, s ne csak a trófeák után áhítozzatok agresszív akarással és mindenáron! Aki vagyok, most éppen e gyereken mutatom meg én, hogy gazdálkodik az ajándékkal, amit tőlem kapott, az az ő – meg a körötte élők – dolga ezután.

Nem tudom, „küldetésével” mennyire volt tisztában. (Tudta, jobb mindenki más magyarnál, de ez nem az említett „tudás” egyáltalán, ez csak a honi sztárság

megéléséhez volt elég.) Barátja, Bendó Zsolt lejegyezte szavai azt sugallják, igen, számon tartotta mulasztását – utólag legalább. Így a részlet: „Egyet sajnálok, Zsolt, hogy nem tudtam magamból kihozni mindazt, amit a Jóistentől kaptam. Azt a kiváltságos tudást, ami az ölembé hullott, amiért meg sem kellett dolgoznom.” Ha pontosan idézte az egykori játékos szavait a szerző, döbbenetes ön- és helyzetismeret e vallomás, s még arra is magyarázat talán, miféle fájdalommal élt az az ember, aki gyötrelméről sohasem beszélt – sőt, „lazasággal”, legyintéssel takarta el azt –, mert van, amiről beszélni nem lehet!

Az a gyanúm, Törőcsik a sorsának, fájdalmának legmélyebb rétegéről beszélni sohasem, vagy mint a barát lejegyezte, imént idézett szavai sejtethetik, csak igen-igen ritkán, akkor is szűkszavúan tudott. Lehet, szégyellte volna a kitakaró vallomást önmaga előtt is talán? Számos példáját ismerhetjük ennek, nagy tehetségek, magas intelligenciájú, így rendszerint érzékenyebb emberek esetében is – vagy főleg ott! –, akik életük csődjét nem szívesen ismerik be hangosan, s gyakran lépnek az önmaguk elől menekülés, az önpusztítás útjára is. Iharos Sándor végzete jut eszembe a magyar sport történetéből sokadszorra már, de a szintén futballzseni – és szintén tragikus sorsú! – Kocsis Lajosét is szóba hozhatnám alighanem. Igen, az „érzékenység”, ami nem azt jelenti, hogy könnyen megbántódik az illető (az sokszor hisztéria csupán), hanem, hogy az életét nemcsak materiális (kihasználható, kizsigerelhető) életként, de létként, létezésként is érzékeli, amit a sorsává lett hivatásával (ez lehet tudomány, művészet s a játék misztériuma is) él meg a „közember” számára rendkívül intenzíven. Higgycs el bárki: amikor Törőcsikbe a pályán belerúgtak a „rombolók” (az ellenfél védői, akiknek amúgy – haszonelvvel élőként! – ez volt a „dolguk”), azt ő nemcsak a játék részét képező szabálytalanságnak fogta fel, de aljas rombolásnak is szó szerint, ami az ő készülő „építményét”, a játék örömét roncsolta széjjel. Ő mindig „épített” volna újra meg újra, ellenfelei meg romboltak csupán – Egressy Zoltán is erről ír, nagyon pontosan –, kérdés, meddig lehet ép türelemmel elviselni a rombolást. Mikor lázad, keserűen, dühösen, vagy legyint unottan a lélek, s kezd haragudni a játék tisztaságának elvi fölvygázójára (a bíróra), aki az ő szent, örömben fogant szándékát nem érti, nem védi, nem tiszteli?

Készséggel elismerem, Törőcsik sosem lett céltudatosan „profi” a szó mai, de már az ő idejében is használatos értelmében, szerintem egyszerűen nem volt alkalmas reá, sem lelki alkata, sem az akkori hazai futballközeg nem tette lehetővé, hogy azzá váljék. A közegnek (ebbe minden beletartozott, a vezetőktől, az edzőkön át a rajongókig) megvolt a maga vaskos felelőssége persze, de „túl jó” ember és öröme, szeretetre vágyó lélek volt ő ahhoz, hogy az egyre „cél-szerűbbé” váló, már-már tomboló futballelvárásoknak megfeleljen. Bármilyen emlékezést hallok, olvasok, általános a vélemény. Nagyon jó, stabil családban, szerető körülmények közt nőtt fel, szelíd, tisztelttudó gyermek volt, intelligens és nagyon jó tanuló is a gimnázium harmadik évéig. (Aztán már nem annyira, s levelezőn érettségizett.) Ez az őstelligencia a ritkán, de még „ép” állapotban adott interjúin is áttűnt nekem. Hiszem, számára a játék az önmagává válás

szabadságának misztikus alkalma volt eredetileg, s mert jobb képességekkel áldotta meg a sors, mint bármikori társait, fürdött az őt körülfonó csodálatban, az örömben, a BVSC NB II-es majd az Újpest NB I-es és válogatott játékosaként s mutató arcú szőke, fiatal fiúként is természetesen.

Én, ha Orth, Puskás, Albert, Bene pályájára gondolok, csodálkozom, milyen későn került az élvonal közelébe egyáltalán. Amikor első NB I-es bajnokiján játszott '74 őszén, a huszadikat taposta már, s még a '75-ös évben sem lett stabil csapatagnak nevezhető. Jó, a sorrendben hetedszer is bajnok Újpest csatár-sorába nem volt könnyű beférni persze, egy hír szerint a sűrűbb játékot a szintén nagyon technikás Zámbo Sándor pörös szájának köszönhette, aztán '76-ban – midőn a nagy sorozatot megszakítva a Fradi „csikócsapata” lett a bajnok! – meglődült a szekér. Csodálták az ifjút, még a nagy ellenfél szurkolói is miatta jártak a Megyeri útra. Az őszön játszott első vébéselejtező (1-1-re végeztünk Athénban a görögök ellen, s ezt kudarcnak fogtuk föl akkor!) után szinte bekiabálták a válogatottba őt. Bécsben debütált, 4-2-re vertük Ausztriát, s amit a fiú művelt egy-egy pillanatban – például a második magyar gól előtt a klasszis Pezzey ellenében –, attól mindenki elalélt. Hittük, esetleg hinni akartam én is, új fejezet kezdődhet „annyi balszerencse” után.

S innét érdemes Törőcsik és a következő másfél (vagy kettő és fél) év történéseire figyelni, ami a játék történetében párját ritkítja alighanem.

A nemzeti tizenegy téli dél-amerikai túrájára már biztos kerettagként utazik. Játszik, gólokat szerez, Argentína 5-1-re legázol bennünket ugyan (ellenünk debütál Maradona, alig túl a tizenhaton!), de nem láttuk a meccset, most belefér, gondoljuk, amúgy is 2-0-ra vertük őket szűk esztendeje. Jön haza a gárda, s a repülőtéren Ebedli és Törőcsik a két jó barát a „zöld folyosót” választja persze, az akkor újdonságnak számító hifi-késztséggel a csomagokban. Vámszabálysértés ez, vagy mifene, jön a hír hamarosan: a civil csalásért a válogatottól tiltják el a két labdarúgót. Sőt, Kutas István falhoz állítja Baróti Lajost: válasszon, Törő vagy Ebedli kell neki, mert ketten nem lehetnek a csapatban, rossz hatással vannak egymásra ugyanis! A kapitány a csatárra szavaz, s Ebedli – szerintem a kor legtehetségesebb irányító középpályása – nem lesz válogatott ezután (illetve évek múlva Lakat Károly kétszer, Mészöly Kálmán egyszer beválogatja még). Törőcsik az év hátra levő selejtezőin nem játszhat, se a Szovjetunió (2-1-re nyerünk a Nagy Testvér ellen végre!), se Görögország (3-0) ellen (Kovács István a Vasas centera a középcsatár), őszre „bocsánatot” nyer, kettőt vág a jugóknak, az elsőnél bemutatott bravúrt leírni se próbálom, annyira reménytelen. Pályán van a Bolívia elleni selejtezőkön, gólt szerez itt is, ott is – de ezt írtam már. A lényeg: több mint fél év kimaradt neki a válogatottban tehát. 1978 tavasza maga a reménykedés, a szurkolók jó része Iribar pár hónappal korábbi „átejtéséről” meg a jugók elleni csodagólról beszél (egy Haladás-drukker munkatársam szavaira emlékszem: volt négy-öt mozdulata ellenünk [Szombathelyen], Isten bizony majd' összecsináltam magam. Nem igaz, mit tud ez a gyerek!). Megyünk az NSZK-n és Anglián át Argentínába, nagy várakozással. Jött, ami

jött, kiállítás, összeomlás, újabb éves eltiltás, a büntetés föloldása '79 elejétől, aztán – megint leírom – '79. június 16., a végső – szó szerint való – összetörés. Hosszú lábadozás, küszködő játék '80 tavaszától, majd a hír: Törőcsik Szilveszter éjjelén súlyosan ittasan balesetet okozott.

Vajon tud-e ilyen „életrajztöredéket” bárki nagy tehetségű labdarúgó produkálni, akinek a pályája érdemi (midőn nagy reményt ígérve játszott még) része ezzel véget ért? Nos, képes lehetett-e megérteni, földolgozni e sűrű történetet akkor, amikor a megértéshez szükséges látószög és tapasztalat a rendelkezésére sem állhatott? Vélem, nem értette, de nem is érthette, mi történt-történik vele, és miért pont övele! Az ön maga elől való menekülés tán ekkor kezdődhetett. S ettől kezdve a „történetről” egyáltalán nem tudott beszélni már! Arról például, hogy az öntörvényű, csak (!) a játék adta öröm mámorában firkádozni szerető lélek minemű – akkor neki fölismerhetetlen – állapotokkal találkozott Magyarországon. Mert ezek hatásával szemben, szabályokat fölíruló zseniként is, ő védtelennek bizonyult, s – nem tudva róla – önmagát kezdte előbb csendesen, majd módszeresen pusztítani. Arról van szó, hogy a hatvanas évektől málladozó, az ő beérkezése idején meg már gyorsulva porladó magyar (nemcsak) futballetikai viszonyok között az új kihívásra felelni képes „profi” hozzáállást elsajátítani fikarcnyi esélye sem lehetett, sőt, kivételes tehetsége miatt – hisz, ahogy mondta, minden az „ölebe hullott”, nem kellett érte melóznia! – neki volt legkevesebb sansza erre. Élt bele a (magyar) világba, dédelgetve, agyonszeretve, sikeresen, ön maga és közege ambivalens viszonyát nem foghatta föl, de nem is gondolkozhatott jó ideig róla. S ha jöttek a „bajok”, nem értette miért reá jönnek, s miért mindig őt „cseszegetik”. Hisz csak játszani akart, jól érezni magát – azt nem bánta persze, ha a honi viszonyokhoz képest jól megfizetik – mint a legtöbb ország lakó abban a langymeleg kádári pocsolyában, s ha jött a soros „baj”, menekült mindenki (hagyjanak békén!), de elsől ön maga elől.

Minemű környezet kellett volna ahhoz, hogy e játékos tehetségét kiteljesítve világsztárrá legyen? Mivel a külföldre kellett volna mennie (akkor: disszidálnia) kezdetű tételben nem hiszek igazán, illetve e lehetőséggel most nem gondolok, hadd vázoljak olyan „megoldást”, amit bizonyítani nem lehet, ám az alkat mélyrétegére nézvést mégse csak fantáziálgatás talán. Törőcsik András szerintem igenis Magyarországon játszva érhetett volna a tetőre, ha (komolyan mondom!) harminc évvel korábban, Puskásékkal egy időben születik! Az a kor, az a játék, az a futballt körülfonó közeg lett volna a neki megfelelő, világszinten is! De ha 10-15 évvel korábban – mint Albert – látja meg a napvilágot, még mindig sokkal előbbre jutott volna, mint ameddig így jutott, mert az a játék, ami neki lételeme volt, akkor még helyel-közzel világszínvonalon is működött (volna). Makacsul állítom, hogy Albert Flórián például minden ízében a „hatvanas évek”, a totális futball előtti kor játékos volt, s ha tíz évvel később születik, abban az új parancsokra reagálni már képtelen magyar futballközegben játszva – ugyanazzal az alapképességgel! – sosem lesz aranylabdássá. Ahogy Törőcsik sem lett, nem is lehetett, bár szavazatot kétszer is ('77-ben és '81-ben) kapott. Bizonyítani ezt

is képtelenség persze, de vélem, e lélek, aki kora csábos alkalmaihoz is gyorsan asszimilálódott, s jól is érezte magát abban a levegőben – hogy abszurd érvet mondjak –, az időt, amiben élnie adatott, azt „tévesztette el”. Az 1956 után egyre jobban élhető, de morális romlást hozott, velejéig hazug világ nem ennek az öröme és örömatadásra teremtett, eredendően őszinte srácnak és az ő játékszenvedélyének kedvezett. Nagyot mondok megint, de vállalom: ahogy Latino-vits, Huszárík Zoltán vagy Nagy László lelkének sem bizony, bár az ő hivatásuknak nagyon más a természete. Ott tragédiából is csoda születhetett, ami az üzleti parancs hajszolta futballvilágban nem lehetséges azóta sem. Az utólagos értelmezések viszont kegyetlenek, a fociban (ahol csak a napra nap követelt eredmény számít) meg különösen azok!

Nem állítom, hogy Törőcsik a kor, a „rendszer” áldozata lett, de azt igen, hogy sorsa – akkor abban a közegben – szinte törvényszerűen alakult úgy, ahogy alakult futballistaként. A felelősség reá eső része persze nem tagadható, ám tudható, hogy – labdarúgásban különösen – a zseni zseniálissá csak más zsenik-zseniközeliék közt lehet, s legyen bármily tehetséges, csapatjátékban az őt is determináló állapotot a legritkább esetben haladhatja meg. A futballnak van egy különleges sajátossága a sok-sok jellemzője mellett. Benne a kegyelmet nem ismerő küzdelem atavisztikája – van, aki „háborúpótléknak” nevezi! – a játékosság tüneményének, örömeinek szintén ősi áhítatával szétszálazhatatlanul keveredik, s ma mindent megtesznek e játék urai, hogy az előbbi „jelleg” legyen a piacon egyértelműen. Törőcsik lelke, játéka meg az utóbbi „faktorhoz” tartozott menthetetlenül. Nem tehetett róla, volt, aki volt, ilyennek teremtette Isten őt. (Ezért, ha hasonlítgatásra kér valaki fiatalabb szurkoló, Ronaldinhót nevezem meg, ha muszáj, aki szintén nem sokáig bírta a „magaslati levegőt”).

Élete ezért példázat, hisz emléke megmarad. Az a rész is, ami fáj, s az is, ami az örömet idézi föl. Nála nagyobb érzelmeket kiváltani senki sem tudott, s a futball legszebb adományát hagyta reánk. Itt járt köztünk, játéka kegyelmi pillanataival derűt csalt az arcokra, azt ültetett a szívekbe is, s most lénye belelobbant a végtelenbe. Ember volt, nagyon esendő, aztán sokat szenvedő ember, ez bizonyos, de hiszem, tisztességtelen lélek nem lett pillanatokra sem.

Halála napja, július 9. óta egyre Zrínyi Miklós döbbenetes négy sora jut eszembe, ha reá gondolok. Tán mert – 335 esztendő különbséggel – ugyanazon a napon születtek ők?¹ „Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó, / Óram tisztességes csak légyen utolsó. / Akár farkas, akár emésszen meg holló, / Mindenütt felyül ég, a föld lészen alsó.”

Békesség legyen veled, Törőcsik András!

1 Mindig úgy tudtam – ez szerepel a magyar irodalmi lexikonokban is – Zrínyi Miklós 1620. május 1-én született. (Törőcsik 1955. május 1-én.) Néhány éve új dokumentum került elő, amely szerint a költő és hadvezér pontos születésnapja május 3. Ám ezen írás idejére hadd engedjék meg a korábbi emlékhöz és adathoz való ragaszkodás joga nekem! Itt talán megbocsátható!

Radnai István

fohász fagypontok közelében

mi harcolunk csillagok a fényes égen
béke mondanák ha hinném
szavak robbannak s minden napszak
hazudtak és újra hazudnak

csillagok a fényes égen imátok megsegítsen
annyit gyászoltunk gyárszolunk ma is
nem lehet hogy hiába minden
két vírus bomlaszt változtatja arcát

most nem tankokon jön a szabadság
baráti belövések a vakolat alatt
most a bőrünk alá férkőznek
lassú tűzzel ahogy a templomok

gótikus ívei is porig égnek

csillagaink a fényes égen
mennyi tehetség trónod körül állnak
most hiába lőnének vissza
a nyugati béketábor nyirkos kezével

nyúl utánunk

hulló csillagokat nézünk a földről
hullanak ránk az átkok
míg a vírus a legjobbakat az omló házból
és a nyugati szél tetőket bont

égő szavakkal

csillagok alatt várjuk az égi bírót
hazudtolja meg a földi igazságot
kelepcében vagyunk újra
földi javakat osztanak a gyilkosoknak

csillagok ti láttátok hát elmondjátok
a gyilkosaitoknak hol élnek unokái
hol élnek villákban a parázs hazugságok
uram vigyázz ránk lángra ne lobbantsd

csillagok hunynak a téli éjszakában
ha tavaszra fordul a fényes égbolt
szemeteket tartsátok rajtunk
ne hűtlenül összekacsintva

hiszen tudjátok az ég mögött vöröslik
készülődik minden béketábor
nyugatról üzennek szélkakassal
nem volt elég a keleti átok

boszorkányszombat

ötvenhat csonka törzs a vízparton
valaki elorozná mint a vizet
sziget-magyar áll csodálkozik
még mindig még mindig még mindig

csonka törzs a parton korhad
jön újabb vihar mindig újabb ugyanonnan
ötvenhat már csak emlék volna
és a lovasroham a gumilövedék

maradék szemekkel láss magyar
ötvenhat a parton korhad
derékba tört óriás szikla peremén is
a szakadék felett s ha nem vigyázol

ha nem vigyázol mit és merre lépsz
korhad ötvenhat emlékét lopják
korhad törzs maradsz sarjadat
a tegnap felhői eltakarják

a nap szeme betapasztva

Pál Sándor Attila

Nyári kép, kilencvenes évek

Eljött az esti óra,
a vasaló bekapcsolva,
hevül a közepén kissé kiégetett,
vonalkódos deszkán,
odakinn a locsolótömlőből bővízű forrásként patakzó vízszugár csattan,
tuják alatt,
zöldségekre és más haszonnövényekre permetez,
ahogy apám mutatóujját beletartja a sodrásba,
és vízilegyezővé teríti,
amit a berregő,
öreg szivattyú behorpadt pofával felszív a föld mélyéről.
Anyám vasaláshoz lát,
izzadva tologatja a gőzölő vastestet,
mellei belegömbölyödnek a trikóba,
hisz nyár van,
öcsém és én szintén fehér atlétában,
apám alighanem félmeztelen.
A redőny lehúzva,
épp csak egy résnyi alsó sáv marad,
amin az utcáról nem látnak be,
de mi bentről kilátunk,
ki a fene jött ide,
ki megy ilyenkor az utcán,
a villanyt lekapcsoljuk,
s a levegő is mozog talán.
A hűvösséggel együtt hömpölyög a szobába
a mindent átható tücsökciripelés,
harmat csillog a sötétedésben a mélyzöld gyepen,
mint csillagok az ég udvarán,
mohón iszik odakinn a homok.

PÁL SÁNDOR ATTILA (1989) író, szerkesztő. Legutóbbi kötete: *Rokonok* (Magvető, 2021).

A tévét hangosítjuk:
megy benne a *Harlemi éjszakák*.
Viháncolva nevetünk rajta,
két rövidre nyírt hajú, túlmozgásos gyerek,
pedig nem érthetjük,
a lányom pinája olyan csodajó,
hogy ha feldobnák az égbe,
még a nap is kisütne,
bugyborékolunk a nevetéstől,
anyám csak nevetgél,
s csóválja a fejét.
Mit sem tudunk arról,
hogy háború van.
Nemsokára lefektetnek.
Mint vizeshordót tölti fel szobánkat
lassanként a fekete éjszaka.
Szuszogásunk légbuborékjai
egyre csak szállnak,
szállnak felfelé.

Húszas évek

A régi ötös úton haladsz az opálos fényben.
Minden felületet mattá tör a lencse. A többi autó,
kamion, mint matchboxok gurulnak a kátyús őszben.

Valahol Félegyháza felé, a darabos útszél mellett, beljebb
faház, tájidegen, szinte hegyvidéki. Lemázolva egy évtizedes
coca-cola-dizájn szerint, pattogzik mindene. Bolt lehetett vagy falatozó.

Végig tükörsima az aszfalt, felhajtó traktorok ragadós
föld- és trágyacsíkjai a szürkekék úton, mint óriáscsigák
nyálkája. Egy kanyarban, a feszületnél száraz kukoricaleveleket kavár
a szél. Forgó pengék a levegőben.

A berekkanyar után P. Oil, drága, mindenén kívüli benzinkút, Kaiser vendéglő,
éles kanyar. Miért láttuk ezt a helyet az öregek falujának? A sorakozó
kádárkockák, mint egy építőjátékban. A volt téesz, ma valamilyen cég
telephelye, szemben a temető. A nagy juhar és semmi más.

Rég halott emberek hangját hallgatod a rádióban.

Lendületes vagy és rutinos. Leparkolsz a vasgyárnál.
Akadálytalanul lépsz be a házba. Egyikük a nappaliban
bóbiskol a karosszékben, feje a mellkasára bukik. Másikuk
reszelős horkolását hallod a benti szobából. Arra gondolsz,
hogy egy besurranó tolvajnak ez lenne az álommunka.
Tiszta és csendes.

Zajtalanul kihátrálsz, nem tudják, hogy itt voltál.
Egy nő az utcán partvissal takarítja a háza ablakait.
Hadonászik, csaknem be is töri. Rosszallóan néz,
mikor egy pillanatra találkoznak a tekintetek a szélvédőn át.

Átgurulsz az Arany János utcáról a Béke utcán keresztül
a Petőfi Sándor utcára. A tyúkudvarról jönnek elő, ketten,
mint akik most tudtak végre kiszabadulni onnét.

A kertben öreg szőlőtőkék, szellősen, mint távolságtartó
idegenek.
A homokban papucs- és gumicsizma-talpnyomok,
akár a hold felszínén.

Elszaporodott a ballangó.

Pár édessárga, érett szőlőfürtöt tépsz, nehezen megy, alig
enged a szára, mintha féltene.
A piros magyarka is olyan lehetetlen lett idén.

Teljesen lehajtod az ablakot, kikönyökölsz, mint régi nyarakon.
Hátul a nejlonzacskóban szőlő, szilva és paradicsom.
Egyre csak zizeg, zizeg a bevágó menetszélben.

Összecsúszó univerzumok bennem

Interjú Pál Sándor Attilával

IZER JANKA: *Van-e nótád?*

PÁL SÁNDOR ATTILA: Nincsen, persze, hogy nincsen, lassan már többgenerációnyi távolságra vannak azok, akiknek még volt. De ha jobban belegondolok ennek a halovány kulturális nyomnak az öndefiníciós jellegébe, ha valaki egy buliban részegen a nyakamba borulna és megkérdezné, hogy „ejj, mi a te nótád?“, akkor valószínűleg Eminemtől a *Lose Yourself*-et kérném.

– *Milyen volt a könyv fogadtatása? Elégedett vagy a visszhanggal?*

– Nincs okom panasza.

– *A kötetből is kitűnik, hogy része voltál a néptánc és a táncházmozgalom világának, jól ismered. Mi a táncos múltad története? Meddig jutottál, miért ért véget? Mi hiányzik belőle?*

– Elég tipikus történet: kiskamaszként éppen nem nagyon fűlött a fogam semmihez, úgyhogy a szüleim kitalálták, hogy beíratnak néptáncrea. Ezt nehezményeztem az elején, majd megkedveltem, és végül is kiderült, hogy affinitásom is van hozzá. Sokáig igen intenzíven táncoltam, nagyon fontos része volt az életemnek, körülbelül tíz-tizenöt évig. Egy szuper, szegedi egyetemi csoportig „vittem“, nem voltam östehetség, de kis túlzással mindent meg tudtam csinálni „kilóra“. Bizonyos táncokhoz nem voltam elég ruganyos, volt, ami nagyon nem állt jól, de azért talán nem hoztam szégyent sem magamra, sem az együttesemre. Ahogy mondani szokás, a drasztikusan megváltozott életkörülményeink miatt maradt abba a dolog (költözés, munka), s bár időről időre felmerül, hogy a lakóhelyünk környékén keressünk valami lehetőséget, egyelőre nincs meg bennünk az elszánás az újrakezdésre. Hogy mi hiányzik? Egyértelműen a közösség. A színpadkényszer, a viseletben izzadás nem igazán. A táncházmozgalom lényege szerintem az, hogy egy közösségben vagy, ahol jól érzed magad, megtart, *safe space*, és közben nyomod ezt a megunhatatlan, ritmusos örületet, ami a magyar néptánc. A koreográfia, a műsor, a falunap csak sallang.

– *Szövegeid ritmusa, pontossága a legényesek egy-egy virtuóz előadását idézi meg. Látsz párhuzamot az irodalom és a néptánc között? Hasonló-e az írás a tánchoz?*

– Érdekes hasonlat, köszönöm, örülök, ha tényleg így van, vagy így látszik, bár ez akkor azt is jelentené, hogy virtuskodom, fickóskodom is, és mindezt ráadásul egy elég merev formában teszem – ennek viszont annyira nem örülnék. Lehetne persze több felől közelíteni, az improvizációtól a reprodukción át

a szolgálai másolásig, de ez most messzire vezetne. A párhuzam írás és tánc között viszont szerintem nem áll meg. Teljesen más művészeti formákról van szó, más gondolkodásmódokról, más dimenziókról. Magát a táncot, a táncolás élményét, misztikumát verbalizálni, mintegy szavakra fordítani valószínűleg eleve lehetetlen és értelmetlen törekvés – mondom ezt annak ellenére, hogy relatíve sokat próbálkoztam vele. De így van ez a tudományban is: ha van egy hipotézisem, és az végül nem igazolódik be, akkor az az eredmény.

– *A táncházmozgalom célja, hogy újra élővé tegye a népművészetet, a népi kultúrát, visszahozza annak eredeti funkcióit. Van ilyen célod az irodalmi alkotás terén? Hogyan valósítod meg/szeretnéd megvalósítani?*

– Nem tudom, hogy ez-e a táncházmozgalom célja. Bizonyára vannak, akik így gondolkodnak, de mindez, különösen, ami az „eredeti funkciók” visszahozatalát illeti, bőbületes anakronizmus volna. Ez a világ, ez az élet, amit sokan mintegy párhuzamos dimenzióként (meg)élni próbálnak, végleg letűnt, ápolgatni, feltámasztani már nem lehet. A kedvencek temetőjéből csak zombik ássák ki magukat. Megismerni, megtanulni, foglalkozni vele érdemes, megvizsgálni, mi az, ami hasznosítható, ami hozzánk szól, amit a magunkénak érzünk, vagy csak szimplán tetszik, s aztán azzal dolgozni: az már más. S aztán megnézni és meglátni azt, mi maradt a helyén, és amikor nem a viseletkavalkád, a veranda és a táncos mulatság jön szembe, hanem a trágya, a gumicsizma, a munkanélküliség, az elvándorlás, az elöregedés és az alkoholizmus, akkor nem továbbállni, hanem akkor is foglalkozni vele, ez meg már talán valami. Egyébként, ha volt bármilyen konkrét céloom a pályám elején ezzel az egész népi univerzummal, az valami olyasmis lehetett, hogy reméltem, az erre fogékony emberek, mondjuk a táncosok tömegei fogják olvasni a verseimet. Többszörösen megmosolyogtató naivitás.

– *Az egyik novelládban Csoóri Sándort idézed – ha nem is eredeti szövegekörnyezetben –, aki szerint „a magyar néptáncnak két nagy pillanata volt, amikor felkerült a színpadra, és amikor lekerült a színpadról az emberek közé”. Mit gondolsz volt/van/lesz ilyen két nagy pillanata a népköltészetnek?*

– Legkésőbb Petőfi Sándornál már megtörtént ez a nagy pillanat, az ő népdalimitációi és még inkább azok folklorizációja nagy irodalomtörténeti mérföldkő, s aztán egy könnyelműen nagy ugrással mondjuk Nagy László és Juhász Ferenc fújt új szeleket ennek a hajónak a megfáradt vitorlázatába, ha szabad ilyen egyszerűen fogalmaznom. De ha elszakadunk az irodalomtól, én nem aggódnék olyan nagyon amiatt, hogy mi lesz a népköltészetrel, ha az ember eljut egy tisztességes lagziba valahol az Alföldön vagy a határainkon túl, csodálatos kreativitással és élő dalköltészetrel találkozhat. Ez teljesen színpadképtelen, mondjuk a *Fölszállott a pávában*, de ez benne a gyönyörű.

– *A kötet szövegei nagyon változatosak, témában és az elbeszélőket tekintve egyaránt. „Tudatosan egy sokhangú novelláskötetet szerettem volna” – vallod egy interjúban. Mi volt a rendezői elv, ami szerint a szövegek sorrendje kialakult?*

– Ez a könyv nem készült annyira koncepciózusan, mint mondjuk az előző két verseskötet, gyűltek a novellák, s aztán úgy gondoltam, ideje összeállítani

belőlük egy kötetet. A két realistának, pillanatfelvételszerűnek nevezhető szöveg keretezi az egészet, *Az öreg és a Rokonok*, közte pedig valamiféle hullámzás van, a népi kultúrára reflektáló és a többi, a fantasztikumot játékba hozó, a popkultúrával incselkedő, a faluábrázolás lehetőségeit nézegető novellák között.

– *Habár nagyon különbözőek a szövegek, mégis van pár téma, ami sokszor előbukkan, elsősorban a néptánc, a képregények világa, a rendszervoáltás, a társadalmilag elvárt viselkedésmódok cinikus szemlélete. Mi köti össze ezeket benned, a gondolkodásodban?*

– Húha, erre azt hiszem csak egy Füst Milán-könyvcímmel tudok válaszolni: *Ez mind én voltam egykor*. Hogy rajtam, a gondolkodásomon kívül, ami nem annyira érdekes, mi köti őket össze, nem tudnám pontosan megmondani. Össze-csúsznak ezek az egymáshoz képest látszólag nagy távolságokban levő univerzumok bennem, van együttállásuk, konstellációjuk, és én innen magyarázok. Vagy erről.

– *Több novellád is mintha azt üzenné, az udvariasság az őszinteség halála. Az udvariasság az őszinteség halála?*

– Nem hiszem, az udvariasság egy formula, egy társadalmi konstrukció, konvenció, amivel a hétköznapi életben egyébként semmi bajom nincsen, a nőket például rendszerint előreengedem az ajtóban, akik rendszerint ezt meg is köszönik. Nem olyan régen tudom, hogy erre nem szabad mondani semmit, főleg nem azt, hogy szívesen. Ez a kicsit konzervatív, általad udvariasnak nevezett közlekedés az életben furcsamód nem idegen tőlem, viszont valami olyan járhatott a fejemben, hogy ennek a termékeny kifordítása izgalmas lehet. Ezzel kapcsolatban egy anekdota, amit Ilia Mihály tanár úrtól hallottam: Sánta Ferenc és Illés Endre összefutottak a Szépirodalminak Könyvkiadónak is otthont adó New York Palota előtt, gondolom valamikor a hatvanas vagy hetvenes években. Sánta megéhezett, meglátott egy utcai árust, akitől főtt kukoricát vett. Megkérdezte Illést, nem kér-e ő is, mire a Szépirodalmi igazgatója felháborodottan így szólt: „Na de Feri! Utcán enni?” Ezt egyébként nekem is tanították még gyerekkoromban, hogy utcán nem illik enni, de sokáig nem érdekelt. Ma már nem feltétlenül komfortos, ha séta közben kell betolni egy kebabot.

– *A szereplőid gyakran tesznek teljesen abszurd dolgokat, ám a szöveg szintjén minden cselekedetük logikus. Környezetük reakciója mintegy a lehetetlen és lehetséges közötti kapcsolatot szimbolizálja. A valóság abszurdításának állítasz tükröt. Mi oldja fel a látszólagos ellentéteket?*

– A humor, vágnám rá csípőből. Igaz, hogy a kötetet a realista ábrázoláshoz köthető, szenvtelennek szánt, komorabb-komolyabb szövegek keretezik, de szerintem ezekben is van humor, meg a kötet egészében, a többi írásban is. Illetve hát tudom, hogy van, és remélem, hogy ül is.

– *A novellák hirtelen, többnyire nagyon váratlan fordulattal zárulnak, és ezek a fordulatok inkább problémák gyökerei, mint a megoldásé. (Például a Pitbull épp ott zárul,*

ahol Gregor Samsa története elkezdődik.) Szinte akármelyik után egész regényt lehet odaképzelné. Prózáírói stílusjegye-e a képszakadás?

– Ezt nem nekem kell megmondanom, hanem az olvasóknak és a kritikusoknak, s persze nekik sem *kell*, csak észrevehetik, mint ahogy te is tetted. Nem gondolkodtam még ezen, de valóban, izgalmas játékokra, továbbgondolásra adhat okot és lehetőséget a *blackout* mint olyan.

– Rokonok. Csak a Móricz-asszociáció miatt esett erre a címre a választás, vagy más oka is volt?

– A címadó novella írásakor nem jutott eszembe Móricz regénye, pusztán arról volt szó, hogy a lehető legegyszerűbb és leglényegretörőbb címet szerettem volna adni annak a szövegnek. A kézirat összeállításakor gondoltam rá, hogy milyen jó kis provokáció lenne, ha ezt kötetcímmé is emelném, és mivel a kiadónál nem tiltakoztak, ez maradt. Terhelt, persze, jócskán el is van mérve, ma már nem biztos, hogy ezt adnám, de nem a háborgók miatt, akik szerint ez már foglalt, nem hiszek a szent tehenekben. Inkább azért, mert az érdeklődés felkelése, a pimasz gesztus izgalma helyett talán inkább csalódást okoz, akár úgy is, hogy a Móricz-hívők keresik a kapcsolódásokat, aztán nem biztos, hogy olyan sokat találnak. Bár ez meg már az ő bajuk. Odáig azért talán nem mentem el, mint Nádas Péter *A Bibliával*.

– „A kötetcímmé emelésén viszont nem töprengtem sokat, tudatos volt, de az összeolvasási kísérleteknek nem sok jót jósolok” – mondtad. Arra következtetek, hogy mindenképp el akartad kerülni, hogy ezeket a novellákat egy egységként olvassák. Miért?

– Jól következtetsz. Többhelyütt is elmondtam már, hogy nekem ez a novelláskötet kicsit olyan volt, mint egy második pályakezdés. Éppen ezért azt szerettem volna, ha minél sokszínűbb a könyv, hogy megmutassa, mit tudok jelenleg mint novellista. Lehet, hogy ez kevés, *de gustibus non est disputandum*, szóval: ez van. Nem akartam megúszós regényt írni, ami az utóbbi években kissé elharapódzott mifelénk: ezek ha akarom összefüggő, de amúgy önállóan is olvasható rövid történetek egy könyvbe szerkesztve, lehetőleg minél vastagabb formátumban. Lényegileg különbözik a novellafüzértől: a novellafüzér az novellafüzér, annak van írva és annak van nevezve, kerek novellák összefüggő sorozata. A megúszós regény meg se nem novellafüzér, se nem regény, valami fura torzszülött, csak marketingszemponatok miatt rákerül a regénybillog mint egy texasi farm tehenének a seggére. Viszont, ha már itt tartunk, egy népszerű *urban legendet* is eloszlatnék: a kiadók, vagy legalábbis az enyém, a Magvető nem tartja láncra verve a szerzőit a székhelyük pincéjében, válogatott kínzásoknak alávetve, míg megtörtén regényírásra nem adják a fejüket, mert nekik az a kifizetődő. Ténykérdés, hogy az ún. olvasó, aki történetesen magyar is, a regényt szereti a legjobban. Ettől még persze a vers az irodalom csúcsa, de hát az olvasó már csak ilyen. Az ő baja.

– A vasember félre csapott kalapban táncoltatja a népviseletbe öltözött fiatal lányt népi motívumok között. Honnan jött a borító ötlete? Ki tervezte?

– Visnyai Zoltán tervezte a borítót, teljesen a saját feje után ment, nem egyeztettünk, egyszer csak befutottak a tervek hozzám. Először nagyon meghökkentett,

aztán minél többet nézegettem, gondolkoztam rajta, és minél inkább elképzelttem kinyomtatva és a könyvesboltokban, annál jobban tetszett. Végül gondoltam, beleállok. Gyagilev Cocteau-nak szóló intelme jutott eszembe: „Hök-kents meg engem!”

– „*A könyvben szó szerinti vagy torzított formában többek közt Bödőcs Tibor-, Fábry Sándor-, Karinthy Ferenc-, Karinthy Frigyes-, Eric Knight (Szerb Antal)-, Mészöly Miklós-, Platón-idézetek vannak.*” Ők a fő mestereid?

– Nem, nem erről van szó, hanem inkább az intertextualitásról, ami sokak szerint mára üres posztmodern hóbort, de szerintem nem az. Inkább riaszt az a góg vagy éppen tudatlanság, amikor valaki reflektálatlanul trappol az irodalmi térben, mint elefánt abban a boltban. Szóval ez nekem az alázatról, a hagyománnyal való kapcsolatról is szól. Kissé direkt eszköz, főleg ha kiugrik, nem szervül a szövegbe, de akkor az nincs jól megoldva.

– *Van-e olyan irodalmi hagyomány/iskola, amit követsz, magadénak vallasz?*

– Nincsen, vagyis tudatosan biztosan nem követek semmilyen irányzatot vagy iskolát. Petri mondta egyszer egy interjúban, hogy tudniillik az egy baromság, hogy az irodalmi hagyománynak lennének ilyen-olyan fő vonalai meg számai, amikből az ember kiválaszt egyet, és azt cibálja tovább. Szerinte a „trádió: kontinuum”, ami körülvesz bennünket, szóval az egész irodalmi hagyomány, most a névsorolvasást mellőzve, nem egy megfogalmazható program, hanem inkább atmoszféra. Hol ez fontosabb, hol az, minden általad olvasott magyar nyelvű szöveg benne van. Benne élsz.

– *Elkülönítéd-e magadban (hogyan?) a lírikust és a prózáíró?*

– Nem, sőt, ha kritikát vagy tanulmányt írok, azt sem egy kritikus-én vagy egy irodalomtörténész-én írja, hanem egy skatulya nélküli én. Nincs többféle érdeklődés, nincs többféle agy, legalábbis nálam, de szerintem egyébként sem. Van olyan irodalomtörténész-költő, aki élesen elkülöníti a két érdeklődését, azaz hangsúlyozza, hogy az a szerző, akivel kutatóként foglalkozik, költőként nem érdekli. Ezt el nem tudom képzelni. Aztán mindig megrökönyödéssel hallgatok adott esetben komoly irodalmárokat is, ha szabadkoznak, hogy hát ők igazándiból csak a prózához értenek, azzal foglalkoznak, azt olvassák vagy fordítva, a verset, a drámát (színház! színház vagyok!). Ez nem az írásra vonatkozik, hanem az olvasásra, az irodalomértésre. Nincs ilyen, hogy valakinek prózaagya van, vagy líraagya, vagy drámaagya: ha nem értesz az egyikhez, vagy azt mondod, hogy csak az egyikhez értesz, vagy csak az érdekel, akkor valójában nem értesz az irodalomhoz. Lehet, hogy ez így túl radikális, és én sem értek mindenhez, természetesen, és nem érdekel minden ugyanazzal az intenzitással, de lehetőség szerint mindent olvasni kell, tájékozódni, érdeklődni, hiszen erre szerződöttünk, vagy mi.

– *Pál-Kovács Sándor (Attila) és Pál Sándor Attila. Írói álnéven írsz, ami nem is egészen álnév. Van története a névválasztásnak, vagy csupán az egyediség jegyében módosítottál egy keveset. Másként kezeled az író és a magánembert?*

– Az első publikációim Pál Sándor néven jelentek meg. Aztán felhívták a figyelmet, hogy van egy községi műkedvelő költő, aki már rengeteg verseskötvet

kiadott ezzel a névvel, szóval változtassak, így elkezdtem a teljes, anyakönyvezett nevemet használni, ezt használom a mai napig mint szerző. Pál-Kovács Sándor (Attila) pedig úgy lettem, hogy 2017-ben megházasodtam, és a feleséggel abban maradtunk, hogy fifty-fifty alapon vegyük fel egymás nevét. Szóval a polgári életben azóta Pál-Kovács Sándorként egzisztálok, de ez nem okoz semmiféle személyiséghasadást. Elgondolkodtam, hogy szerzőként is Pál-Kovács Sándorként menjek-e tovább, de addigra már megjelent két kötetem, és az ezekkel felépített, azóta is stabil olvasó- és rajongótáboromat, ami a családomat meg a volt magyartanárait jelent, nem akartam összezavarni.

- Gondolkozsz-e hosszabb lélegzetű prózáköteten? Vagy visszatérsz a lírához? Mi várható?

- Gondolkodom én mindenben, de belátható időn belül alighanem újabb verseskötet jön majd.

Izer Janka

Nemes László: Fekete tölgy (Fossilium I.), 2021

IZER JANKA (1996) író. Kötete: *Ezért nem alszom nálad* (2020).

Az archiválás szükségszerűsége

A Dívő és a Balladáskönyv műfajértelmezéséről

A hagyományokkal való játék, a tradíciók megidézése és kifordítása posztmodern irodalmunk egyik legjellemzőbb sajátosságaként aposztrofálódik általában. Pál Sándor Attila költészetét, még ha bizonyos fokig ennek folytatásaként fogadjuk is el, a hagyomány egészen más aspektusa felől éreztük megragadhatónak; értelmezési kísérletünk abból a kérdésből indítottuk, hogyan válik a hagyomány átírására tett kísérlet (részben) az identitás problémájává – hogyan borulnak fel a „szabályok” annak érdekében, hogy a már anakronisztikusnak tekinthető, folklórból eredő műfajok érvényes beszédmóddá váljanak. (Szeretnénk mindazonáltal megjegyezni, hogy nem vagyunk biztosak abban, Pál Sándor Attila verseit mennyire lehet be kategorizálni egy-egy műfajnév alá – be lehet-e egyáltalán.) Írásunk a *Dívő* és a *Balladáskönyv* szövegeire összpontosítva a költő műfajértelmezői eljárásait igyekszik a megadott keretek között a lehető legátfogóbban megközelíteni.

Ha elfogadjuk Ward Goodenough nézetét, miszerint a kultúra olyan tudás- és hitrendszer, melynek elfogadásával és követésével válhat valaki egy társadalom tagjává,¹ önként terelődik a figyelmünk népi tradícióink felé, hiszen ezek állandó öröklődése-jelenléte őrizheti-tarthatja fent leginkább azt a karakterisztikumot, mely ránk, magyarokra jellemző. Népi művészetünk értékei, a közös múlt felidézése, az anyanyelv sajátos jelentésekkel való feltöltése képes volt egy állandó motívumrendszert létrehozni. Mi, Geertz szavával élve „benszülöttek”, könnyen felfejtjük és megértjük e beszédmódot; ám a *Dívőt* kézbe véve bizonytalanná válnak a rögzült jelentések.² Mindez azért lehetséges, mert Pál Sándor az ismert közhelyeket, motívumokat és jelentéseket a saját írói világán belül teljesen újraértelmezi. A „dalok, énekek, balladák és táncok” összességét tartalmazó kötet valójában a megnevezett műfajok újrakontextualizálását végzi

BARÁTH TIBOR (1996) irodalomkritikus, doktorandusz.

MOLNÁR MÍRA (2000) az ELTE-BTK hallgatója.

1 Idézi Clifford Geertz: *Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez*, in uő.: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Ford. Berényi Gábor. Budapest, 2001, Osiris Kiadó, 203.

2 Geertz: i. m. 203, 206, 208.

el, így a befogadás során is tekintettel kell lennünk e műfaji sokszínűség jelenlétére és a hagyományértelmezés mikéntjére.

A *Dűvő* népzenei műszó, melyet három vonós hangszer (kontra, bőgő, brácsa) összejátékára használnak. Az alcímben – és mottóban – maga a szerző irányítja a figyelmet a sokszínűségre, mely kötetében koncepciózusan jelen van. Beszédes, hogy a ballada műfaja már itt feltűnik az életműben, hiszen e műfajt éppen a műfaji kódok keveredése jellemzi: a ballada az epika, líra és dráma sajátosságait is alkalmazza. Ennek nyomán párhuzamot vonhatunk a *Dűvő* címmel – a cím és tartalom kettőssége, úgy tűnik, fontos többletjelentéseket kapcsol a kötet verseihez. A *Dűvő*-ben minden verscím műfaji kódokat aktivál, melyeknek aztán a szövegek csak részben felelnek meg, mert a műfaj által behatárolt elvárásai horizontunkon merőben túlmutatnak. A lírai én sajátos hangvételével alkotja újra a műfaji kereteket, átírva a hagyományosnak tekinthető elvárásokat. Számos dal fordul elő a kötetben, ide sorolható például a *Táncdal*, *Bölcsődal*, *Munkadal*, *Szerelmi dal*, *Bordal*, *Pásztordal*, *Katonadal*, *Gyermekdalok*, *Gúnydal* és *Betyárdal*. Azonban a műfajjelölő címek mögött a modernség dilemmáit fedezhetjük fel, és a cím által várt tartalmat merőben más beszédmód (és ezáltal téma, probléma) váltja fel. A *Dűvő*-ben több *Munkadal* című költemény kap helyet, de ezek sem prototipikusak. Hangulatuk kettős, egyrészt a fizikai erőfeszítés keserűségére és brutalitására, másrészt mechanikusságára helyeződik a hangsúly, ahogy az alábbi sorok is mutatják: „A fűrészgép bűgása kitörli a / csendet az emlékeztünkéből” (14); „A fűrészpengék hasítása fülsüketítő” (15). A visszatérő hideg színek „méregzöld”, „ezüst”, gépies monotonitása adja a dal műfajából jól ismert refrén látszatát. Másrészt ezzel párhuzamosan a meleg színek „sárga”, „bíbor”, érzelmek, hangok, illatok és természeti jelenségek is feltűnnek, melyek a hagyományos dalokban is megtalálhatók. Azonban itt is újragondolt motívumokkal találkozhatunk: „A roskadozó / fák alatt szakadt mackónadrágban görnyedünk” (37); „Makulátlan fehér tanyafalak, fácáncsoport” (41). Ezekben a sorokban egyértelműen tetten érhető az a kettősség, melyet legjobban a *Táncdal* című vers „Virágmotívumok egy betonfalon” (17) sora foglalja össze. A hagyomány, a népiség elemei modern környezetbe, illetve keretbe foglalva jelennek meg.³

Kortárs költészetünk nyitott ugyan a hagyomány átírására, de Pál Sándor sajátos módon dolgozza át az egyes műfajokat, nem a megszokott eszközökkel. Átértelmezési kísérletei az énekek kategóriájába tartozó, *Virrasztóének*, *Vándorének*, *Bujdosóének*, *Virágének*, *Szarvasének*, *Aratóének* című művekben is szembe-tűnő. Ezek az énekek címükben népies toposzokat jelenítenek meg, melyeket a vers lebont és új jelentésekkel felruházva „szolgált vissza”. Például a vándor alakja általánosságban útkereséssel, az utazás általi önmegleléssel kapcsolható össze. A *Vándorének* című alkotásokban Pál Sándor gazdag jelentésbővítést épít ki: adekvát motívumainkat kiszámíthatatlanná teszi. Példát erre „a kifényesedett, acélkék, egyenetlenül / foltozott, kátyús úttesten, benzingőzt / lélegezve,

3 Vö. Szántai Márk: Hajnaltól hajnalig. *Tiszatáj*, 2017/10, 106.

a táj feltérképezése” (40); „Állni az üres lakásban. / Mint kukoricásban, sebes arccal átvágni egy szobányi bezsákoltt ruhán” (24–25) sorok adhatnak. Modern keretek között ábrázolja, a népiességüket mégis őrző toposzokat, melyek így sokrétű és szerteágazó interpretációs lehetőségeket nyújtanak – a népi toposz tartalmához képest. A *Düvő* a hagyományok részleges megőrzésével képes megújítani a tradicionális motívumrendszerünket.

A tánc újragondolása már önmagában műfaji játszma-ként kezelhető, hiszen versbe foglalja a népi táncokhoz kapcsolható lépéseket, szituációkat, koreográfiákat. Ide tartozhatnak például a *Hallgató, Keserves, Lassú, Legényes, Pár, Keserves, lassú és sebes, Táncszók, Szökös, Sirató, Sebes, Öreges* című versek. A költészet és a tánc kapcsolatának játékát a *Pár* című mű következő sora méltán foglalja össze: „A testek / kipárolognak, dinamikusak, súlypontjuk / szüntelen áthelyeződik, egymást tartják zenében” (32). A két kultúrateremtő szintér a ritmus, a zeneiség nyomán kapcsolódik össze és alkotja meg azt a műfaji keveredést, mely az egész kötetre jellemző. Ezenkívül Pál Sándor Attila igyekszik leleplezni a népművészet átesztétizáló törekvéseit, hogy a valóságot ábrázolhassa, például a *Legényes* című költeményben: „Mikor az alkoholos levegőben és izzadságszagban, / a gyér fényben, a pulzáló zenében és a tekintetek / kereszttüzeiben utoljára érintem a combom és a / lábszáram, és a bokáim összezárnak, akkor érzem, / hogy milyen súlyos légoszlop nehezedik rám” (31).

A népi attribútumok realista ábrázolása a *Keserves, lassú és sebes*, „a ló folyamatosan szarik, nézem, / ahogy a barna gömbök visszagurulnak a falura.” idézettel is példázható. Elgondolkodtató összefüggést fedezhetünk fel, ha a *Keserves* („Nincs veled senki...”), *Lassú, Sebes*, valamint a *Keserves, lassú és sebes* című műveket egybevetjük. Feltűnővé válik, hogy a kötetkompozíción belüli sajátos viszonyrendszer működése kifejezetten alkalmas a jelentés elmélyítésére és az olvassmányélmény gazdagítására. A címek játéka több szinten is áthatja a kötetet, hiszen a hármas szimbolika, mely mind a ballada, mind a düvő műfaját jellemzi, megfigyelhető a *Keserves, lassú és sebes* című műben is. Úgy gondoljuk, hogy ez a költemény egy ún. düvős táncnak⁴ tekinthető, mely hagyományosan három hangszert, ez esetben pedig három verset idéz meg, foglal össze. Közös, összekötő motívumként jelenik meg többek között az éjszaka, a magány, a népiség realitása inkább, a természet, melyek az atmoszférát is jelentősen befolyásolják. A természetfelfogás modellje kapcsán másrésről a hagyományokat szintén újraértelmező Oravecz nevét kell megemlítenünk, kinek világával Pál Sándor tudatosan próbál kapcsolatokat kialakítani, a szajlai mester költészetét bizonyos fokig folytatni. A költő a jegyzetekben erre külön reflektál, mellyel Oravecz kötetére gyakorolt hatását kívánja hangsúlyozni. A kötetben két *Keserves* című vers található, melyek közül az „Egyszer egy kicsi madár” kezdetűt

4 Árendás Péter: *A kontra mint kísérőhangszer a 20. századi erdélyi vonós népzeneben*. DLA Doktori Értekezés, 2017, 52. <https://docplayer.hu/108115981-A-kontra-mint-kiserohangszer-a-20-szazadi-erdelyi-vonos-nepzeneben.html> (Utoljára megtekintve: 2022. 09. 02.)

Oravecznek ajánlja, főként a természettel való együttélés szándékát, a természetközeli poétikai modellt elővéve.

A párhuzamot Pál Sándor azzal erősíti, hogy a *Düvő*ben a falunak, a népi környezetnek s lakosságnak kiemelt szerepe van, ám reflektál az időközbeni változásokra is – ebben már előre mutat a következő kötetre is. Nem meglepő, hogy a balladák révén közvetlen átfedésbe kerül a *Düvő* a *Balladaskönyv*vel, hiszen például az *Andrei Crisen balladája*, *Az árva asszony balladája* és a *Kádár János balladája* című alkotások variánsai mindkét kötetben megtalálhatók. Mint említettük, a ballada műfajának definiálása nem egyértelmű, pontos fogalmi meghatározása összetett kérdéskört alkot, elég csak a *Magyar Néprajzi Lexikon* szócikkét átfutni.⁵ Pál Sándor ballada-újratelemzéseiben a közhelyessé vált műfaji jellegzetességek átírását és a műfaji tartomány kibővítését kívánja elérni – de számos jellemzőt markánsan szerepeltet is. Ilyen a szándékolt töredékesség például *Az árva asszony balladája*ban: „Nyöszörgő hangra figyelt fel egy hajléktalan, / és a hang forrását követve megtalálta hamarosan. / Már kórházban van. A nyomozás folyamatban” (24–25). A balladai homály esetében a modern környezetben megjelenített misztikumra helyezi a hangsúlyt, miközben balladáinak kontextusa kiszorulni látszik a népművészet köréből. Ő maga a következő módon foglalta össze „újításait”: „Fontosabb, hogy milyen válaszokat kaphatunk a népművészet vagy az általa jelzett hagyomány révén ma, milyen értékeit tudjuk felmutatni átforgatva, fel- és megdolgozandó materiaként tekintve rá, és nem pedig úgy, mint elmúlt idők devalválódott pénzére vagy szentként tisztelt ereklyére.”⁶

A *Düvő*ben a szerző a dal, az ének, a tánc és a ballada újragondolásával teremti meg saját műfaji határait, melyeket összetett kötetkompozícióba rendez. A kötetben megjelenő műfajokat egy keret foglalja magába, így egy hajnaltól hajnalig⁷ tartó teremtéstörténetet olvashatunk. A kereten belül a művek tetszőleges sorrendben követhetik egymást. Ennek oka abban rejlik, hogy nem a különböző költemények sorrendje a fontos, hanem az összhatás, melynek meghatározó eleme a műfaji keveredés és a hagyományos műfaji kódok újratelemzése. A kötet egészének felépítését tekintve megállapítható, hogy a költő nem a művek egymásutánosságára helyezi a hangsúlyt, hanem arra az összbenyomásra, melyet az újragondolt műfaji határok keltenek az olvasóban. Így válik a *düvős* táncokra jellemző aszimmetria⁸ a kötet sajátosságává, mely a következő verseskötetben is nagy szerephez jut.

Bár a *Balladaskönyvet* a recepció elismeréssel fogadta, a bírálók jogos kérdés-ként vették elő a kötet műfaji besorolhatóságát.⁹ Igaz ugyan, hogy a költő közöl

5 Online elérés: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/b-71FB5/ballada-72003/> (Utoljára megnézve: 2022. szeptember 6.)

6 Online elérés: <https://www.kortaronline.hu/aktual/irodalom-pal-sandor-attila.html>

7 Szántai Márk, uo.

8 Árendás Péter: i. m. 2017, 23.

9 E szempontból főként Csondor Soma, Mekis D. János és Locker Dávid írásai említhetők.

„hagyományos” balladákat (*A József balladája, Andrej Crişan balladája*), az sem vitatható el, hogy a versekben érvényesíti a műfaj markáns kódjait (legyen szó a balladai homályról, drámai szólamokról, szaggatott narratíváról, esetleg sűrített cselekményről), de a versek címeiben előforduló ’ballada’ a hiány konnotációja. Jelzi a befogadónak, hogy műfaj a megszokott keretek között, *szabályosan*, anakronizmus nélkül nem működtethető, hiteles megszólalásmódként nem fogható fel. A *Hagyományos balladában* a következőképpen írja meg mindezt: „Hagyomány és Emlékezet / Egy dologban megegyezett: / »Ne ápolj minket, te gyerek, / Hiszen egyikünk sem beteg, / Élünk mi a magunk módján, / Ahogy lehet«”.

A népművészetre jellemző, hogy jól behatárolható témák mentén, motívumok segítségével variálódik, azaz olyan szemiotikai rendszere van, amelyben az elemek jelentése rögzített és *egy* adott narratívát, *egy* interpretációs lehetőséget kapcsolnak be. Ezért kulcsjelentőségű az, amikor a *Balladatöredékek a temetőből* című versben a következőket olvashatjuk: „a sírokon virágok / aszexuális virágok”. A folklór a virágmotívumot erotikus tartalommal töltötte fel, a női nemiséghez és a születéshez kapcsolódik elsősorban, így az „aszexuális” kifejezés nem más, mint ennek a jelrendszernek a kifordítása és dekonstrukciója: Pál Sándor Attila világa a virágot ismét többértelmű szimbólummá avatja (jelen esetben megfosztja feminin jellegétől, és a halál viszonylatában rekontextualizálja). Úgy gondoljuk, mindkét kötetben e folyamat megy végbe a koncepció magasabb szintjén: népköltészetünk tradíciói elevednek meg, megkövült konstrukciók helyett azonban képlékeny és újragondolható műfajokként tűnnek elénk. Pál Sándor kiüresíti a ballada, dal, ének, tánc kollokvialis formáit, új alternatívákat szolgáltatva ezzel e műfajok továbbéléséhez.

Nem tartjuk véletlennek, hogy éppen ezeket a régies, népi eredetű versformákat gondolja újra a költő, ugyanis köteteit – Smid Róberttel egyetértve¹⁰ – a falupoétika körébe sorolnánk; ám ahogy a magyar vidék arculata is jelentős mértékben átalakult a megelőző évszázadokhoz képest, úgy a műfajok sem szóvalhatnának meg autentikusan a formakincs megújítása nélkül. Főként azért, mert a jellegzetes alakok is más karakterű emberek: a juhászokat, legényeket és menyecskéket felváltották az alkoholista munkások, az elvándorló fiatalok és öregasszonyok. A szerző pedig épp erre kíváncsi, a kisemberek magányára és az elmúlás tapasztalatára. Pál Sándor Attila költészete Fűzfa Balázs érzékletes megfogalmazását követve „a peremlétre szorított ember szókincsnélküliségét”¹¹ vonultatja fel.

Ilyen szempontból a *Balladáskönyv* a nyelvkeresés kötete, kísérlet arra, hogy hangot adjon a periférián rekedteknek és jelrendszert találjon az elmúlás megértésére. Emiatt többértelmű *A falba épített asszony balladájának* következő

10 Smid Róbert: Falutöredékek. Pál Sándor Attila: Balladáskönyv. *Magyar Krónika*, 2020. március (70. szám), 98.

11 Fűzfa Balázs: Sezlonnyi csend. Pál Sándor Attila: Balladáskönyv. *Eső*, 2019, 4. szám. <https://www.esolap.hu/authors/217-fuzfa-balazs/2229.html> (Utoljára megtekintve: 2022. szeptember 3.)

mondata: „ötödik azt mondta, nem beszéltek nyelveket, barmok, hova mennétek” – ugyanis a kivándorlás lehetetlenségén túl a megrekedés mélységeibe is betekintést nyújt. A kőművesek (és a kötet kisemberei) peremen rekedt, harsány és trágár személyek, alacsony, szinte ösztöni szint munkálkodik bennük, mégsem hallani őket, nincs hozzájuk vezető nyelv, nem artikuláltak eléggé a társadalomban, megértésük problémás. Mindezek mellett nyelvük is korlátozottabb, tehát nemcsak önmaguk reprezentálására elégtelen, hanem a világ interpretálására is. Emiatt is jellemző rájuk a túlzás: a bosszú gyilkosságba csap át, az iszogatás alkoholizmusba, az egyedüllét elhagyottságba. A *Farkas Sándor balladája* – Ady modernségtapasztalatát kiterjesztve – az alábbi sorban összegzi ezt az élményt: „Nem tud az szétesni, ami sosem volt egész.” Ez az a spleennel telítődött hangulat, ami e kisembereket a legpontosabban megragadja és jellemzi. Pál Sándor Attila ezen a szinten besorolható a vidék-mítosz lebontását és a reális, visszásságokra is nyitott ábrázolást megcélzó kortárs tendenciákhoz (ami egy szerteágazó, nagyobb korpusz, Székely *Bányavidék*-trilógiájával, Háty idevágó drámaival és *Mamikámjával*, a *Nincstelenekkel*, *Portugállal* és a *Cigányidőkkel*).¹²

A *Balladaskönyv* ezen rétegének két prototipikus darabja az *Erdélyországi ballada*, illetve A *József balladája*, melyek már a nyelvhasználat szintjén is elkülöníthetők, a szerző ugyanis – csak ezekben – a nyelvi imitáció eszközével él. Előbbi vers a székelységgel kapcsolatos ideák és közhelyek lebontását végzi el (hangsúlyozottan utalnánk vissza Székely Csabára!), kevésbé vonzó, de annál őszintébb képet festve. A székelység „eszközei” mint díszletek kerülnek elő, a versben megszólaló, helybeliként feltételezhető én a dalok egyszerűségével ad számot arról, miként vásárolják fel életterüket, mennyien vándorolnak el, a munkahiány milyen problémákat vet fel és a fizetés mennyire elégtelen. A konklúzió a sírva vigadás: „sokat isznak itt az emberek, / de sokat, / nincs már semmi, / semmi se [...] adjál inni, / még az éjjel mulatni akarok”. A *József*, aki „nem nevezhető szerencsés / sorsú embernek” a kollokvialis nyelvet használó „narrátor” szerint, egy olyan életutat jár be, mellyel (főként) vidéken gyakran találkozhatunk. Tragédiája boldogtalan és lehetőségektől megfosztott történetében keresendő: „apját nem ismerte, anyja nem törődött / velle”, ezután, alig hét osztály elvégzése után, szinte kisgyermekként dolgozni kényszerül – évekig gyűjtött pénzéből mégse tudja megalapozni jövőjét, mert kizsákmányolja őt tulajdon édesanyja. Miután neje megcsalja, a válást követően talál magának egy élettársat, de hiába a szeretet és törődés, egyre jobban felőröli lecsúszása, elhatalmasodó alkoholizmusa. A gyilkosság tényét látszólag fel sem fogja – holott a huszonthárom késszúrás dühödt haragról árulkodik – a szöveg is életkörülményeire fókuszál, melyekben nem felmentést keres, okokat; József a vidéki világ tipikus alakja, valódi outsider, akit saját korlátjai emésztenek fel.

12 Vö. „A versek tematikáját a fent említettek mellett főleg a pusztuló, jövőjét veszítő vidék és az ezzel szembenéző, a faluból elszármazó, feltehetőleg középkorú férfi perspektívájának egybefonódása adja.” Locker Dávid: Ahonnan jöttünk. *Szépirodalmi Figyelő*, 2019, 6. szám, 87.

Nem túlzás azt állítani, hogy a szövegek elementárisan kapcsolódnak a haláltapasztalathoz s a magány kérdésköréhez, jóllehet ezek nyelvi megragadhatósága komoly dilemmákat vet fel – hiszen ezeknek a misztikuma tölti fel a versszövegeket. A *Köztes-európai fiatalember balladája* azt a momentumot emeli ki, amikor az ember szembesül kozmikus egyedüllétével, amikor átérzi, milyen jelentéktelen és jelentékeny élete a „szelvényi csendben”. Nem véletlen, hogy a költő jellemzően az univerzum képeivel érzékelteti elhagyottságunkat, asszociációkat keltve az olvasóban, miszerint „egyedül vagyunk a világban”. A legadekvátábban a *Ballada a magányról* című műben fejezi ki ezt, a holdraszállást fotózó Michael Collins elfeledettségét téve meg versének témájával. Nem kérdéses a verseket olvasva, hogy Collins minden emberre utal: közös az eredendő magányunk, hogy egyedül születünk és egyedül halunk meg.

A *Köztes-európai ember balladája* a magányon keresztül talál utat a halál misztikumához: a vers szereplője már kifelé botorkál az életből, és teljesen magára maradt, kívül rekedt figura. *Andrei Crişan balladája* ezzel ellenkezőleg családi viszonyaink és társadalmi helyünk felől ragadja meg az elmúlást. A vers anyai szólama az aggódó és fia nélkül elmagányosodó ember hangja, míg a vers második részében belépő hivatalos hang azért tűnik magányosnak, mert az együttérzés hiányával beszél a halálról, ami nyomozás, ügy, „procedúra”. A halálábrázolást a harmadik szólam mélyíti el: ez először ugyanis a fiúé „Anyá, majdnem mindennap beszélünk, / ne gondoldj a legrosszabbra, ha két napig nem érsz el” – ezt váltja fel egy gépi hang: „A hívott szám jelenleg nem elérhető, / kérem, hagyjon üzenetet.” A felvillantott halálról a vers többet nem közöl, valósággal kerüli, hogy mélyebben érintse: a hirtelenségében őrizve meg a misztikumát.

A halál nem csupán fiziológiai jelenségként tűnik fel a *Balladáskönyv* lapjain, a szerző kiterjesztett értelemben, a dolgok elmúlásaként is feldolgozza, és e szempontból költészete közel kerül ahhoz az Oravecz Imréhez, aki a *Halászóembert* és *A rög gyermekeit* írta. Akár a szajlai előd esetében, Pál Sándor Attilánál is megfigyelhetjük, hogy szövegei az archiválás jegyében íródnak, mindaz, amit az enyészet magához von (a gyermekkor, a szűken vett otthon, a régi emlékek, a család), valamilyen szinten megőrződik a versekben. Ez a *Balladáskönyv*, „semmi nem veszik el, / valaki, valahol, valamin, valamiben, / tárolja őket, / minden megvan valahol, / meg kell hogy legyen valahol” (*Fotó-balladák*). Ez a verseszmény ellensúlyozza az elmúlás egész kötetet átható jelenlétét, és az emlékektől (*Balladatöredékek otthonról*) és szülőfalutól (*Ballada a faluról*) búcsúzó költemények tartalmát. Fontosnak tartjuk ezt hangsúlyozni, hisz a költő egy olyan időszakot is feldolgoz a kötetében, ami a változásról és felszámolódásról szól: „elkövetkezik egyszer az az idő / hogy hiába megyek vissza a falumba / egyrészt mert nem lesz már falu” (*Ballada a faluról*). És ez talán a fő oka annak is, hogy Pál Sándor Attila a folklór ma anakronisztikusnak ható formakincséhez s műfajaihoz nyúl, mert a megszokott keretek között, *szabályosan* ezekről a témákról sem lehet relevánsan megszólalni; mégis szükség van a múlt megőrzésére, hiszen ebben gyökerezik egy ember, egy élet, egy személyiség lenyomata.

Németh László és Tamási Áron kapcsolata a „betűn át” és azon túl

II. rész

Németh László Tamási-képe a *Lélekindulás* meghatározó élménye és az azt követő portré mellett a kritikák tükrében a *Székely írók estélye* gondolataival foglalható össze: „Tamási Áron messze kimagaslik [...] az egész erdélyi irodalomból. A legnagyobb magyar elbeszélőtehetségek egyike, ha regénye problematikus is, mint novellista magasan fölötte áll akármelyikünknek. *Új székely Antichrisztus* című műve magával sodorta a hallgatóságot. Komolynak és tréfásnak ez az utánozhatatlanul fölényes keverése, gazdagodó s újabban egyre kevésbé bizarr nyelve szabad s kissé meseízű elbeszélésvezetése a zsenialitás erejével meggyőző.”⁴⁰ Az 1930-as években szellemi kapcsolatuk tovább mélyül, árnyalódik.

A *Címeresek* és a nemzedék-portré

1931-ben Tamási Áron társadalmi kérdéseket is feszegető novellái, majd a magánkiadásban megjelent *Címeresek*⁴¹ vitát váltottak ki az erdélyi és a budapesti irodalmi életben. Gál István dokumentumokat is közlő tanulmányában⁴² kiemeli a kezdeti hallgatás, majd a később írásban közölt bírálatok nyomasztó hatását, ugyanakkor azt is, hogy Tamási mindezek ellenére konzekvensen kitartott eszméi és esztétikai elvei mellett. Németh László két alkalommal is írásba foglalta véleményét: a *Címeresek*ről szóló kritikájában és a *Nyugat*ban közölt Tamási-portréban. Állásfoglalása, értékelése Spectator (Krenner Miklós) inkább

EKLER ANDREA (1971) irodalomtörténész, a *Magyar Napló* szerkesztője.

40 Németh László: Székely írók estélye. *Napkelet*, 1929, 7, 546–547.

41 Tamási Áron: *Címeresek*. Kolozsvár, 1931, Szerző kiadása.

42 Gál István: Tamási Áron két ismeretlen vallomása 1931-ből és 1937-ből. *Filológiai Közöny*, 1966, 3–4, 462–467.

támogató, elismerő kritikája⁴³ és Schöpflin Aladár erőteljesebben bíráló szavai⁴⁴ közé helyezhető el a korabeli reflexiók sorában.

Németh László bírálatában ismét letette voksát a novellista Tamási mellett. Visszautalt a *Szűzmáriás királyfi* gyöngeségeire, hangsúlyozva, hogy ugyanakkor nem méltatlanul védte meg Szabó Dezsővel szemben. A *Címereseket* azonban alapvetően elhibázottnak tartotta. Egy-egy társadalmi osztály bemutatása irodalomszemlélete szerint nem a széppróza feladata, illetve úgy vélte, a szociológia és a történelem elragadja az író, aki közben a „magasabb művészi célokat elszalasztja”.⁴⁵ A *Címeresek* műfaját pamfletregényként határozta meg, s amellett, hogy véleménye szerint Tamási túlzásokba esett, magát a műfajt is öncélúnak, hiábavalónak ítélte. Tamási társadalombírálatából (Schöpflinhez hasonlóan) a ponyvaszerűnek tartott elhibázott sorsok, félresiklott, bűnös életek sorjázása helyett azokat a finom mozzanatokot hiányolta, amelyek az általános emberi kérdésekhez vezetnek. Vagyis Németh éppen azt a mélységet, ontológiai igényt kérte számon Tamásin, amelyet azelőtt felfedezett, nagyra becsült benne. Részben felmentette Tamásit – „fiatalember, elragadta a politika” –, nem is a történelem, politika Tamási-féle értelmezése zavarta (mint például Schöpflint), hanem esztétikai önmeghasonlása. (Ezt azért is lényeges hangsúlyozni, mert a sokat támadott Németh Lászlótól végtelen érzékenysége mellett is nehéz elvitatni, hogy még a merőben más nézeteket is mérlegelte, tartózkodott a szélsőségektől, és semmiféle „vonalas” eszmével nem tudott azonosulni.) Legalábbis, amit annak vélt, vagy amit annyira nagyra becsült addig – hogy arról írt, amit ismert, olyan nyelven és hangvétellel, amely hiteles volt. A *Szűzmáriás királyfi*hoz képest erénynek tekintette a *folyamatos olvashatóságot* és a *relatív érdekességet*, Spectatorhoz hasonlóan egy-egy figura jellemrajzát. A kritika legindulatosabb záró részének kérdései fedik fel, miért is bosszús a kritikus. („Mit akart ezzel a regénnyel? Kiugrani a terhessé vált székely paradicsomból? Ebben a spontán költőben ilyen visszhangot vertek a nagy társadalmi regények? Megfigyelte őket? Csak azért is meg akarta mutatni, hogy ilyet is tud írni? Vagy azt hitte, ilyen fűttel fogják a népszerűség madarát?”)⁴⁶ A saját út, az egyéni hang, az egyéniség jelentőségét mindvégig hangsúlyozó, a nemzedékszervezés igényével újra és újra fellépő Németh László elsősorban Tamási tehetségét, másodsorban szellemi találkozási pontjaikat, közös céljaikat féltette. Nem is titkolta, hogy nem elsősorban műközpontú értelmezést kívánt nyújtani, hanem tágabb spektrumból ítélte meg a művet. „A *Címereseknek* vannak érdemei. Néhány kitűnő székely figurája, ízes odavágása, leírása a régi Tamásira vall. Ez előtt a könyv előtt azonban nem

43 Spectator: Tamási Áron: *Címeresek*. *Pásztortűz*, 1931, 11, 283–286.

44 Schöpflin Aladár: Az erdélyi regény és az erdélyi regények. *Nyugat*, 1931, 16, 194–197. (Schöpflin nem külön kritika formájában, hanem Székely Mózes, Nyíró József és Kacsó Sándor művei mellett ír a *Címeresekről*.)

45 Németh László: Tamási Áron: *Címeresek*. *Protestáns Szemle*, 1931, 8–9, 567–569, 567.

46 Uo. 568.

akarok objektív és igazságos lenni. Ilyen könyv csak az ötvenen túl menthető, amikor az író elzúllése már nem árthat az író oeuvrejének.”⁴⁷

Később Németh László megbizonyosodhatott afelől, hogy félelmei mindkét szempontból hiábavalóak voltak. A nemzedék- és mozgalmatszervezői igény, az irodalomközvetítői szerep mindkettőjük számára meghatározó volt. Gál István hívta fel a figyelmet Tamási vonatkozásában erre (*Tizenegyek Antológia*, Erdélyi Fiatalok, *Válasz, Hitel, Új Szellemi Front erdélyi képviselte*), kiemelve a *Címeresek* körüli vita jelentőségét – „ne felejtjük el, hogy az Erdélyi Szépmíves Céh és az *Erdélyi Helikon* legnagyobb válságának, a polgári baloldali és a „nemzeti” konzervatív szárny kettészakadásának és a két front egymással való szembe fordulásának a *Címeresek* körüli vita volt a kezdete.”⁴⁸ Németh László részéről bevallotta, mások részéről nem, ez a társadalmi, politikai, irodalompolitikai szempont (az irodalmi, esztétikai szempontokat háttérbe szorítva) rányomta bélyegét a *Címeresek* korabeli értelmezésére, recepciójára. Gál István – nyilván tanulmányának témájából adódóan is – szintén ebből a szempontból magyarázza a *Címeresek* tematikáját és műfaját. „Nemzedékből senki sem volt ennyire otthonos az akkori radikális fiatalság szervezeteiben, mint ő; széles érdeklődésű ismeretségi köre a szomszédállamok ifjúsági mozgalmaira is kiterjedt. Az ifjúság is benne látta azt az író, aki leginkább független lévén a hazai körülményektől, éppen legutóbbi művében, a *Címeresek*ben fogalmazta meg legmerészebben és legszabadabban mindazt, amit a társadalmi kérdés rendezéseként akkor melengettünk magunkban.”⁴⁹

Gál István rámutat Tamási egy másik szemléleti jellegzetességére is, melynek vonatkozásában ismét párhuzam vonható a két szerző között. Érdeklődésére éppúgy számot tarthattak a „népi” és „urbánus” szervezetek és szerzők egyaránt.

Tamási Áron véleményét is megkérdezte Gál István a vitával kapcsolatban. Tamási állásfoglalását maga gépelte, többször átdolgozta, azt remélte, hogy megjelenhet, ám vallomását csupán 1966-ban közzölték Gál István jóvoltából. Tamási a *Címeresek* körüli vita okának a *magyar irodalmi szellem dogmatizmusát, a kritika zűrzavarát és a szociális mondanivaló elhallgatását* tartotta.⁵⁰ Társadalmi szerepvállalását, részben a *Címeresek* témaválasztását is a Németh Lászlóval és a népi írók törekvéseivel rokonítható eszméiben, szellemi törekvéseiben jelölte meg, ezúttal három fő kérdést kiemelve. Elengedhetetlennek tartotta a tényleges „népnevelést”. Úgy látta, hogy a hangoztatott közszellem nem a népé, a szellemi értelemben perifériára szorított, tudatlanságban tartott társadalmi rétegeket nem csupán látszólag, hanem valójában segíteni kell, bekapcsolni a szellemi

47 Uo. 569.

48 Gál István: Tamási Áron két ismeretlen vallomása 1931-ből és 1937-ből. *Filológiai Közöny*, 1966, 3–4, 462–467, 463.

49 Uo.

50 Uo. 465.

élet vérkeringésébe. Sokkal több *bátor és művészi*leg is helytálló kezdeményezést sürgetett. Hitt az irodalom társadalomalakító szerepében, sokkal hangsúlyosabb funkciót szánt az irodalomnak a *szociális Magyarország* előkészítésében.

Hasonló szellemisségben indított 1931-ben Németh László nemzedéksorozatot a *Nyugatban*. Amint az *Egy új nemzedék esztétikája*⁵¹ című bevezetőjében kifejtette, a nemzedék *1925 után szóhoz jutott* második hullámának szerzőiről szándékozott hírt adni, egyben meg is szólítva őket. Úgy gondolta, hogy a kiemelt alkotók nemcsak *műveket írnak*, „de szorosabb szellemi közösséget: egy-hangolású kultúrát”⁵² készíteneek elő. A portrészorozat tehát részben a nemzedékszervezés célját is szolgálta. Németh László arra is törekedett, hogy kiemelje, milyen sajátosságokkal, színekkel járulnak hozzá a bemutatott szerzők az európai irodalom sokszínűségéhez. Az esztétikáját alapvetően meghatározó magyarság és európaiság kölcsönhatásának, szintézisének igénye kritikusi szemléletének is alapvonása. Visszautal *A kritika feladataiban*⁵³ felvázolt alapelvekre, és előre vetíti a *Magyarság és Európában*,⁵⁴ valamint a *Sznobok és parasztokban*⁵⁵ megfogalmazott gondolatokat, s a „minőség” és a „bartóki modell” fogalmait is. A *Magyar műhely* című írásában visszatekintve Tamási műveivel kapcsolatban is erre utalt: „Prózaíróink közül mi volt Tamási Áron nagy varázsa épp a kritikusokra? Hogy egy ősi, félig elsüllyedt világ, a székelység életéről szólt, s a Nyugat irrealista törekvéseire emlékeztetett.”⁵⁶

Erdélyi József, Illyés Gyula, Osvát Ernő, Pap Károly, Szabó Lőrinc portréit követően 1931. szeptember 1-jén, a *Nyugatban* megjelenik Tamási Áronról szóló tanulmánya is.⁵⁷ Németh László sosem fukarkodott a meglepetésekkel kritikái, portréi során, de a Tamási-portré még ahhoz képest is rendkívül különös írás. Furcsasága az arányok eltolódásából, ellentmondásos írói karakterképéből ered. A portré nagyobb része Tamási regényírói kvalitásait firtatja, bírálja. Ennek feltehetően oka az is, hogy a portré szinte egy időben született a *Címeresek*ről szóló kritikával, így annak hatása uralja. A kialakított kép ellentmondásossága is egyrészt ebből adódik. Másrészt a portré felütéséből, amely azért is izgalmas, mert Németh László tehetségideáljának definíciója is. „A mi tehetségideálunk a múlt századból itt maradt »lángész« volt: az ész, amely önön hevétől lángot vet. Tehetség alatt a szellem nagyobb nyers erejét értettük: elevenebb kapcsoló készséget, gondolat és képzelet mohó burjánzását, az érzelmi élet forró intenzitását. Az igazi tehetség expanzív: ha beszabadul egy adott irodalmi

51 Németh László: *Egy új nemzedék esztétikája*. *Nyugat*, 1931, 10, 689–691.

52 Uo. 691.

53 Németh László: *A kritika feladatai*. *Nyugat*, 1929, 23, 642–647.

54 Németh László: *Magyarság és Európa*. Budapest, 1935, Franklin.

55 Németh László: *Sznobok és parasztok*. (Két újságcikk címmel, a *jelszó: Petőfi* című írással és Bevezetővel.) *Tanú*, 1934, 8, 186–193.

56 Németh László: *Magyar műhely*. *Kortárs*, 1957, 1, 45–57.

57 Németh László: Tamási Áron. *Nyugat*, 1931, 17, 307–310.

kultúrába, szétdobja a formákat, magára szabja a műfajokat, átgyúrja a nyelvet, megváltoztatja az esztétikát. Minden igazi tehetség új törvényhozó, aki rákényszeríti az embereket, hogy az ő belső, házi rendtartása szerint lelkesedjenek és gyűlöljenek. A tehetség öntörvényeit követő, tirannizáló erejű egyéniség.”⁵⁸ Ezt a tehetséget látta meg a *Lélekindulás* szerzőjében. Későbbi kritikái, portréi során is ez a kiindulópont számára azzal a lényeges kiegészítéssel, amellyel Tamási-portróját zárja: „Nem szabad a tehetséget természeti tüneménynek, gejízrnek, földgáz-kútnak tekinteni. [...] Én tehetség alatt a szellemnek azt a képességét értem, mellyel kora kultúrájában alkotó szerepet tud betölteni. Kétségtelen, hogy ilyen szerepre szellemi hév, természeti bőség nélkül vállalkozni nem lehet. De éppily fontos, hogy az író meg tudja választani, mire teszi fel ezt a gazdagságot; tájékozódnia kell az időtlen eszmék közt s kora kultúrájában; éles szeme, biztos ösztöne legyen ahhoz, hol kínálkozik új, alkotó és neki való szerep, amelyet végigjátszva ereje megsokszorozódhat, képesség és helyzet frigyéből új képességek származhatnak. A Dunát nem kezdeti vízbősége teszi nagy folyóvá, hanem az iránya. Ez az irány szabó, iránytartó képesség éppúgy tehetség, mint a szellem nyers ereje [...], e két elemet együtt, egymással harmonikus egyensúlyban nevezzük »nagy tehetség«-nek.”⁵⁹ A novellák, majd a *Szűzmáriás királyfi* és a *Címeresek* értelmezése során Németh egyértelműen novellistának tartotta Tamásit. Egyfelől bízott a novellista tehetségideálban, másfelől (mivel úgy gondolta, hogy szerepet, utat, irányt tévesztett) csalódott a regények szerzőjében, félt a tehetség elkallódásától, és hitt abban, hogy Tamási *önismeretre* tesz szert, és megtalálja alkotói útját. A metaforikus méltatás során Németh László Tamási novelláinak gazdag képiségét, mitologikus világát, nyelvi leleményeit, játékoságát, autonóm képzeletvilágát dicsérte. A regényekről szólva ezúttal esztétikai szempontok alapján jutott a *Címeresek*-kritikájához hasonló következtetésekre.

Az *Ember és szerep*ben visszatekintve Tamási-portrójára, igazolva látta akkori véleményét. A *Címeresek fattyúpályája* után az Ábel-trilógiában újra azt a tehetséget látta, amelyet a novellák értelmezése során. Megerősítve egykori állásfoglalását, így összegezte és zárta le (talán önmagában is) a *Címeresek* körüli polémiát: „A tehetségnek csak egyik fele a talentum, a másik fele a talentumokkal való sáfárkodás. Tamási szerencsére jobb sáfárnak bizonyult, mint szociologizáló regénye után várhattuk...”⁶⁰

1931 novemberében Tamási Áron meglátogatta Németh Lászlót. A szemtanú Gál István feszült találkozásáról számolt be, ami érthető is, hiszen ez volt első találkozásuk a *Címeresek*ről szóló kritikát és a portrét követően.

58 Uo. 307.

59 Uo. 310.

60 Németh László: *Ember és szerep*. Kecskemét, 1934, Tanu-Kiadás, 22.

A *Tanú*-kritikák fordulata

1932-ben csalódottan írt Gulyás Pálnak az „új nemzedékről”, akik nem vagy nem úgy váltották be a hozzájuk fűzött reményt, mint ahogy elképzelte. Éppen az általa leginkább becsült író társait nevezte meg, többek között Tamásit és Illyést. A levél egyik érdekessége, hogy ő maga is felfedte a kritikái hangneméből kitűnő apaszerepet – „Nem rivalizáltam velük, örültem, hogy egy fényes pontra akadt egy megfelelő alak, azért, hogy elém törtek, kárpótol, hogy ők is én voltam, szinte a szétdarabolt szívem nőtt ki, egészítette ki magát bennük. [...] Volt az én szeretetemben valami az apáéból, noha jórészt idősebbek voltak nálam.”⁶¹ S valóban, mint egy olyan szülő, aki úgy véli, hogy gyermeke nem az általa kizárólagosan elképzelt utat járja, csalódik, úgy érzi, a nemzedék már csak ő maga – egyedül. A levél azonban nagyobb hangsúllyal szól Németh László saját, független útjáról és a *Tanú* tervéről. A kritikusi, nemzedékszervezői szerep és tervek helyett a tanulmányírói elképzelésekről. Ráébredt arra, hogy nem elsősorban a kritikákban kívánja megfogalmazni esztétikáját, szellemi törekvéseit, más szerzők alkotásaiban felfedezve a rokon vonásokat, hanem ennek közvetlen módját kell választania. Konkrét tanulmányok terveiről írt Gulyás Pálnak, ugyanakkor jelezte, hogy a *Napkelet* naplójának folytatásaként *Kritika Napló* címmel továbbra is figyelemmel kíséri a kortárs irodalmi életet. Az „új nemzedékkel” sem szakadt meg kapcsolata, így Tamási Áronnal sem. Éppen ellenkezőleg, a *Tanú*-korszak idejétől *betűkőn átívelő* munkakapcsolatuk hasonló – az irodalmi, kulturális és társadalmi életet átalakítani kívánó – szellemi reformtörekvéseik révén egyre szorosabbá vált.

A *Tanú*ban is több alkalommal reflektált Tamási műveire. *Székelyek* címmel Kodály Zoltán *Székelyfonójával* együtt írt Tamási új regényéről. Az *Ábel a rengetegben* ismét lelkesedéssel töltötte el. Különösen Tamási jellemábrázolása ragadta magával. Ókori görög eposzi hősközhöz hasonlította, ami részéről rendkívüli elismerés volt, tekintettel Németh László görögség eszményére. Nem véletlen a párhuzam, a *Tanú* lapszámainak oldalain több görög irodalmat tárgyaló tanulmány látott napvilágot.⁶² Németh esztétikájának ekkor vált igazán meghatározó szegmensévé a görögségélmény,⁶³ amelynek olyan különleges alkotó megnyilvánulásai is voltak, mint például a (Hamvas Béla és Kerényi Károly kezdeményezésére alakult) *Sziget* című folyóirat és szellemi műhely.⁶⁴ Németh

61 Levél Gulyás Pálnak, Sátorköpuszta, 1932. június 26. In *Németh László élete levelekben, 1914–1948*. Szerk., s.a.r.: Németh Ágnes. Budapest, 1993, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 111–112.

62 Például: Aristophanes. *Tanú*, 1932, 1, 16–24; Sophokles. *Tanú*, 1933, 4, 197–209; Görögök vagy A halott hagyomány. *Tanú*, 1934. 7. 1–9.

63 Izgalmas ebből a szempontból Bálint Ágnes *Télemakhosz bolyongásai* című, Németh László Télemakhosz-élményén, sorspárhuzamán alapuló pszichohistorikus szemléletű pszichobiográfiája. Pécs, 2012, Kronosz Kiadó.

64 *Sziget I–III. 1935–1939*. [h. n.] Budapest, 2000, Orpheusz Kiadó.

László tehát tőle nem idegen módon Tamási Ábelét először az *Íliász* hőseihez hasonlítja mint olyanokhoz, akik szemben a keresztény hősökkel „nem szégyellik természetüket”.⁶⁵ Mint írja „Egy keresztény hősnek nem szabad megijednie, mert akkor nem hős többé. Az *Iliászban* viszont a legszebb jelzőkkel kitüntetett hősök is reszketnek, s mint ijedt vadak menekülnek.”⁶⁶ A továbbiakban elsősorban etikai nézőpontból Odüsszeusszal állítja párhuzamba Ábelt. Úgy vélte, Odüsszeusz és Ábel lelke minden csalás után *kiegyenesedik*, lehet, hogy több bűnt követnek el, mint a keresztények, de ártatlanabbul követik el azokat. Az etikai alapú párhuzam, a letűnt kor és egy elszigetelt, letűnőnek tetsző világ szembeállítása az álszent (intézményes) kereszténységgel (nem a hittel) szimbolizált „jelennel” egyértelmű korkritika az 1930-as években. (Németh László, rá jellemző módon, ezt nem is titkolja, a „kereszténységnek” ugyanazt a merevségét azonosítja hívőben, hitetlenben, papban, szocialistában.) Németh László ezúttal (a szigorúan megbírált *Címeresek* után) nemcsak felismeri, de el is ismeri Tamási költői, metaforikus társadalombírálatát azzal, hogy értelmezését etikai párhuzamra alapozza. A bűn különféle példáinak értelmezése során Ábel figurájának álszentséget nélkülöző természetessége volt megnyerő számára. Toldi jellemével egybevetve arra a következtetésre jutott, hogy ha „Toldi a természeti erő hőse, Ábel a természetes merészsége”.⁶⁷ A többi szereplő vonatkozásában is görög párhuzammal élt, mivel a görögséget a minőség és a színváltás népének is tartotta, úgy vélte, Tamási felfedte a „színes virág alatt a kavicsos földet”, vagyis a „felnőttek” bűnös világát is. Gondolatait összegezve örömét fejezte ki a *sikerült regény* és Tamási *írói kiforrottsága* kapcsán. A méltató értelmezés mellett egyetlen kifogása volt a regénnyel szemben, sokallta a *góbévicceket*, de ezt már csak humorosan jegyezte meg írása végén. Később a *Lányaimban*⁶⁸ többször is utalt Tamásira, az *Ábel a rengetegben* is szerepelt a lányai számára kiválasztott olvasmányok között.

Szintén a *Tanúban* jelent meg Németh László *Három elbeszélő*⁶⁹ című esszéje is, amelyben Móricz Zsigmond és Gelléri Andor Endre prózája mellett írt Tamási Áron novelláiról. A Németh-esszére jellemző allegórián alapuló írás Tamásira vonatkozó része rövid szintézise Németh László Tamási novellisztikájáról alkotott képének. A gabona/növény- és az irodalmi *termés* egybevetésével vázolta fel a magyar novellára vonatkozó megállapításait. Valamennyi műnemet és műfajt figyelembe véve, a líra után a második legnagyobb *terméshozamú* műfajnak a novellát tartotta. Úgy vélte, az *éghajlat* nem kedvez a nagyobb vállalkozásoknak, ezért szorul kissé háttérbe a regény. Nem csupán Tamási számára nem találta megfelelő választásnak a regény műfaját, műfajait. Azt tapasztalta, hogy

65 Németh László: Székelyek. *Tanú*, 1933, 3, 169–173, 170.

66 Uo.

67 Uo. 171.

68 Németh László: *Lányaim*. Budapest, 1962, Magvető Kiadó.

69 Németh László: *Három elbeszélő*. *Tanú*, 1933, 4, 238–240.

a magyar írók leginkább a novellisztikában tudják a különböző esztétikai elvárásoktól, hatásoktól függetlenül megmutatni egyéni színeiket. „A magyar novella jól belegyökeresedett az életbe, s nem lehet jelszavakkal egykönnyen kiirtani. [...] A virágnak itt szagának kell lenni – ez a magyar elbeszélés hagyománya: aki elérte, hogy a tolla alól élő színekben támad az élet; az keresztezhet, üvegházazhat”⁷⁰ – írta. A magyar novellát konzervatív műfajnak tartotta, nem abban látta egy-egy novella esztétikai mértékét, értékét, hogy az naturalista, vagy sem, inkább az egyéni hang, a kifejezésmód hitelessége foglalkoztatta. Tamásit ebből a szempontból is pozitívan értékelte. A Móricz-féle novella-hagyomány folytatójának és megújítójának tekintette. Realistának és irrealistának, a non-fiction mellett feltárva Tamási jellegzetes szürrealizmusát is. „A valóság nagyon »legato« ballagó zene, Tamási megtanította a képzelet staccatóira.”⁷¹ Egy francia polémiára utalva: mi a jobb, ha egy írónak van országa, vagy ha nincs. Tamási novellisztikájára vonatkoztatva felvetette a problémát: „a szülőföld forrás is meg kalitka is; táplálja is, de meg is fogja”⁷² Tamási novelláit tekintve két kiutat vélt felfedezni: a társadalmi problémák és a *költészet*, az egyetemes kérdések felé vezetőt. Mint annak előző írásaiban is többször hangot adott, Tamási számára a filozofikusabb, költőibb, ontológiai kérdéseket feszegető *utat* találta üdvözítőbbnek. A *Helytelen világ* című kötet novelláit méltatva kiemelte: „Ahány novella, annyi határkövillongás.”⁷³ A novellák *költői útja* mellett azok tematikai, stilisztikai gazdagságát dicsérte. Összegző értékelésében az esszé allegóriáját – hasonlóan az *Ábel*-kritikához – humoros csattanóval vegyítette: „Tarka vetés ez, de a jó magból csodafák nőnek s az ocsút majd kiszemezi az ocsú-evő madár: az Idő. Magam nem merek segíteni neki, mert van ebben a kötetben egy novella, a címe: *Dög a természetben* s ez a dög a természetben senki más, mint a kritikus.”⁷⁴ Nyilván nem ez volt az oka annak, hogy Németh László részéről nyoma sem volt már Tamási-felé az éles kritikának. Saját kánonában, privát irodalomtörténetében már előkelő helyet foglaltak el művei.

Ezt támasztja alá az is, hogy 1933-ban Németh László levelezésében több utalás is található arra, hogy a *Tanút* egyszemélyes folyóirathoz társas vállalkozással alakítaná. A levelek szerint Tamási Áronnal többször is értekeztek arról, hogy ő is csatlakozna a folyóirathoz.⁷⁵ 1934-ben pedig már a *Válasz* terveiről

70 Uo. 238.

71 Uo. 240.

72 Uo.

73 Uo.

74 Uo.

75 Illyés Gyulának írja 1933 februárjában: „Ajánlatom: csináljuk a jövő évtől hárman: te, Tamási és én a Tanút.” Uo. 142; 1933 márciusában Szabó Lőrincnek küld hasonló tartalmú levelet, a meghívás főmunkatársi funkció betöltésére szól. „Illyés, Pap K., Gelléri, Halász G. már bejelentették csatlakozásukat, Tamási rég felszólított egy ilyen alakulásra. Ha te is velünk tartasz, a főmunkatársi névsor teljes.” In *Németh László élete levelekben, 1914–1948*. Szerk., s.a.r.: Németh Ágnes. Budapest, 1993, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 144.

levelezett többekkel, a felkérni tervezett novellisták között minden alkalommal szerepelt Tamási Áron neve.⁷⁶

A *Napkelettől* és a *Nyugattól* is eltávolodott Németh László nem csupán lap-alapítónak, de sokat támadott kritikusként megteremtette Pörje Sándort⁷⁷ is, így alkotva egy kritikusból kettőt. Mint szarkasztikus bevezetőjében – amely újra és újra felvetődő irodalomelméleti, -szemléleti polémiák karikírozása is – kifejtette: a teremtett kritikus merőben eltér sokat bíralt teremtőjétől. Míg utóbbi *nagy összefüggésekben* gondolkodott, keresve egy-egy író helyét a többi között, egy-egy alkotását a többi vonatkozásában és így tovább, előbbi csak a *könyvet* vizsgálja, „Mintha apátlan árva volna a könyv, se írója, se ideje s Pörje Sándor most talált volna rá az örökkévalóságban.”⁷⁸ A *Tanú* mint független *vállalkozás* metaforája is a kritikaszorozat. Németh László szemléleti nyitottságáról vall, a valóban mindent olvasó, minden szellemi *esemény* iránt érdeklődő író-kritikusról. Csak néhány nevet kiragadva a görcső alá vett művek szerzői közül: Babits Mihály, Illyés Gyula, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Nyirő József, Sárközi György és természetesen ezúttal sem maradt ki Tamási Áron. Az *Ábel az országban* is elnyerte a *kritikus* tetszését, méltatta Tamási struktúraalkotó tehetségét, a történetvezetés és jellemformálás fokozatosságát, a főszereplő egyéniségén, nézőpontján átszűrődő korkép megjelenítését. Az *Ábel* második részét fontosabbnak tartotta, mint az elsőt, mert főként az olvasó várakozásának szempontjából adódott a kérdés, hogy „felhág-e a költője oda, ahová Ábelt és Bolhát elindította”.⁷⁹ A *kritikus* válasza szerint nem csupán *felhágott*, de bírálatát záró költői kérdéséből – „hol a kortárs, akinek a kezéből ilyen mulatságos és mégis költői írásmű került ki”⁸⁰ – egyértelműen kiderül, hogy az *Ábelt* már a trilógia harmadik része nélkül is remekműnek tartotta.

Megfigyelhető tehát, hogy Németh László *Tanú*-korszaka Tamási műveinek értelmezésében, megítélésében, kettejük kapcsolatában is fordulatot jelentett. Betűbarátságuk olyan alapot képezett, amelyre építhettek később is, az irodalmi, politikai viták kereszttüzében és alkotói kísérleteik során is.

(Folytatjuk)

76 Fülep Lajosnak, 1934. február 13–22., 1934. március 3. után, 1934. augusztus 27. – ebben a levélben több írócsoport vezetőjének felvételét indítványozza a *Válasz* szerkesztőbizottságába. Tamási Áron Erdélyt képviselné. Uo. 169–170, 176–177, 195–196; Gulyás Pálnak, 1934. április 3. Uo. 178–179.

77 Németh László: Pörje Sándor bírálati. *Tanú*, 1934, 7, 89–106.

78 Uo. 89.

79 Uo. 104.

80 Uo. 105.

Illyés Gyula és Tamási Áron a Kisfaludy Társaságban

1.

1941. február 5-én a fővárosi lapok – majdnem szó szerint ugyanazzal a szöveggel – beszámoltak a Kisfaludy Társaság előző napi előzetes és tagválasztó üléséről. A jelentések közlik azt a kissé meglepő hírt, hogy a megüresedett két költői helyre Tamási Áront és Illyés Gyulát választották meg, az írói helyeket pedig Farkas Zoltán műtörténésszel és Halasy-Nagy József filozófussal töltötték be. Zilahy Lajos *Híd* című képes magazinja 1941. február 13-ai számában a 14–15. oldalán fényképes tudósítást közöl a Társaság üléséről az új tagok portréjával.

Meglepőnek főleg Illyés Gyula taggá választása számít, mert költészete egyre radikalizálódott, nemrég kobozták el *Rend a romokban* c. verseskönyvét, bár a büntetőtörvényszék az osztályvizitátást nem állapította meg, de vallásgyalázás címén 100 pengő büntetésre ítélte.¹ Taggá választása annak ellenére kuriózum, hogy az 1930-as évek második felében a konzervatív társaságnak lazult merev irodalomfelfogása, sokat veszített kanonizációs erejéből, amit Fried István annak tulajdonít, hogy már „messze nem rendelkezett azzal a hatalmi pozícióval, mint annak előtte”.² A zsidó származású Mohácsi Jenőt is levelező taggá választották, holott legutóbb zsidó származású író 1917-ben hívtak maguk közé, Molnár Ferencet.³

A Társaság jegyzőkönyve megörökítette a két író taggá választásán szavazó jelenlevőket:⁴ „Voinovich Géza elnöklete alatt jelen vannak: Csathó Kálmán m. (ásod) elnök, Kéký Lajos titkár, Angyal Dávid, Áprily Lajos, Babits Mihály, Bókay János, Csengery János, Falu Tamás, Gyallay Domokos, Harsányi Zsolt, Hegedűs

BAKÓ ENDRE (1938) dolgozott tanárként, népművelőként, újságíróként. 1990–1999 között a *Hajdú-Bihari Napló* főszerkesztője, korábban az *Alföld* című folyóirat rovatvezetője volt. Utóbbi kötete: *Váradai műhely* (válogatott tanulmányok, 2021).

1 *Válasz*, 1938/5, 308.

2 Fried István: Márai Sándor és a Kisfaludy Társaság. *It.* 1999/4, 573–589.

3 Voinovich Géza Elnöki üdvözlő beszéde Mohácsi Jenő székfoglaló taghoz. In *A Kisfaludy Társaság Évtapjai, 1937–1940*, LX. k. Bp., 1940, Franklin Társulat, 192.

4 Az MTA Kézirattárában Ms 5781 jelzettel található a Kisfaludy Társaság üléseinek jegyzőkönyvei (1936–1944), 75 darab eredeti irat, melyek számozás nélkül évenként vannak borítékolva.

Lóránt, Hegedűs Sándor, Herczeg Ferenc, Horánszky Lajos, Kállay Miklós, Kornis Gyula, Papp Ferenc, Petrovics Elek, Radó Antal, Rédey Tivadar, Schöpflin Aladár, Sebestyén Károly, Sík Sándor, Szabó Lőrinc, Szász Károly, Szekfű Gyula, Szinnyei Ferenc.” Az elnök kegyeletes szavakkal emlékezett meg Lőrinczy Györgyről, majd gazdasági ügyek, a vagyonmérleg, a költségvetés stb. került napirendre.

„Áttérve a tagválasztásra, az elnök megállapítja, hogy 28 tag, tehát az alapszabályban megkövetelt 20 tagnál több van jelen, s így elrendeli a tagválasztást. Felolvastatja a titkárral az alapszabálynak és az ügyrendnek a választásra vonatkozó pontjait. Majd megállapítja, hogy a betölthetőnek határozott 2 írói és 2 költői helyre 3-3 tagajánlás történt: írói helyre Halasy-Nagy Józsefet ajánlotta Kornis Gyula, az ajánláshoz hozzájárult a már a januári rendes ülés jegyzőkönyvében felsorolt 8 tag; Farkas Zoltánt ajánlotta Petrovics Elek, az ajánláshoz hozzájárult 1 tag; Kárpáti Aurélt ajánlotta Schöpflin Aladár, az ajánláshoz hozzájárult 1 tag; költői helyre Bónyi Adorjánt ajánlotta Hegedűs Lóránt, az ajánláshoz hozzájárult 2 tag; ugyancsak őt külön ajánlotta Harsányi Zsolt; Illyés Gyulát ajánlotta Schöpflin Aladár, az ajánláshoz hozzájárult 1 tag; Tamási Áront ajánlotta Harsányi Zsolt. Az ajánlások már a januári ülésen teljes egészében felolvastatván s elfogadtatván, az elnök elrendeli a szavazást, sorshúzás útján először a költői helyek ajánlásaira.⁵ Beérkezett 28 szavazat, tehát az általános többség 15. A leadott szavazatokból Tamási Áronra esett 20, Bónyi Adorjánra 14, Illyés Gyulára 12. Így az első menetben Tamási Áron a többséget elnyervén, az elnök őt a Társaság megválasztott rendes tagjának jelenti ki. Ezután az utána következett Bónyi Adorjánra 28 szavazatból »igen« volt 14, »nem« 11, 3 cédula üres volt. Bónyi tehát az általános többséget nem nyerte el. Végül Illyés Gyulára rendeli el a szavazást. A beadott 28 szavazatból »igen« volt 15, »nem« 10, 3 cédula üres volt. Így Illyés Gyula a megkívánt többséget elnyervén, az elnök őt a Társaság megválasztott rendes tagjának jelenti ki. [...] A titkár határozatot kér arra nézve, hogy az új rendes tagok székfoglalásuk alkalmával kiről tartoznak megemlékezni mint elődükéről. A Társaság úgy határoz, hogy Tamási Áron Hevesi Sándor helyére, Farkas Zoltán Hekler Antaléra, Halasy-Nagy József Császár Elemérére, Illyés Gyula pedig Pintér Jenő helyére választott.”⁶

A jelenlevők névsorának ismeretében el lehet játszani a gondolattal: ki szavazott mellette, ki ellene? De kérdésként mered elénk: a nagybeteg, 1941. augusztus 4-én elhalálozott Babits Mihály még jelen volt a február 4-ei tagválasztó ülésen? Olyan fontosnak tartotta Illyés tagságát? Meglehet, az ő szavazatán múlt a sikeres választás?^{7,8} Azon nincs mit csodálkozni, hogy Illyést Schöpflin Aladár

5 Az 1941. január 8-án tartott rendes havi közgyűlés jegyzőkönyvéből tudható: „Illyés Gyulát költői helyre ajánlja Schöpflin Aladár r. tag, az ajánlásához hozzájárul Babits Mihály r. tag”.

6 Jegyzőkönyv a Kisfaludy Társaság 1941. febr. 4-én tartott előzetes és tagválasztó közgyűléséről.

7 Sajnálatos, hogy a Babits Mihály *Beszélgetőfüzeteinek* II. kötetében, mely 1940–1941-es beszélgetéseit rögzíti (Budapest, 1980, Szépirodalmi Könyvkiadó) 1941-ben április 10-ével kezdődnek a bejegyzések, a hiányzó időszakban esetleg szóba kerülhetett a téma.

8 Alig egy hónap múlva rendezte a *Nyugat* Illyés Gyula estjét. „Az estét Babits Mihály szép és igaz tanulmánya vezette be Illyés Gyuláról, majd Cs. Szabó László tartotta meg előadását

javasolta, közismert kettőjük baráti kapcsolata, noha gondolkodásmódjukban volt némi eltérés. Sajnos, a dokumentáció hiányos, nincs benne az ajánlás szövege, csak feltételezni tudjuk, hogy annak eszmeisége Schöpflinnek *Illyés Gyula, a költő* című kritikáján alapult. Ebben pontos jellemzést adott róla, hangoztatva, hogy Illyés hű ember és költő, hű azokhoz, akiktől származott, beleértve a szülőket, a tájat, a cselédeket stb. Ez nem csupán szolidaritás, hanem organikus kötődés, költőként is egy velük. Benne a nép szólal meg a magasköltészet szavaival. Vagyis nem népies és nem népi, mert az utóbbi szónak politikai rezonanciája van, Illyés pedig nem politikus költő – véli Schöpflin. Nem jókedvű költő, költészete az elégedetlenség szólama, „inkább haragos és lázadó, mint szelíd és édes szavú”, prózája tömör, gyökeres, tiszta magyar próza.⁹

Illyés 1942. december 6-án tartotta meg székfoglaló felolvasását. Ezt az eseményt a Társaság jegyzőkönyve így őrzi: „Illyés Gyula r. tag székfoglalójául megemlékezést olvas fel Pintér Jenőről, majd bemutatja készülő műfordításait; egy részletet a Roland-énekből és Rutebeuf Szegénységéről c. költeményét,¹⁰ végül a következő eredeti költeményeket: 1941. április 4. (Teleki Pál emlékére), Csak ne kelljen halálba menni, Újszülött és Felébredek. Az elnök a székfoglaló rendes taghoz üdvözlő szavakat intéz, bejelentvén, hogy tagsága oklevelét az elnökség el fogja hozzá juttatni. A székfoglaló megemlékezés, illetőleg a műfordítások és eredeti költemények, nemkülönben az elnöki avató beszéd tetszéssel fogadtatik. Az elnök üdvözlő a zárt ülésen első ízben részvevő Illyés Gyula r. tagot. A társaság együttérzéssel csatlakozik az üdvözlő szavakhoz, Illyés Gyula hálásan megköszöni azokat.”¹¹

A napilapok nem említik cím szerint a felolvasott verseket, csak azt hangsúlyozzák, hogy „Illyés Gyula székfoglalóul tagsági elődjéről, Pintér Jenőről emlékezett meg kegyeletes szavakkal, mint a munka nagy szerelmeséről. Ezután műfordításaiból, majd eredeti költeményeiből olvasott fel nagy hatással. Végül Voinovich elnök üdvözölte szíves, méltató szavakkal a székfoglaló tagot.”¹² A *Nemzeti Újság* is Pintér Jenő érdemeire koncentrált: „Illyés Gyula emlékezett meg Pintér Jenőről, akinek helyét a társaságban elfoglalta, méltatva azt a kimagasló munkásságot, amelyet a magyar irodalomtörténet ápolásában kifejtett. A megemlékezés után Illyés Gyula székfoglalóul költeményéből

a költőről.” *Magyar Nemzet*, 1941. márc. 14., 6. A szöveget azonban Jankovich Ferenc olvasta fel. Tüskés Tibor: *Illyés Gyula. Arcok és vallomások*. Bp., 1983, Szépirodalmi Könyvkiadó, 200.

9 *Nyugat*, 1940/6, 276–279.

10 Rutebeuf, a középkori francia költő (1245–1280 között) Villon nyers hangján részletezi szegénységét.

11 Sem az ajánlás szövege, sem az elnöki köszöntő, sem az új tag köszönetnyilvánítása nincs a jegyzőkönyvhöz csatolva, holott korábban ez szokásban volt. Érdekes, hogy az ülésen jelen volt gróf Bethlen István is mint új tag.

12 Pintér Jenő emlékezete a Kisfaludy Társaságban. *Pesti Hírlap*, 1942. dec. 10., 9. (279. sz.).

mutatott be néhányat, nagy hatást keltve...”¹³ A *Magyar Nemzet* szövege majdnem ugyanaz, csak a cím Illyést emeli ki.¹⁴

A *Magyar Csillag* hiteles forrásnak tekinthető, hiszen oda maga Illyés adta le a következő verseket: *Felébredek*, *Csak ne kelljen halálba menni*, *Egy kis szél*, *Újító halál*, *Fájdalom* az alábbi megjegyzéssel: „Székfoglalóul olvasta fel a szerző a Kisfaludy Társaság december 6-i ülésén.”¹⁵ A *Felébredek* itt Székfoglaló (A Kisfaludy Társaságban 1942. XII. 5-én) címmel jelent meg. (A dátumtévesztés nyilvánvaló!) Nagy vers, ami nem csupán terjedelmére értendő, Illyés identitás-témájának egyik legművészebb megfogalmazása: tudatában „összenőtt szörny ikek” a cselédházi gyermek és a világlátott férfi. Érthetetlen, hogy az illyési életműnek ez az érzelemileg-értelmileg egyik legmélyebben átélt, sodró erejű ódája, melynek esztétikumát a külső formán kívül a lélektani-etikai vívódás dinamikája szavatolja, nem került a monográfusok figyelmének fókuszába. A költemény előadása egyben Illyés etikai helytállását is bizonyítja: a koncertív társaságban is apáinak népét idézi.

A *Csak ne kelljen halálba menni* az élethez való görcsös ragaszkodást hirdeti létmámban fogant képek sokaságával, annyiban társadalmi színezettel, amennyiben gróf, püspök, főhivatalnok is szívesen vállalná a kocsis, a kapás sorsát, csak ne kelljen halálba menni. Az *Egy kis szél* elégikus búcsúzás e humanizált természeti jelenségtől. A társadalmi csattanó „Költő se kell már maholnap” – az eredeti szövegben nincs. Az *Újító halál* egy bizonyos halottnak állít emléket, aki a vers beszélnéi valósággal jobbító részévé vált. A *Fájdalom* a betegség és gyógyulás váltakozó közérzet élményéből fakad, a vers ezúttal a lemondás hangjával zárul: „De megállnék már, de nyughatnék.”

Vajon miért nem közölte a Teleki Pál emlékére írott versét, amely a *Haza a magasban* című összegyűjtött kötetben (1972) *Áldozat* címmel jelent meg? Politikai akadálya lett volna? A „Barbár idő” az általános nemzetközi helyzetre vonatkozik, ebbe az időszámítási zónába tartozik azonban a magyar haza is. De a barbár időkben győzhetnek a hősök és áldozók a végzetten, mint a név szerint nem említett Teleki Pál, aki „Nem összeroppant, de fölmagasult.”

Illyés bizonyára ismerte, olvasta Pintér Jenő magyar irodalomtörténetében a róla szóló sorokat, amelyek a *Naturalisták, szocialisták, expresszionisták* című fejezetben jelentek meg. Pintér Csizmadia Sándor, Barta Sándor, Erdélyi József, Farkas Antal, Gábor Andor, Győri Dezső, József Attila és Kassák Lajos társaságában tárgyalja Illyés munkásságát pozitív és negatív minősítő jelzőket osztogatva. „A költő nyelvének érdekességével, darabosságával, csiszolatlanságával lepte meg bírálóit. Különös prózaisága sajtósággal párosult. Sorai csikorogtak és dübörögtek, pátosza naturalizmusba fulladt, mégis költő volt,

13 Pintér Jenőről emlékezett a Kisfaludy Társaság ülésén Illyés Gyula. *Nemzeti Újság*, 1942. dec. 8., 9.

14 Illyés Gyula székfoglalója a Kisfaludy Társaságban. *Magyar Nemzet*, 1942. dec. 8., 10.

15 *Magyar Csillag*, 1942. dec. 15., 471–476. (II. évf., 14. sz.)

sötétarcú, nyugtalanító mozgású, dacos költő: poéta.” Hangoztatja úrgyűlöletét, mely epés életképekben kulminál, baloldaliságát, proletárvédő politikai célzatosságát, mely nemegyszer osztályköltészetté teszi líráját. Bölcselkedését fárasztónak találja, amely zsúfoltságban és homályosságban jelentkezik.¹⁶ Közismert, hogy időközben Pintért bevásztották a Baumgarten Alapítvány kuratóriumába, Babits Beszélgető füzeteiben néhányszor kedvezően nyilatkozik róla.¹⁷ Illyés gyakori vendég volt Babits betegágyánál, valószínűleg ismerte mentora véleményét, ami befolyásolhatta Pintér megítélésében.

Illyés 1933-ban úgy vélekedett, hogy Petőfi és Arany epigonjai „hódították meg a Kisfaludy Társaságot, ők hódították meg az Akadémiát, mindent meghódítottak, kivéve a költészetet és a népet”.¹⁸ Felvetődhet a kérdés: ezek után kívánta, akarta a tagságot? Pláne azok után, hogy csak egy szavazaton múltott a siker! Kár, hogy a korral foglalkozó naplójegyzeteiben említést sem tesz róla. A Varga Rózsa-Patyai Sándor bibliográfiában nem találunk sajtóvisszhangot, Illyést ezért elítélte volna.

2.

Tamási Áront Harsányi Zsolt javasolta. Erdélyiek voltak mindketten. Harsányi ajánlási szövege nincs a dokumentumok között, de az minden bizonnyal arra a nyilatkozatára épült, amely az *Ünnep*ben jelent meg az *Írók egymásról* sorozatban. Harsányi élete ajándékének tarja Tamási Áront, mert olvasva írásait, magyarább lesz tőle az ember. Dicséri barátja szintetikus szemléletét, amelynek birtokában különös összefüggéseket talál növény, állat, ember között. Tamási Áron az, aki számára a legpontosabban meg tudta mutatni, mi a székelység, „hogyan keverte isten egy lélekben a praktikumot és a misztikumot”. Nagy benyomást tett rá írásainak legjelentősebb része, az istenkereső ember. „Ő olyanokat mondott el nekem lélekről, halhatatlanságról, túlvilágról, amiről többet filozófusok sem tudtak nekem mondani.” Tamási stílusának, tájnyelvének különös színei roppantul vonzzák, humora pedig külön élmény. Felejthetetlen epizód számára, amikor *Ábel a rengetegben* megeszi a sast. Megemlíti, hogy nemrég egy színdarabtémát hallott Tamásitól, amely azonban már le volt kötve a Nemzeti Színháznak, „Ha ezt úgy írja meg, ahogy elmondta, a magyar színműirodalom egyik legszebb darabja fog kikerülni tolla alól...”¹⁹

16 Pintér Jenő: *A magyar irodalom a XX. század első harmadában*. 8. kötet, A költészet, 922–923, 927–928.

17 Például: „Az utolsó években (váratlanul) nagyon rokonszenvesen viselkedett. A zsidókérdésben főleg”, 142.

18 Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1929–1945*. Bp., 1986, Szépirodalmi Könyvkiadó, 49.

19 Harsányi Zsolt Tamási Áronról. *Ünnep*, 1941. február 15., 4. sz., 27.

Az Ábel-regények népszerű írója nagyobb szavazattöbbséggel lépett a társaságba, mint Illyés Gyula. Még nem volt meg bemutatkozó felolvasása, amikor feladatot kapott: 1942 novemberében a Kisfaludy Társaság és a Baumgarten Alapítvány képviselőjében ő búcsúzott Reményik Sándortól.²⁰ Mielőtt a beiktatására sor került volna, egy kellemetlen incidens is támadt körülötte. A *Magyarország* című fasisztoid lap hozzájutott és közzétette a kolozsvári Unió szabadkőműves páholy tagjainak névsorát, benne Tamási Áron nevét. A közlemény nem szélsőségesen uszító, a cím is sugallja, hogy páholy és páholy között volt különbség, s a tagok nem feltétlenül egyformán gondolkodtak.²¹ Tamási mégis magyarázathoz folyamodott: „Én csak abban ítélek, amit láttam és tudok, az én ítéletem azonban nem »koreszmén« alapszik, melynek visszásságai és kufárjai elmúlnak, hanem olyan eszményeken, melyek nélkül igazságos és alkotó társadalom nem élhet. Ilyen alapon még a »koreszme« előtt eltemettem a szabadkőműves mozgalmat és keretet, hiszen az én társadalmi eszményem szolgálatára gyenge és alkalmatlan volt. Azokat a magyar embereket azonban, akik valami jót és hasznosat tettek, soha sem tagadom meg. Ez nemcsak becsület dolga, hanem az erkölcsi törvényé is, mely szerint az igazságtalan ítélet egyszer visszaszáll arra, aki cselekszi.”²² Hogy ez az incidens késleltette-e bemutatkozását, nem tudjuk, de az a megválasztáshoz képest valóban kissé elhúzódott. Végül az 1943. február 7-én tartott ünnepi közgyűlésen vállalkozott a felolvasásra és megemlékezésre huszonhárom tag jelenlétében. Mint érdekességet említsük meg: Wass Albert szintén székfoglalóját tartotta ezen az ülésen. Wass a *Varjú a száraz jegenyén* című elbeszélését olvasta fel, és megemlékezett elődjéről, Végvári-Reményik Sándorról. „Tamási Áron r. tag székfoglalóul megemlékezést olvas fel Hevesi Sándorról, majd bemutatja *Kicsi atyámfia* című elbeszélését. Az elnök a székfoglaló r. tagnak üdvözlő szavak kíséretében átadja tagsági oklevelét, melyet az köszönő szavakkal vesz át. A székfoglaló, valamint a nyomában elhangzott beszédek tetszéssel fogadtatnak” – olvassuk a jegyzőkönyvben. Mellékletként az iratok között fekszik Tamási két és fél oldalas esszéje Hevesi Sándorról, amit rövidesen közzé tett a *Magyar Nemzetben*,²³ később megjelent az útirajzokat, esszéket tartalmazó könyvében.²⁴

20 *Páosztortűz*, 1942/11, 539.

21 Palatinus József: Egy páholy, ahol magyarsághú magyarok is akadtak. A kolozsvári Unió páholy és tagjai. *Magyarság*, 1942. ápr. 5., 10.

22 Nyílt és tiszta beszéd a kolozsvári szabadkőműves dologban. *Ellenzék*, 1942. ápr. 25., 3.

23 Tamási Áron: Hevesi Sándor. *Magyar Nemzet*, 1943. febr. 14., 9. A lap a következő kommentárt fűzte a szöveghez: „Szívesen közöljük Tamási Áron alábbi megemlékezését Hevesi Sándorról, akinek a helyére választotta őt a Kisfaludy Társaság. Érdekesnek is tartjuk ezt a közlést, hiszen már úgynevezett »világnézeti« megjegyzések is láttak napvilágot e megemlékezés tényével és tartalmával kapcsolatban, természetesen, de elég helytelen szokás szerint, az ünnepi ülésen felolvasott szöveg ismerete nélkül.” A „világnézeti megjegyzéseket” Gl., a *Nemzetőr* újságírója tette: Tamási Áron lesállása, febr. 12. 5.

24 Tamási Áron: *Jégtörő gondolatok*. II. k. Bp., 1982, Szépirodalmi Könyvkiadó, 226–228.

3.

Tamási nem volt jelen az Illyést beiktató ülésen, Illyés neve viszont olvasható az 1943. február 7-ei jelenléti íven. Úgy tűnik fel, mindkét író – főleg Illyés – komolyan vette a társasághoz való kötődést, többnyire eljárt az ülésekre. Jelen volt 1941. október 1-jén is, ekkor Rédey Tivadar emlékezett meg az elhunyt Babitsról, mindketten ott voltak az 1943. október 6-án, amikor a fő tárgy Herczeg Ferenc és a Kisfaludy Társaság jubileuma volt. Tamási 1943. november 3-án ismét szerepelt: *Járvány bíró* című elbeszélését olvasta fel. Még az 1944. március 1-jei rendezvényt is meglátogatták.

A társaság 1945 utáni, 1952-ig tartó működéséről alig maradt dokumentum, így arra a kérdésre, kitartott-e tagsága mellett Illyés és Tamási, nem tudunk érdemben válaszolni, bár az 1948. május 15-én tartott tagválasztó és az ünnepélyes közülést előkészítő ülés jegyzőkönyve szerint Illyés Gyula költeményeiből fog bemutatni. A társaság ekkor még rendelkezett költségvetéssel: „A meghívók nyomdai és postai költségei kifizetettek, az Akadémia altisztjei is részesültek a szokásos díjazásban...” De már a krízist jelzi, hogy az elnök „Kéri a tagokat, vegyenek élénkebben részt a Társaság életében, mert számos tag vidékre költözése miatt még a felolvasó ülések megtartása is nehezen megy.”

A két-három töredékből kiderül, ha vontatottan is, de élt a társaság, korábban taggá választották Füst Milánt, Kárpáti Aurélt, Fodor Józsefet, Keresztury Dezsőt, Laczkó Gézát. Fennmaradt az 1949. február 15-ei ülés dokumentuma, amely arról tudósít, hogy az elnök Benedek Marcellt, Kassák Lajost és Képes Gézát egyhangúan a Társaság tagjának jelenti ki. Rédey Tivadar titkár ismerteti a századik közgyűlés programját. Más forrásból tudjuk, hogy a tervezett program megvalósult: az 1949. február 20-án megtartott századik ünnepélyes közgyűlésen Sík Sándor, Nadányi Zoltán, Keresztury Dezső, Gyallay Domokos szerepelt.²⁵

Több tanulmány említi, hogy a Kisfaludy Társaság 1952-ben önkéntesen feloszlatta magát. Ez megfelel a valóságnak: mindössze hat tag jelenlétében (köztük Szabó Lőrinc) május 18-án „komoly megfontolás után” Voinovich Géza elnökletével született a határozat, amely arról is rendelkezik, hogy a Társaság vagyona és kéziratgyűjteménye, ereklyetárgyai a Magyar Tudományos Akadémiára szállnak. A hivatalos jóváhagyás július 14-én kelt.

25 A meghívó a tárgysorozat feltüntetésével a Bihari Múzeum Nadányi-gyűjteményében.

Ez volt az élet

Első rész

Kissé gyengélkedő nyolcvan év körüli nagyanyám a szobában pihent, ahonnét egyszer csak keserves zokogás hallatszott. Valaki gyorsan benyitott, megkérdezve, hogy mi a baj? Nagyanyám hüppögve csak ennyit tudott mondani: Hát ez volt az élet?

Bár apám vasutas volt, a családom 1947-től paraszti körülmények között élt, s mintegy 14 hold földön gazdálkodott. Heten laktunk a kétszoba-konyhás, nyári konyhás parasztházban: a nagyanyám és két lánya: édesanyám és keresztanyám, az ő férjeik: apám és keresztapám, valamint az öcsém és én. A parasztudvarban tyúkok és libák voltak, az ólakban disznók, az istállóban pedig tehének és lovak. A ház 800 négyszögöles telken állt. A gazdasági udvaron túl volt a veteményeskert, s szinte mindenütt gyümölcsfák. Ez még idillinek is tűnhet, ha megfeledkezünk a terület rendben tartásához szükséges munkáról s mindenekelőtt az állatok gondozásáról. Az istállóból naponta ki kellett hordani a trágyát, azaz a szalmával keveredett ürüléket. Ezt egy kamasz is meg tudja csinálni, így gyakran volt a feladatomból. A csípős, bűdös szag hatására – különösen a lovaknál – néha még a könnyeim is kicsordultak. Ezt követte az almozás, azaz a kihordott trágya helyére be kellett teríteni a szalmát, hogy a tehéneknek és a lovaknak legyen mire ráfeküdni. Így lett másnap is trágya, ami a trágyadombra kihordva „összeérett” olyanná, mint a máj – nem véletlen a megkülönböztetés nehézségét szemléltető ismert mondás –, ami a földekre kihordva és beszántva a termőtalaj erejét természetes módon helyreállította. Ma a szerves trágya hiányában műtrágyáznak, aminek következtében tönkremennek a termőföldjeink.

Még otthon, gyermekként hallottam, hogy akire azt mondják: buta paraszt, az kétszer buta. Rövidesen rá kellett döbennem, hogy magyar nyelvterületen ezt így tartják. Más népek nyelvében a paraszt olyan foglalkozást jelentő szó, mint pl. a molnár, szabó stb. S e foglalkozást jelentő szavak családnevek is lettek: Müller, Schneider sőt a Bauer (paraszt) is. A magyar nyelvterületen is vannak Molnár, illetve Szabó nevű családok, de az elképzelhetetlen, hogy valaki pl. a Paraszt János nevet viselje. Nálunk ugyanis a paraszt szó a mindenki által

lenézett, butának, faragatlannak, durvának tartott, a társadalom alján élőknek tekintett emberek megjelölésére szolgál, így eleve nem válhatott családnévvé. Miért alakulhatott ez így? Netán vissza kell mennünk a polgárosodni akaró parasztság 1514 utáni megnyomorításához? Ez is elképzelhető. Olvassunk csak bele Apáti Ferenc 1520 körül írt, a korabeli magyar társadalmat szatirikusan bemutató „Feddő ének” című versébe, ahol a magát Sámsonnak gondoló, urait nem tisztelő pórok megfékezésére a kortárs költő azt javasolja: „Fogjad meg szakállát, vedd el csak jószágát, / Megalázza magát.” Továbbá gondoljunk a nagyon régi „pórus jár” kifejezésre is, ami azt bizonyítja, hogy a pórok mindig csak rosszul járhattak. S a sor folytatódik az 1849 utáni felemás jobbágyfelszabadítással, sőt az 1920-as években elsikkasztott földreformmal. Mindezek következtében a parasztság kiszolgáltatott körülmények között vergődött. Nem is szólva az 1945 utáni ostoba és kártékony kommunista kísérletekről. Mindennek a következménye, hogy ma családi gazdálkodás már alig van, s Európa egyik legjobb mezőgazdasági adottságú országában a parasztságnak csak néhány hírmondója maradt. Ugyanakkor megjelentek azok a valóban műveletlen, mondhatni „városias” tömegek, amelyek – a paraszttal ellentétben – már dolgozni sem hajlandók.

Családomról azt is mondhatnám, hogy – mint minden család – nagyon-nagyon régi. Elődeinknek sora ugyanis visszavezet az őseimbekig, más szóval Ádámgig és Éváig, csak nincs róla okleveles igazolásunk. Az első, akinek egyik tettét megőrizte számomra a családi emlékezet, egy ükanyám, aki 1850 körül – talán később vette észre, hogy elfogyott a kenyér – ifjú menyecskeként úgy gondolta, nem megy el a másnapra előírt robotba, hátha nem veszik észre, s este bekovászolta a kenyérnek valót. Másnap reggel nekilátott a dagasztásnak, de rövidesen megérkezett a nagyhangú hajdú, s fiatal ükanyámat, minden könyörgés ellenére – még azt sem engedve meg, hogy a kezét megmossa – úgy, ahogy volt elhajtotta a robotba. Ennek kapcsán néha arra gondolok, hogy a magamfajta „történelem-nélkülieknek” sem ártana emlékeztetni és bizonyíttatni: őseik kemény munkával járultak hozzá a magyarság, az ország megmaradásához. Ez esetben a nem létező nemesi címerem pótlására készíttendő „népi” címerembe a kenyérdagasztástól tésztás kezeit könyörögve tördelő ükanyám alakját kellene belerajzolni.

Ugyanakkor azt is meg kell említenem, hogy ükanyám a robot 1853-as eltörlésével kapcsolatban egy meghökkentően furcsa mesét adott tovább 1857-ben született lányának, a dédanyámnak. Eszerint az aradi vértanúk azért adták az életüket, hogy a robotot el ne töröljék, s az volt az utolsó „szavuk”: „Inkább az égről a csillag, mintsem a robot megszűnjék.” Nem tudni, hogyan alakult ki az 1848-ban elhatározott és megkezdett jobbágyfelszabadításnak ez a képtelen bemutatása. Lehet, hogy a robot eltörlésével egyet nem értő földbirtokos akarta jobbágyait megtevesztetni? A lényeg, hogy 92 évet élt dédanyám ezt így mesélte unokájának, az édesanyámnak, miközben a szobájuk falán lógott az a millenniumi évek körül megvásárolt, díszes keretben levő színes olajnyomat, amely a 13 aradi vértanút ábrázolta, s a szentképek közötti egyediségével

– a későbbiekben – az én történelem iránti érdeklődésemet is felkeltette. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy a népnek milyen értesülések alapján alakul ki a történelemről alkotott véleménye, s mennyire vehető komolyan az, amit a népi emlékezet megőriz?

Úgy gondolom azt is nyilvánvalónak kell tekinteni, hogy a néppel kapcsolatban kialakított romantikus elképzelések félrevezetőek, sőt kártékonyak is lehetnek. Jól mutatja ezt az 1950-es években divatozó ostobaság, miszerint a társadalmat két nagy részre lehet osztani, a „gonosz urakra” és a „jóságos népre”, s minden rossz okozójának az urakat jelölve meg. Mint népi származék nagyon jól tudom, hogy a nép körében milyen sok az ostoba és gonosz ember. Ez épp az 1950-es években vált egyértelművé, amikor még a falusi társadalmat is megosztották, s a nincstelen uradalmi cselédeket, már akik erre kaphatók voltak, a parasztok ellen uszították. Ez a gyűlöletkampány nemcsak a kulákokká nyilvánított vagyonosabbakat, de az átlag paraszti rétegeket is a volt cselédek ellenségeinek tekintette, „kizsákmányolóknak”, akiket most meg kell büntetni. Előfordult, hogy az egykor pusztán élő cselédből lett tanácselnök bosszúhadjáratokat vezetett a falusiak ellen. Még a parasztgyerekek továbbtanulását is akadályozták. Az egyik diák azt írta a jelentkezési lapra, hogy gyógyszerész szeretne lenni. Kérélmé támogatását az osztályharcos nincstelenek valamelyike a következő megjegyzéssel utasította el: Az kéne még, patikus. A végén bekever nekünk valamit. A nép szava tehát korántsem Isten szava.

Ugyanakkor az sem feledhető, hogy a vagyonosok közül is sokan visszaéltek kivételezett helyzetükkel. Nagyanyám az első világháború után egyedül maradt három apró gyermekével. 1929–30 körül a nyomor szélére zuhantak. 18 éves anyámnak és nővérének egyetlen kenyérkereseti lehetőség kínálkozott, hogy elmenjen a városba szolgálnak. Ezt a munkát nem tartották volna elfogadhatatlannak, de azt is tudták, hogy a szemre való szolgálókat a fiatal urak vagy akár a háziúr is ágyasuknak tekintik. S mindezt a magát nagyon hangosan keresztény-nemzetinek valló úri-középosztályi réteg nagy része természetesnek tartotta, hiszen a faluról jött cselédlány nem számított velük egyenrangú embernek. Különben is: valami sültparasztnak majd így is jó lesz. Az eszükbe sem jutott, hogy ezeknek a lányoknak lelkük is van, és sokuk nagyon mély vallásosságban nevelkedett. A megpróbáltatásra végül nem került sor, mert a nagybátyjuknak megesett a szíve az elzüllesztéstől sírva-ríva rettegő unokahúgain, és segített a válságos éveket átvészelni. Így édesanyám a hét évvel későbbi esküvőjén méltán tarthatta kezében a liliumcsokrot.

Természetesen a falvakban is akadtak laza erkölcsű fiatal nők, akiknek a városi szolgálat nem okozott gondot, s akadtak olyanok is, akiket a kiszolgáltatottság fosztott meg női önbecsülésüktől. Sajnos általánosan elfogadott volt, s a munkáltatók, feljebbvalók közül sokan természetesnek tartották, hogy szexuálisan is a rendelkezésükre kell állniuk az irányításuk alatt dolgozó, szemrevaló nőknek, illetve beosztottaik kiszemelt feleségeinek, s ezt a szülőknek, illetve a férjeknek is tudomásul kellett venniük. Napjainkra azonban módosult a helyzet. A nők

általános emancipálódása következtében előfordul, hogy munkahelyükön a vezető férfiak általuk gerjesztett vágyakozását „szakmai” előmenetelük megalapozására, magasabb beosztásuk elérésére használják fel.

Anyai nagyanyámat és dédanyámat tudomásom szerint nem érte szexuális megaláztatás, vagy csak a szégyen eltitkolása miatt nem tudok róla. 1857-ben született dédanyám, Béres Erzsébet 18 éves kora körül házasságot kötött egy korban hozzá illő gazdálkodóval. Második gyermekükkel volt állapotos, amikor átkocsiztak a szomszéd faluban tartott vásárra. Ragyogó napsütéses áprilisi idő volt. A délutáni órákban indultak haza, amikor hirtelenül egy hideg zápor lepte meg őket. Mivel kevés ruhát vittek, a férj levetette a kabátját és a feleségére terítette, így nagyon megfázott, s néhány heti betegeskedés után meghalt. Dédanyám élete végéig siratta szerelmetes ifjú férjét, akinek halála után mintegy fél évvel megszületett a „kislányuk” is. A két gyermekkel egyedül maradt, húszas éveiben járó, gyönyörű fiatal özvegyet – akinek családja a Somogy megyei Zsitván, illetve Szakácsiban élt – az 1880-as évek közepén hozta Szentmihályra feleségnek egy nála jóval idősebb özvegyember, Keglevics Vendel. Ebből a házasságból négy gyermek született, köztük 1888-ban anyai nagyanyám: Ilona. A hatvanas éveiben járó férj azonban 1897-ben meghalt, így dédanyám alig negyvenévesen másodjára is özvegyen maradt. Ezzel ugyan megszabadult a boldogtalan második házasságától, de anyagi biztonságát is elvesztette. Keglevics, az urizáló számadó-juhász ugyanis keményen bánt fiatal feleségével, aki nem is tegezhette az urát, akinek a számára nemcsak a mindig friss tiszta ruhát, de ünnepekre a rakottra vasalt szárú bőgatyát is biztosítania kellett. Mert tetszeni akart a fiatal asszonyoknak, nem is eredménytelenül. Így ragadt rá a „Csali” gúnynév, mert ezzel is és azzal is csalta a feleségét. Nem is hívták másnak a faluban, mint Csali Vendelnek, s még az unokáit, édesanyámat és testvérét is „Csali-lányokként” emlegették.

Dédanyám kapcsán is emlékezetes maradt egy kenyérsütés. Éppen szülés után volt, talán a második napon, amikor az ura ráparancsolt: Kenyeret sütni! Dédanyám erre csak annyit kért: Uram-bátyám, kemencefa sincs, legyen szíves hasogasson a gyerekekkel. A válasz csak annyi volt: ez is a te dolgod. Így a még gyermekágyas asszony kénytelen volt nekilátni a favágásnak. Bár próbált rongyokat kötözni a nehéz munkától felerősödő vérzés felfogására, de nem sok sikerrel. A nők számára való kismadrág, a bugyi ekkor kezdett terjedni, de ő ezt sem használhatta, bár a téli hideg ellen szeretett volna ilyent varrni, de az ura ráförmedt: Szó sem lehet róla, ember nadrágban, asszony szoknyában. Ha meglátom rajtad, lehasogatom. Dédanyámnak viszont a kemence befűtéséhez szükséges fát kellett hasogatnia, miközben a vérzéssel kínlódó „mostohán” az „ura” és annak első házasságából való két kamasz fia gúnyolódva nevetgélt.

A kenyérről szólva arra sem árt emlékezni, hogy családom életében az 1950-es évek végéig a „Mi Atyánkban” mondott könyörgésnek: „Mindennapi kenyere-rünket add meg nekünk ma” napi időszerűsége volt. Ha egy darab kenyeret valaki véletlenül a földre ejtett, azt fel kellett vennie és megpuszilnia.

Dédanyám 12 gyermeket szült, s közülük 7 érte meg a felnőtt kort. Az utolsó kettő már a második özvegsége elején fogant, egy-egy nagyon rövid szerelmi gerjedelem bizonyítékaként. Az 1898-ban született fiú az első világháború előtt Budapesten tanulta az autószerelő szakmát. A háború után a frontról hazatérve a falujában – miután lecsillapította egy gyűlés gazdagok ellen felheccelt hangoskodóit – a józan többség megválasztotta az 1919-es direktórium elnökének. Féken tartotta az indulatokat, senkinek nem esett bántódása, a falu volt vezetői és vagyonos tagjai is biztonságban éltek. A diktatúra bukása után letartóztatták, de a vizsgálati fogságból hazaengedték, mert semmiféle bűnt nem követett el. Ő azonban annyira méltatlannak érezte a vizsgálatot és a falu hálátlan közönyét – ugyanis senki sem merte aláírni a dédanyám által körbehordott, büntelenségét igazoló nyilatkozatot –, hogy az emigrációt választotta. Egy éjszaka titokban – az édesanyja kíséretével – elhagyta a falut, de a dombtetőről „jelképesen” leköpdöste a „piszkos Szentmihályt”. Előbb Bécsben, majd osztrák származású feleségével Harkovban élt, ahol repülőgép-szerelőként dolgozott, és még pénzküldeményekkel is segítette nagyanyámékat. A harmincas évek szovjet „tisztogatásai” idején – felesége üzenete szerint – belehalt a letartóztatása utáni kínzásokba. Mint a politika iránt érdeklődő diákot édesanyám és nagyanyám gyakran emlékeztettek az ő tragédiájára.

Dédanyámnak 1899 őszén, a szentmihályi búcsú délutánján nagyon hevesen kezdett udvarolni az első házasságából született, de súlyosan beteg lányának a férje, azaz a veje, aki úgy intezte, hogy csak ketten maradjanak a lakásban. A nagyon szép, 42 éves asszony végül engedett a nála tíz évvel fiatalabb és rámenős férfi csábításának, ami ugyancsak nem maradt eredménytelen. A következő év júniusának végén, aratási időben született meg a kislány, akinek a gondozására nem nagyon volt idő, talán akarat sem, így néhány hetes korában meghalt. Isten legyen irgalmas az érintetteknek. A család emlékezete szerint a ravatalon gyönyörű volt, mint egy angyal.

A temetés után dédanyám 14 éves fia sírva tette szövé: Édesanyám, milyen szégyen, nincs apánk, de testvéreink születnek. S az édesanya megígérte és meg is tartotta, hogy többet ilyen nem fordul elő. Ez a tiszta lelkű, érzékeny ifjú 1914-ben, a Szerbia elleni támadás során esett el, két árvát hagyva maga után.

Béres Erzsébet dédanyám erős egyéniség volt, s a második özvegségével rászakadt nehéz helyzeten is úrrá tudott lenni. Pedig a bajok ijesztőnek látszottak. A szembesülés története azonban lassan álomlátássá szelídült, amit többször is így mesélt el: A hagyatéki tárgyalás előtti éjszakán álmában megjelent neki a meghalt második férje, ezt mondva: Kedves feleségem, holnap odáig siratsz, hazáig átkozol. S szó szerint így történt. Dédanyám ugyanis a hagyatéki tárgyaláson tudta meg, hogy a mulatozó Keglevics dédapa mindent eltékozolt, elzalogosított, amit csak lehetett. A pompa szerető, nőket hajkurászó Csali Vendel után csak a cifraszűr maradt meg, amit a milleniumi kiállításán viselt mint a gróf juhainak gondozója, s ahová fiatal feleségét is magával vitte. Dédanyám mesélgetett ezekről az emlékeiről is, de belőlük említésre érdemes

részlet sajnos nem maradt fenn. Csak a cifraszűr, aminek az árából két tehenet tudott venni.

A család megkapaszkodott helyzetét mutatta, hogy dédanyám felnőtté váló, jó megjelenésű gyermekei a falu módosabb családjainak fiataljaival házasodtak. Legidősebb fia egy gazdag parasztlányt vett feleségül, egyik lánya egy vagyonos parasztfiatal felesége lett, másik lánya, a nagyanyám pedig egy ugyancsak módos iparoscsaládba került menyecskének, miután dédanyám nem engedte meg neki, hogy vagyontalan szerelmének legyen a felesége. Ezért volt kénytelen Keglevics Ilona 1906-ban házasságot kötni az 1880 körül született Kubó János gépészkováccsal.

Kubó nagyapám édesapja, az 1838-ban, Morvaországban született Jan Kubu katonaként került Nagykanizsára, ahol egy földbirtokos tiszt felfigyelt az ügyes patkolókovács munkájára, s állást ajánlott neki a birtokán, amit a dédapám elfogadott. Leszerelése után különböző pusztákon dolgozott mint gépészkovács, majd negyvenéves kora körül feleségül vett egy magával egyidős német szolgálólányt. Így lettek ők az én magyar dédszüleim miközben nevük is „magyarossá”, Kubóvá módosult. Ugyanakkor dédapám, ha a származásáról szó esett, haláláig kikérte magának, hogy ő nem cseh, hanem morva.

Anyai nagyszüleim lakodalmán azt is észre lehetett venni, hogy a menyasszony – Keglevics Ilona – kiemelkedik a környezetéből. Nagyanyám ugyanis rossz helyre született, mert nemcsak gyönyörű volt, de sugárzó egyéniség is, aki hozzá illőbb környezetet érdemelt volna. Mivel a vőlegény a Skublics uraság egyik pusztáján volt kovács, így a lakodalomba az urasági család is hivatalos volt. El is jöttek néhányan, köztük egy épp szabadságon levő fiatal tengerész-tiszt. Őt is megbabonázta a menyasszony szépsége, és táncra kérte. S ez a táncra való felkérés újra és újra megismétlődött. A fiatal tiszt nem tudott betelni a menyasszony szépségével, csodálatos mozgásával, aki szinte úgy táncolt, hogy a földet sem érintve lebegett, miközben kedvesen társalogtak. Kettejük tánca a lakodalom központi eseményévé vált, de több nem történt. Nagyanyám kis időre egy olyan helyzet résztvevője lehetett, ami az ő adottságai, ragyogó személyisége, finom modora alapján igaziból is járt volna neki. A táncnak azonban vége lett, a lakodalomnak is, s az ifjú feleség – kovács mester férjével – elhálta a nászéjszakát.

A házasság nem lett boldog. Első szülött fiuk még csecsemő korában szerencsétlen módon meghalt, mert a munkára parancsolt nagyanyám távozása után az anyós nem ügyelt a mozgékony kicsire, aki az asztalon kialakított fekvőhelyéről lezuhant. Ezt követően két lányuk született: 1909-ben Erzsébet, 1912-ben pedig édesanyám, Kubó Ilona. Eközben gyakran költöztek, mert nagyapám állandóan változtatta a munkahelyét, így egy ideig Kanizsán is laktak. Nagyanyám közben megtudta, hogy férjurát a szerelmi szenvedély hajtja. Nem tud meglenni legénykori szeretője, egy csinos fiatal özvegy nélkül, aki bárhová költözik, ő utána megy a családjával. Mert a szerelmi szenvedély ilyen. Hiába dicserőte mindenki nagyanyám feltűnő szépségét, nagyapámnak a másik asszonyra

is szüksége volt, akitől ekkortájt egy fia is született. Nagyanyám mindezt egyre keserűbben tűrte.

1914-ben a háború kitörésével véget ért nagyszüleim házassága, bár ők ezt akkor még nem tudták. Nagyapámat 1914 nyarán kivitték az orosz frontra, s Przemysl erődjének elestekor fogságba esett. Attól kezdve a család évekig semmiféle értesítést, hírt nem kapott felőle. Ezzel párhuzamosan a földbirtokosnő a két apró gyermekét nevelő nagyanyámat kitette a kovácslakásból, mert neki új kovácsot kell alkalmazni. Ez ugyan érthető, de arra nem gondoltak a gazdagok, hogy a katonának elvittek itthon maradt családjával mi lesz? Hogy nekik – ha nem is külön lakást, de – valami lakhatási lehetőséget kellene biztosítani. Ennyit a vagonosok hazafias áldozatvállalásáról. Nagyanyám tehát nem tehetett mást, visszament az édesanyjához, és bezúfolódtak dédanyám szobakonyhájába.

Szerencsétlenségükre azonban a szoba padlózva volt. 1915-ben ugyanis katonákat kellett elszállásolni a faluban, köztük tiszteket, s a község vezetői úgy döntöttek, hogy egyiküknek a dédanyám padlós szobáját jelölik ki. Elképzelhetetlen, hogy a falu módosabb családjainál, a helyi „intelligenciánál” ne találtak volna neki helyet, de az ő megszokott kényelmüket nem akarták megzavarni. Így dédanyám minden könyörgése ellenére a nagyanyám és két kislánya által lakott szobába – dédanyám ugyanis a konyhában aludt – beköltöztették a Lembergől származó, lengyel nemzetiségű tisztet, aki nagyon látványosan gyakorolta vallásosságát, kedves volt és udvarias, s minden este térden állva imádkozott a fekhelye előtt, ahol korábban a két kislány aludt, s akik most az édesanyjukkal egy ágyba zsúfolódtak.

Nagyanyám ekkor 27 éves volt, s a mogorva, szeretőt tartó férjére való emlékezését nem az utána való szerelmes várakozás hatotta át. Ugyanakkor a kényeszerű lakótárs udvarias viselkedése tetszett az elegánsabb világ után vágyódó fiatalasszonynak, a látványos vallásosság pedig megtévesztette. Aki ilyen sokat imádkozik, annak hinni lehet. S úgy tűnik, az állatorvos-katonatiszt beleszeretett a nemcsak nagyon szép, de születetten intelligens fiatalasszonyba. A leggyengédebben közeledett hozzá, nőtlen lévén, többször is megígérte, hogy a háború végén feleségül veszi. A beteljesült szerelem nyomban termést hozott, s 1916-ban megszületett nagyanyám Kázmér fia. A boldog apa ünnepélyes keresztelőt rendezett. Az újszülöttet és édesanyját hintóval vitette a templomba, a községházán pedig el akarta érni, hogy kisfiát az ő nevére anyakönyvezzék, de a törvények értelmében ezt nem lehetett megtenni, az újszülött tehát csak az apa keresztnevét örökölhette, így Kubó Kázmér lett, s e néven hal majd hősi halált a második világháborúban. A keresztelőn megjelent a boldog apa öccse, Szaniszló is, aki szintén azt hangoztatta, hogy ezek után Kázmérnak és Ilonának össze kell házasodnia.

A háborús forgatag azonban mindent megváltoztatott. Az ifjú apát messzire helyezték, majd a postai kapcsolat is megszakadt. Nagyanyám nevelte három gyermekét, és reménykedett. Lezajlott már az 1918-as összeomlás, forradalom,

kommün, ellenforradalom, de semmi hír. A politikai helyzet lassú megnyugvása után a helyi postamester, aki szintén jól ismerte a lengyel tisztet, próbát tett és levelet írt neki Lembergbe. A címzett ezt megkapta és válaszolt is rá, ami szerencsétlen nagyanyámat porba sújtotta. Javaslatja ugyanis az volt, hogy a kisleányt hajlandó magához venni, tehát állapodjanak meg, mikor és melyik határállomáson lehet ezt lebonyolítani. Nagyanyám – akinek feleségül vételéről szó sem esett – keserves sírógöcsben volt kénytelen éveken át dédelgetett álmaitól elbúcsúzni, apró darabokra tépve a hűtlen férfi fényképét. Négyéves kisleányt természetesen nem adta. Az egyedül maradt, 32 évesen reményeitől megfosztott szépséges édesanya egyik napról a másikra öregasszonnyá vált, s férfit többé nem ismerve élte vezeklő, gyermekeiért, majd unokáiért aggódó és dolgozó, áldozatos életét 89 éves koráig. Az én drága nagyanyám.

Dédanyámat, nagyanyámat és édesanyámat életük keserves megpróbáltatásai során rendíthetetlen istenhitük segítette a túlélésben. Nemcsak a vasár- és ünnepnapra misékre jártak, de otthon is sokat imádkoztak, s reménykedtek abban, hogy imádságos és áldozatos életükre tekintve Isten megbocsátja bűneiket, és majd a mennyországba juthatnak.

Nagyanyám, valamint Kubó nagyapám húga és családjaik egymás közelemben laktak, és az 1980-as évekig jó rokoni kapcsolatban maradtak. Ez csak a második nemzedék, tehát édesanyám és unokatestvérei megöregedésével, elhalálzásával szakadt meg. Így az 1950-es évek végén még én is voltam vőfély egy Kubó-ágról származó másod-unokatestvérem lakodalmában. Tehát amikor nagyapám 1921-ben váratlanul „előkerült”, a régi családi házukban lakó húgát kereste fel, s tőle értesült a feleségével történetéről, s ő jött át nagyanyámhoz, hogy megjöjjön a János, és szeretne látni benneteket. A találkozás szomorú volt. Nagyszüleim – az akkor 12 éves Erzsébet lányuk emlékezte szerint – kimondhatatlan fájdalommal pusztították meg egymást. Majd nagyapám hét éve nem látott lányait letérdeelve ölelte magához, és hosszú, hangos zokogásban tört ki. Lassan megnyugodva a házasság folytatását javasolta nagyanyámnak, de ő a mellette levő ötéves kisleányra mutatott, hogy ez nem lehetséges. Nagyapám erre csak legyintett, mondván: neki is van egy fia, akit magához kell vennie, mert az édesanyja meghalt. Ez azonban csak megerősítette nagyanyám elutasító álláspontját. Ő ugyanis azzal zárta le magában a történeteket, hogy miután a házasságtöréssel megszegte az oltárnál, Isten előtt tett esküjét, élete végéig vezekelnie kell. Így ez maradt a család utolsó találkozása. Nagyapám két faluval odébb költözött, és új családot alapított. Viszonylag hosszú élete során Szentmihályra többé nem tette be a lábát.

Apám, Kiss Ernő a Vas megyei Sorokpolányból származott, ahol az 1936-ban meghalt nagyapám, Kis Mihály cipész volt. Az ő apja állítólag Párkányból került a faluba. (Itt meg kell jegyezni, hogy nagyapám házassági anyakönyvi kivonatában, valamint apám születési anyakönyvi kivonatában és az annak alapján kiállított személyi igazolványában a vezetéknev egy s-sel szerepel. Apám azonban ezt a személyi igazolványában, és mindenütt, ahol csak tudta önhatalmúlag

átjavította két s-re, mert ő felnőtt kora óta így írta a nevét.) Apai nagyapám 1897-ben, 32 évesen vette feleségül a magyarul törve beszélő, 22 éves Maitz Jozsefát, aki 1912-ig 7 gyermeket szült. Ők valamennyien megérték az öreg kort, az édesanyjuk azonban 1918 végén meghalt. A legidősebb lányával elmentek fát szedni, de a hideg, szemerklő esőben nagyon átfázott, s a spanyolnátha elvitte. A gyerekek mind szakmát tanultak (szakácsnő, pénzügyőr, kovács, szabó, szövőnő, asztalos), kivéve 1905-ben született apámat, aki a hat elemi elvégzése után csavargással töltötte az idejét. Ennek során, 19 éves korában a nemrég elkészült villanyvezetékek porcelánjain gyakorolta a célba dobást, olyan sikerrel, hogy a csendőrök előállították és felpofozták. Majd rábeszéltek az egyébként jó arcú és megjelenésű fiataalt, jelentkezzen csendőrnek. Apám igent mondott, s nagyon jó eredménnyel fejezte be a kiképzést, így csendőri szolgálatát szakaszvezetői rangban kezdhette. Zalába helyezték, a szomszéd falu, Pacsa – akkor járási székhely – csendőrőrsére, ahol kilenc évi szolgálat után elérte a törzsőrmesteri rendfokozatot. Egyik kollégája anyám unokatestvérét vette feleségül, s majdani apám az ő lakodalma alkalmával ismerkedett meg majdani édesanyámmal, ahol mint koszorúslány és vőfély alkottak egy párt.

Szüleim 1937 augusztusában kötött házassága apám 1973 áprilisában bekövetkezett haláláig tartott. Ez a 36 év azonban édesanyám számára – aki 29 évvel élte túl apámat – nagyon sok csalódást és szenvedést okozott. Egy csendőr törzsőrmester férj anyagi biztosságot, nyugodt életet ígért. Apámat azonban épp ekkor helyezték át egy Szentmihálytól messze levő csendőrőrsre, ahonnét nehezen tudta látogatni új szerelmét, anyámat, s ezért hirtelen dühében otthagya a csendőrséget, azaz leszerelt. Apám több megdondolatlan tette közül ez az egy utóbb szerencsésnek bizonyult. Ha ugyanis ő 1945-ig csendőr marad, és oly gyorsan emelkedik a ranglétrán, mint addig, a család sorsa, így az én továbbtanulásom lehetősége is bizonytalanná válik. 1936-ban viszont ez tragédia volt. Nemcsak anyám álmai váltak semmivé, de apám is munkanélküli lett. Miután anyám kikötötte: csak akkor házasodhatnak össze, ha „állami ember” lesz, apám elment az egyik pölöskei szegénynapra, ahol Teleki gróf fogadta a kérelmekkel hozzá fordulókat, és sikerült elérnie a gróf támogatását, amivel felvették a vasúthoz a legalacsonyabb munkakörbe, azaz takarított, jelzőlámpákat pucolt stb. az akkor még kis bányászfalu, Komló állomásán.

A nagy „lecsúszás” apámat is észre térítette, gyorsan tanulni kezdett, s letette a váltókezelői vizsgát. 1938 tavaszán Szabadegyházára (akkor Szolgaegyháza) helyezték, ahol váltókezelői lakást is kaptak. Itt született meg 1938 júliusában első gyermekük, akinek néhány hetes korában, egy ügyetlen orvos a nyakán levő kis sebet piszkálva megsértette az ütőerét, s ott vérzett el a vizsgálóasztalon. Bár édesanyámnak mint váltókezelő feleségének megvolt a kórházi szülészetre szóló beutalója, de nem mert elmenni, mert ebben a kórházban épp akkor halt bele a szülésbe egy szerencsétlen ismerős asszony. Anyámnak ez a falusias félelme azonban majdnem végzetesnek bizonyult. Újszülöttje ugyanis több mint négykilós volt. Ráadásul a vajúdni kezdő anyámhoz hívott

bábaasszony egy hajnalig tartó mulatságból érkezett, ledőlt a másik ágyra, és végigaludta ezeket a nehéz órákat. Így anyám tőle semmiféle tanácsot, segítséget nem kapott. Végre a bába is felriadt, s látva, hogy „majdnem elkéstünk”, igyekezett beindítani a szülést, s így az orvost is csak megkésve értesítette. A nagyon nehéz szülés közben édesanyám el is ájult, utána pedig súlyosan megbetegedett, a bábát elmarasztaló orvos pedig arra a következtetésre jutott, hogy valószínűleg nem lehet több gyermeke. Ez édesanyámat nagyon elkésztette, s vallásos asszonyként járta a búcsújáró helyeket, így jutva el Máriabesnyőre, ahol szent Konrád szobra előtt fogadalmat tett, ha fiú gyermeke születik, Konrádnak fogják keresztelni. Ez lettem én 1941-ben. Hat év múltán egy öcsém is született.

A második világháború idején a Délvidék visszacsatolása után apámat – aki időközben letette az állomáskezelői és távírási vizsgákat is – többször áthelyezték. Így került 1941-ben a velem várandós édesanyámmal a ma Horvátországhoz tartozó Karancsra. Ott belebolondult egy nála 16 évvel fiatalabb 20 éves lányba, aki viszonzta szerelmét, az ártatlanságát is neki adva. Ezt apám úgy adta a rövid szentmihályi látogatásáról visszatérő édesanyám tudtára, hogy a véres lepedőt az ágyon hagyta. Édesanyám azonban a férje várakozása ellenére sem volt hajlandó elköltözni, erre apám kergetni kezdte, többször meg is verte, így kénytelen volt elmenekülni a lakásukból, és egy idős horvát házaspárnál húzódott meg, akiktől a tejet hordta. Másnap az esti vonat előtt kiment az állomásra, s a váróteremben, ahol volt egy-két utas, a jegykiadó ablakon át be mert kopogni apámnak, hogy rákérdezzen a hogyan továbbra. Apám válasza: Rövidesen itt a vonat, ha a kedvemben akarsz járni, menj ki a váltókhoz, és fekjüdj elé. Ez a születésem előtt kb. 10 nappal történt.

36 éves apám duhaj viselkedésének híre eljutott a feletteseihez is, így rövidesen vizsgálat indult ellene. Anyám hívására megérkezett nagyanyám, hogy segítsen, és villámhárító legyen a lánya mellett. Születésem előtt két nappal elkísérte édesanyámat Pécsre, aki most már igénybe vette a pécsi klinika szülészeti kapott beutalót. A kórházi felügyelet nagyon is fontosnak bizonyult, mivel édesanyám a szülése előtti kegyetlen megpróbáltatások következtében ideglázat kapott, s október 15-ei születésén után hosszú ideig lázas beteg volt. Így anyatejet sem kaphattam, bár bőségesen lett volna. Az orvosok nem jöttek rá a láz okára, csak amikor édesanyám elmondta a vele történeteket. Apám a történetekből, hogy fia született alig fogott fel valamit: részegen meglátogatta anyámat a szülészeten, s az ágya szélére ülve aludt egy nagyot.

Október 20-án kereszteltek meg a pécsi Szent Ferenc plébánián, s a hónap végén haza engedtek bennünket a klinikáról. Közben Karancson folyt a fegyelmi vizsgálat, ami kiderítette, apám sikkasztott is, hogy pénzt adhasson fiatal szeretőjének. Helyzete egyre aggasztóbbá vált. Anyám az iroda melletti szobából hallgatózott, s ahogy később mesélte: apáddal egyre durvábban és hangosabban beszéltek. Úgy gondolta, hátha segít valamit a jelenléte, s benyitott az irodába. A vizsgálatot irányító, főintézői rangban levő tiszt udvariasan fogadta, tájékoztatta a vizsgálat állásáról, továbbá kitért arra, hogy apám kicsapongó viselkedése

miatt anyám nyilván elválk, s a kicsivel együtt elutazik a szüleihez. Édesanyám, aki mindenáron meg akarta őrizni házasságát, sírva fakadt. A vizsgáló tiszt rákérdezett: Mi a baj, nincsenek szülei, árva? Erre anyám csak a fejével biccentett, s ez a füllentő mozdulat mentette meg a családot, miközben én is hangot adtam a kiságyból. Nem akar elválkni? – hangzott meglepetten a kérdés. Anyám nemet intett. Akkor hogyan képzei a továbbiakat? Édesanyám javaslata: Helyezzék el az uramat innen nagyon messzire, olyan állomásra, amelynek a közelében nincs se falu, se kocsmá. Ekkor a vizsgálatot irányító főintéző a fal-fehéren vigyázban álló apámhoz fordult: Kiss, én a feleségére és a gyerekére való tekintettel elnézem magának az itteni disznóságait, de emberelje meg magát, mert én is szemmel tartom. Apám a szokottnál is hangosabb „igenissel” válaszolt. Így kerültünk a Katymár közeli Sándormajor állomásra, 1941 szilveszterén, ahol 1944 nyaráig laktunk. A főintéző is tartotta szavát, megjelent Sándormajorban, s örömét fejezte ki a helyre állt, családi élet láttán.

A történetek apámat is „megviselték”. Ahogy nagyanyámtól hallottam, aki nek idős arcát egy pillanatra átfutotta a kangörccstől kínlódó férfiakat gúnyoló nők fiatalosan pajkos mosolya, ezt mondta: „Az a piszkos apád, hogy mennyire gyötrődött és vágyakozott az után a kis ribanc után. A jól fűtött irodában bundában ülve is rázta a hideg.” Végül kitavaszodott, s lassan apám is kigyógyult szerelmi eltévelyedéséből. Messze volt a falu és a kocsmá, így szülei élete is nyugalmasabbá vált.

Nemes László: Fekete tölggy (Fosszília VIII.), 2021

Szabadulás a vesztegzárból Szárszó ügyében

A Szárszói Találkozó

Az 1943-as Szárszói Táborozás a progresszív magyar szellemi élet háború alatti egyik legjelentősebb és legnagyobb találkozója volt, amely a magyar társadalom kataklizmaszerű változását két évvel előzte meg. A népi mozgalom a harmincas évekre kiforrott, kiteljesedett a harmadik utas eszmerendszer. Egy évtizede saját orgánumokban fejthették ki nézeteiket nagy nyilvánosság előtt, közéleti-politikai szereplések álltak mögöttük, politikai akciók, pártalapítás és a hatalommal való ütközések, perek sora.

Anélkül, hogy a Szárszói Találkozó részletes ismertetésére vagy értékelésére vállalkoznánk, választott témánk szempontjából – a *Forrás* folyóirat, Hatvani Dániel főszerkesztő és Salamon Konrád mint a lapszám legfontosabb szerzőjének nézetei és a párt hivatalos álláspontja közötti ellentét megértéséhez – néhány lényeges elemre rá kell világítanunk. A szárszói erővonalak két pólusát Erdei Ferenc és Németh László jelentette. Mindketten szervesen kapcsolódtak a népi mozgalomhoz, s mindketten a fent említett harmadik út egy-egy alternatíváját, de korántsem kibékíthetetlen változatát képviselték, így semmi sem vetítette előre a bekövetkezett éles szembefordulást, Erdei nyilvános támadását.¹ Erdei Szárszón ugyanis a korábbi radikális nemzeti harmadik utas nézetrendszerén túllépve, nyilvánosan elkötelezte magát a marxista-baloldali eszmék, a történelmi materializmus mellett, a népiség eszméjét a hazai és a nemzetközi kommunista mozgalom nézeteinek kívánta megfeleltetni. Szárszón ezt a nézetet erősítették a marxizmushoz közel került népiek, akik a szocialista átalakulásba vetették hitüket, melyet a Szovjetunió közelsége, várható győzelme s a háború utáni befolyása e térségre még inkább erősített. Ez az irányvonal – a népi

PETRIK BÉLA (1965) irodalomtörténész. Jogászként dolgozik. Legutóbbi kötetei: „*Engem csak a vers véd*” – Írások Nagy Gáspárról (Antológia Kiadó, 2018); *Borbándi Gyula – Egy sors a küldetés és szolgálat jegyében* (MMA Kiadó, 2020).

1 Lásd erről Bognár Bulcsu: *A szárszói viadal. Erdei Ferenc és Németh László vitájának gazdasági és politikai vonatkozásai. A népies irányzat a két világháború között*. Budapest, 2012, Loisir.

mozgalom vadhajtása, egy társutas, hamar zsákutcába futó politikai erő – itt bontott zászlót.

Ezzel állt szemben a népi mozgalom hagyományosan jobbszárnya, melynek „valamilyen meg nem fogalmazott, de becsületesen vallott nemzeti reformizmus, általános értékű népi-nemzeti politika”² volt a vezéreszméje. Őket Szabó Zoltán, egyáltalán nem megbélyegzően „Szabó Dezső esküdt híveinek” tartotta.³ Ez a szárny Féja Géza⁴ és Kodolányi Jánoson⁵ kívül nem vonultatott fel reprezentatív egyéniségeket.⁶ S mindezek túl természetesen ott állt Németh László, a maga egyedi, szuverén értelmiségi álláspontjával, a szellem embereként, amely határozottan és tudatosan kívül kívánt maradni a politikai mozgalmon, folytatva és hitet téve a harmincas években kikristályosodott harmadik út koncepciója mellett. Az elégséges képviselő híján a nemzeti radikális irányzat Németh László mögé sorakozott fel. E két póluson – Erdei és Németh köré rendeződve – alakultak ki a szárszói erővonalak.

Erdeiék egyértelműen szorgalmazták a Szovjetunióval való feltétlen behódolást, mint a munkás-paraszt szövetség létrehozásának fő zálogát. Negyedszázaddal később – anélkül, hogy korabeli álláspontját zárójelbe tette volna – Erdei Ferenc Szárszóra visszaemlékezve óvatosan utalt arra, hogy az általa ott képviselt nézet talán nem is volt olyan felhőtlenül vállalható, mint ahogy az számára és a vele egyetértők számára akkoriban olyan kézenfekvő volt: „Egy valami azonban tökéletesen hiányzott az én gondolkodásomból, gondolom a többiekéből is: olyasminek a sejtése, ami később a »személyi kultusz« nevet kapta. Hogy a néphatalom és a szocializmus kivívása olyan dogmatizmus, voluntarizmus és személyi önkény torzulásait ölthesse, amint az bekövetkezett, arra nem voltak érzékszerveink, azért is lehettünk olyan vakok és bénák vele szemben.”⁷ Németh László ugyanakkor pontosan ezekre a veszélyekre figyelmeztetett, mint „hú műszer” adta le a közelgő földrengés vészjelzését. E bizalmatlanságát magyarázták később a baloldallal való szembefordulásnak, s így őt és követőit tették felelőssé az egységes antifasiszta népfront kialakulásának

2 Uo. 155.

3 Szabó Zoltán: Szárszó. *Új Látóhatár*, 1959/1, 11.

4 Aki igen passzív szerepet játszott Szárszón: egy, az augusztusi *Magyar Élet*ben megjelent cikkének vázlatát elevenítette fel hozzászólásként az utolsó napon, elítélve a baloldal, a törpe kisebbség szellemi terrorját, hitet téve a magyar demokrácia, a „magyar vonal” mellett. – Féja Géza: Magyar vonal. *Magyar Élet*, 1943. aug.

5 Aki a bevezető előadást tartotta, melyben ugyan igen fontos és általános kérdéseket taglalt, de többet a viták során nem szólalt fel, s később a táborot el is hagyta.

6 Többségében fiatalok, azok szervezeti képviselték ezt az irányt, mint például a Turul-ellenzék vezetője Fitos Vilmos vagy a *Magyar Út* szerkesztője, Gombos Gyula, a Magyar Ifjúság Nagybizottságához tartozó diákszervezetek, a Diák-egységmozgalom, a Turul-ellenzék, illetve az Ifjúsági Turul képviselői. – Lásd erről: Fitos Vilmos: Még közelebb a szárszói való-sághoz. *Ifjúsági Szemle*, 1989/3, 96.

7 Erdei Ferenc: Emlékezés Szárszóra. *Kortárs*, 1968/8, 1299.

elmaradásáért. Holott éppen a baloldal nem akart a szövetségesekkel elveik tiszteletben tartása mellett együttműködni – szárszói magatartásuk épp e tolerancia hiányát igazolta. Németh László nem ismerte el a kommunisták vezető szerepét, mely szintén az ellene felhozott vádak egyik pontjává vált a háborút követően. Ez azonban nem jelentette a kommunistákkal való szembenállását, mert ő nemcsak a Szovjetunió győzelme esetén félt a háború utáni „rendezéstől”, hanem a német vagy angol győzelem esetén is. Számára ekkor már nem volt kérdés, hogy a németek elveszítik a háborút, s hogy Magyarország mely érdekszférába fog tartozni – bár ekkor még Európa felosztása a jövő titka volt, de sejtette, mint ahogy Szárszón már sokan, hogy Magyarország Keletre orientált ország lesz, a Szovjetunió közelsége miatt érdekövezetébe fog tartozni, s belső életünkre is döntő befolyása lesz.⁸

Németh László beszédét később passzivitásra, nemzeti öngyilkosságra való felhívásként értelmezték. Ez már csak azért sem igaz, mert ahogy M. Kiss Sándor is megállapította, a népi fiatal értelmiség „németlászlós szárnya” is eljutott az ellenálláshoz anélkül, hogy megtagadta volna mestere nézeteit.⁹ „Németh László nem azért jött Balatonszárszóra, [...] hogy programot adjon, vagy az első (német) és a második (orosz) oldal híveit megnyerje, mert tudta, hogy az is késő már és főleg reménytelen. Ő azért jött el a bátrak találkozójára, hogy legbátrabban kinyilatkoztassa, mitől félti a magyart.”¹⁰ Németh Szárszón nem azzal foglalkozott, hogy egy jövőbeni politikai helyzetre figyelemmel hova kellene helyezkednünk, hanem a veszélyekre figyelmeztetett és a társadalom szükséges erkölcsi állapotát kívánta megrajzolni, azt az erejében megszilárdult harmadik utas nemzetképet, amellyel feltétlenül számolni kell egy szovjetek által befolyásolt Közép-Európában. Amikor a társadalomban készülők a folyamatokról s azok semmibe vételéről beszélt, akkor „azokra a rejtőző, de érezhető erőkre gondolt, amelyek egy-egy társadalom legmélyén, a történelem napi eseményei alatt a nemzet életét évtizedekre igyekeznek meghatározni, s a nemzeti kívánságot irányba terelni”.¹¹ Ezért mondhatta Kovács Imre évtizedekkel később, hogy a szárszói találkozó Németh László legszebb órája „augusztus 25-én elmondott beszéde élete legnagyobb, legbátrabb tette”.¹² Ő maga is nagyra értékelte ezt az előadását, önéletrajzi írásában így emlékezett rá: „Ha választanom kellene melyik írásom az, amelyet mint legjobban reprezentálót iskolakönyvekben tanítanék: én ezt választanám.”¹³

8 Vö. M. Kiss Sándor: *Szárszói beszéd néhány összefüggése. A szárszói beszéd és a népi mozgalom néhány összefüggése.* New York, 1987, Püski.

9 Uo. 10–11.

10 Kovács Imre: Szárszó húsz év után. *Új Látóhatár*, 1963/4, 301–302.

11 Szabó Zoltán: i. m. 10.

12 Kovács Imre: *A Márciusi Front.* New Jersey, 1980, Magyar Öregdiák Szövetség Bessenyei Kör, 87.

13 Németh László: *Homályból homályba.* Uo. I. köt., 638.

Szárszó értékelése – a népi írókról szóló Állásfoglalás

Szárszó értékelése az 1956-os forradalom leverését követően került ismét napirendre, mégpedig egy párthatározat formájában, az 1958-as, *a népi írókról* szóló Párt Állásfoglalásban¹⁴ (továbbiakban: Állásfoglalás). Az Állásfoglalás felvezető szövegében rögzítette, hogy az „ideológiai tisztulás egyik figyelemre méltó akadálya ma még – különösen értelmiségi és kispolgári körökben – az ún. »népi írók« ideológiája, a »népi írók« múltjának, közelmúltjának és jelenének értelmezésében és értékelésében mutatkozó téveszmék”.¹⁵ A forradalom után világossá vált, hogy a népi írók által képviselt harmadik utas, autonóm, nemzeti demokratikus eszmerendszer képes társadalomszervező erővé válni, valóságos alternatívája lehet a kommunista rendszernek, sőt képes a két nagy egymásnak feszülő rendszer által kínált megoldások meghaladására is, ahogyan Kovács Imre fogalmazott: „Amit nem tudtak megbocsátani, de elnézni sem, az a párt legsarkalatosabb tételének, ideológiai és politikai monopóliumának a kihívása: alternatív megoldást ajánlottak. Nem a kommunizmus megdöntését – a kommunizmus behelyettesítését!”¹⁶

Olyan érték- és minőségközpontú, a nemzeti hagyományokhoz szervesen illeszkedő, a szociális értékek iránt rendkívüli érzékenységet tanúsító világkép lépett a nyilvánosság és a nagypolitika színpadára '56-ban, amelyik egyik napról a másikra képes volt mozgósítani és reális választási lehetőséget kínálni a reformer kommunista-szocialista irányzatokkal szemben. Hordozói révén, mind a szellem-kultúra-irodalom (Illyés, Németh, Szabó Lőrinc, Kodály, Sinka, stb.), mind a politika-hatalom világában (Farkas Ferenc, Kovács Béla, Bibó István, Szigethy Attila, Kiss Sándor és a második vonal) ellensúlyt jelenthetett.¹⁷ Ahogy Bertha Zoltán találóan és összefoglalóan megfogalmazta: „A mindegyre önmaga ellentétébe forduló szabadságelv (amely a gáttalan szabadversenyben szerzett vagyoni kiváltságok érdemtelen örökletességének méltánytalanságával riaszt) és a szintén önmagát aláásó egyenlőségtörekvés (amely az eredendő emberi különbözőség természetjogi normáit elsöprő, a személyes szabadság-

14 Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Kulturális Elméleti Munkaközösség állásfoglalása a „népi” írókról. Első megjelenés: *Társadalmi Szemle*, 1958, 6. szám, 38–69, utána *Kortárs*, 1958, 7. szám, 3–26. Lásd róla: N. Pál József: *A népi írókról szóló állásfoglalás és politikai ideológiai háttere*. Válasz Évkönyv, 1989. II. kötet, Zimonyi Zoltán: *Szabadulólével – A „népi írókról” című állásfoglalás – harminc év után*. *Forrás*, 1989, 4. szám, 40–61, és Ständeisky Éva: *Az írók és a hatalom, 1956–1963*. Második, javított kiadás. Budapest, 1996, 1956-os Intézet. Különösen az MSZMP és a népi írók című fejezet, 363–388.

15 Uo.

16 Kovács Imre: A hetvenéves Veres Péter. *Új Látóhatár*, 1966, 6. szám, 513.

17 „Némelyekre a hirtelen megvilágosodás erejével hatott az a felismerés, hogy létezik egy magyar eredetű, józan, realista a magyarországi társadalom adottságait szem előtt tartó és a szocializmustól sem elzárkózó demokratikus politikai tan, amely meggyőző válaszokat ad a társadalom és a kor kérdéseire.” Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. New York, 1983, 4 Püski, 61.

jogokat felfüggesztő egyenlősítő-uniformizáló diktatúrával, s az erőszak által úgyszintén a felül- és alullevők társadalmi dichotómiáját kialakító önkényuralommal fenyeget) – valóságos kudarcot vallott. Ezzel szemben az egyetemes társadalomelméleti és történelemfilozófiai ajánlatot nyújtó »saját út«, »harmadik út« távlata, az önálló »magyar műhely«-gondolat (Szabó Dezső, Németh László, Kodolányi és mások képviselte eszmerendszere): a népi szellemiség világraszóló teoretikus és praktikus perspektívával szolgál. Szabadság, egyenlőség szubverzív meghasonlását a valódi »testvériség«, az erkölcs, a minőség eszményeivel korrigálva, rend és szabadság értékelvű szintézisével orvosolva létrehívható a mind a liberális egoizmus haszonelvűséget, mind a despotikus etatista bürokrácia személytelen értékellenességét egyaránt mozgató anyagközpontúság fölötti vagy utáni közösségi társadalom.¹⁸

Kádárék felismerték, hogy az ötvenes évek első felében folytatott, az elfojtás, a „hajófenékre szorítás” gyakorlata a népiek esetében a továbbiakban már nem elégséges, hiszen az eszme, a száműzetés és a teljes perifériára szorítottság állapotában is tovább élt és hatott. Tevőlegesen kellett hát az eszmerendszerrel szemben fellépni, meg kellett határozni azokat a sajátosságokat, amelyek alapján a népiek ellenségként minősíthetők, és egyúttal lehetőséget kellett teremteni az adminisztratív-terrorisztikus¹⁹ fellépésekre.

S bár a népi írók többsége rövidebb-hosszabb szilenciumot követően visszatérhetett az irodalom világába – jegyezzük meg, hogy ez a visszatérés csak igen korlátozott visszatérést jelentett, hiszen a népiek valamilyen szempontból is politikainak tekinthető írásai nem láthattak napvilágot –, a népi mozgalmat mint politikai irányzatot, a harmadik utat mint eszmerendszert a rendszer-változás hajnaláig lényegében eltemette a párt. Az Állásfoglalás elérte célját, szétzilálta az egységes népi mozgalom szellemi hátterét, föld alá szorította a tényleges alternatívát nyújtó, a nemzeti sajátosságokon nyugvó harmadik út eszmerendszerét, amely képessé tette volna a magyarságot arra, hogy a két világrendszer között megteremtse a sajátos nemzeti fejlődés irányát.

Az Állásfoglalás hangsúlyos része foglalkozott a Szárszói találkozóval, és kiemelten Németh László beszédével, azaz azzal a harmadik utas nézetrendszerrel, amelyet az Állásfoglalás az „imperializmus és a szocializmus világméretű küzdelmében egy nem létező harmadik útnak, a »külön magyar útnak« hamis illúziójaként”²⁰ definiált, s amely elvetette az Erdeiek által elfogadhatónak és szükségszerűnek ítélt proletárdiktatúrát. „Az ingadozó erők túlsúlya jellemezte az 1943-as szárszói konferenciát is. Németh László itt már a szovjet győzelem bizonyosságának tudatában fejtette ki a »harmadik út«, a »bennszülött magyarság« ideológiáját, mintegy felkészítve a magyar értelmiségi ifjúságot

18 Bertha Zoltán: Az archaikus-modern népiségről – a Tamási-modell néhány vonása kapcsán. In „*De mi a népiesség...*” Szerk. Sallai Éva, Kulin Ferenc. Budapest, 2005, Kölcsey Intézet, 189.

19 Király István szóhasználat.

20 *Állásfoglalás*. I. m. Kortárs, i. h. 3.

a szovjet győzelem utáni magatartásra. [...] Németh Lászlóval és a jobboldallal szemben felsorakozott ugyan a mozgalom balszárnya, de a Németh beszédében kifejtett ideológia elevenen hatott nemcsak a szárszói konferencián, hanem a felszabadulás után is, sőt eszmei lökéseit érezhettük még az ellenforradalom alatti és utáni szellemi zűrzavarban is. [...] A mozgalom központi ideológusa ekkor Németh László. Legfőbb tételei: marxizmus, liberalizmus és fasizmus a magyarság számára egyaránt idegen ügy. Idegenek (németek, oroszok vagy zsidók) s a nekik behódoló »idegenvezetők« lesznek uralmon. Az igazi magyarság »kisebbségbe« szorul. Szerinte a központi feladat: oda kell állni a kisebbségben élő »mély magyarság« mellé. Szellemi síkon az irodalomban kell kifejezni a nép lelkét, ösztönvilágát, meg kell teremteni a magyar mítoszt, ezen az úton törekedve arra, hogy a kapott idegen rendszert átélje a magyarság. Elmosta ez az elmélet az osztályviszonyokat, elködösítette az osztályellentéteket. Alkalmas volt arra, hogy a dolgozó osztályok szolidaritását a kizsákmányoltakat és kizsákmányolókat egyaránt magába fogó magyar faji szolidaritással helyettesítse, s alkalmas volt arra, hogy szembefordítson a Szovjetunió győzelme nyomán megnyíló szocialista társadalmi fejlődés perspektívájával.”²¹

Mindezt azért kellett felelevenítenünk, mert az 1956-ot követő évtizedekben, lényegében a rendszerváltásig ez az értékelés határozta meg a népi írókat, a népi mozgalmat, a harmadik út kérdését és Szárszó értékelését is. Azaz a kádári rendszer számára a szárszói találkozó harmadik utas elgondolása, Németh László szerepvállalása több szempontból is – sajátos nemzeti értékek hangsúlyozása, a szovjet hatalommal szembeni álláspont – kezelhetetlen problémát jelentett, oly mértékűt, hogy azt az Állásfoglalást követően említeni sem volt szabad.

A *Forrás* folyóirat – a 40. évforduló és Salamon Konrád

A kecskeméti *Forrás* folyóirat 1970-es és 80-as évekbeli kálváriáit korábban részletesen feltárták, így csak felvillantani kívánjuk a gondolat szuverenitásáért folytatott küzdelem egy-egy fontosabb pillanatát, hogy ebbe a sorba el tudjuk helyezni a szárszói emlékszámot. A *Forrás* (is) szinte folyamatosan a politikai körök rosszállásának keresztútjében állt. A retorziók sora – ahogy azt Müller Rolf is feldolgozta tanulmányában – az 1970. évi 5. számmal, Fábíán Gyula *Aggódásaim* című, a Művelődési Minisztérium Irodalmi Osztályának értékelése szerint „tartalmilag vitatható, hibás szemléletű” jegyzetével kezdődött, majd az 1972. szeptemberi/októberi számmal folytatódott, ahol Fábíán László tett rövid utalást a cseh és a lengyel fiatalok rendszerellenes fellépéseire. Emiatt a folyóirat terjesztését leállították, a főszerkesztő Varga Mihályt pedig leváltották. Az 1980. évi 2. számban a szerkesztőség az ötvenéves Csoóri Sándor előtt

21 Uo. 14.

tisztelegve kívánta közölni *Egy nomád értelmiségi* című esszéjét és Görömbei András *Az esszéíró Csoóri Sándor világképe* című elemzését.²² Csoóri írását a már kinyomtatott példányokból a nyomdászok zsilettel metszették ki, a szerkesztőség és a főszerkesztő ellen hosszas eljárás folyt a pártközpontban, amely szigorú megrovással végződött. Negyvenhat, „szinte kizárólag a népiekhez kötődő értelmiségi tiltakozott a cenzurális elbánás ellen, a Bács-Kiskun megyei Pártbizottság első titkárának, Horváth Istvánnak elküldött, Lezsák Sándor fogalmazta levelet”²³ aláírva, amely az első aláírásgyűjtés volt magyarországi ügyben. Vörös László jegyezte fel, hogy Tóth Dezső kulturális miniszterhelyettes még egy év múlva is úgy emlegette Csoóri írását, mint amelyik fölmondta az értelmiségnek a hatalommal 1956 után kötött kompromisszumát.²⁴ 1982 végén a főszerkesztők szokásos budapesti útbaigazításán Agárdi Péter, az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya (TKKO) alosztályvezetőjének hibaeltárában előkelő helyen szerepelt Illyés Gyulát nyolcvanadik születésnapját köszöntő, a *Magyarok* című 1933–1938 közötti naplójegyzeteit összegyűjtő kötetéről született Bíró Zoltán tanulmány,²⁵ amelyben az akkor fél éve regnáló művelődési miniszter, Köpeczi Béla mutatta ki a régi nemzet-karakterológia feltámasztására tett kísérletet.

Ilyen előzmények után a *Forrás* szerkesztősége 1983-ban a szárszói konferencia 40 éves évfordulójára már év eleje óta tematikus számmal készült, a szerkesztők pontosan érezték az esemény aktualitását, napjaikhoz szóló üzenetét. A kádári hatalom tartott a megemlékezésektől s félt, hogy azok „országos mozgalommá terebélyesedhetnek”.²⁶ Hatvani Dániel, a többi főszerkesztővel együtt, már február végén megkapta Köpeczi Béla miniszteri utasítását, amely szerint egyfelől nem szabad túl nagy kampányt indítani az 1943-ban történt események felelevenítéséért, azaz folyóiratunként egy, de legfeljebb két írás jelenhet meg e témában, másfelől ezen írások sem említhetik az esemény harmadik utas jellegét és eszméjét. A minisztérium nem bízta a véletlenre, nem sokkal a fenti értekezlet után írásban kérte be a szerkesztőségektől a megemlékezéssel kapcsolatos terveiket.

Az 1943-as szárszói konferencia elől a pártállami hivatalos gondolkodáspolitikával ezzel a korlátozott és ellenőrzés alatt tartott nyilvánossággal kívánta – ahogy Monostori Imre fogalmazott – a negyvenedik évfordulón résnyire

22 Lásd erről Müller Rolf: Célkeresztben a Forrás. Kísérlet egy állambiztonsági történet rekonstrukciójára. *Forrás*, 2011. 1. szám, 78–93.

23 Márkus Béla: Röpiratok változatai Csoóri Sándor a hatalom látóterében. *Kortárs*, 2017, 11. szám, 61.

24 Vörös László: *Szigorúan ellenőrzött mondatok*. Szeged, 2004, Tiszatáj Alapítvány, 94.

25 T. Bíró Zoltán: Magyarok: szorongók és békétlenek. Vázlat Illyés könyvének értelmezéséhez. *Forrás*, 1982, 11. szám, 16–24. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Forras_1982/?pg=1042&layout=s

26 Hatvani Dániel: *Tilalomfák árnyékában. Egy irodalmi főszerkesztő visszaemlékezései*. Budapest, 1997, Püski, 63.

felhúzni a pártállami zsilipet. A „hivatásos szellemi pártmunkás”, Pintér István – hosszabb-rövidebb formában és más-más cím alatt – egyszerre négy helyen publikálta a lényegében ugyanazt a párttörténeti elvrendszeren alapuló írását. Az alapváltozatból – az általa jegyzett Szárszó-kötet bevezetőjéből – idézünk: „Normális helyzetben Németh László harmadik utas gondolatai a gyakorlati politika számára nem jelentettek volna nagyobb veszélyt. [...] 1943 nyarán [...] azonban [...] választani kellett, hogy ki hol, melyik oldalon áll, mit akar tenni. [...] Ezzel szemben Németh László a nyílt választás helyett kitérőt javasolt. A harmadik út hirdetésével ha nem is közvetlenül és szándékosan, de közvetve a kivárási politikáját képviselőkhöz akarta csatlakoztatni a résztvevőket.”²⁷ A szárszói konferencia volt résztvevői és a méltó megemlékezés pártfogói nem elégedtek meg a szárszói jegyzőkönyv újbóli kiadásának tervével, hanem az 1943-ashoz hasonló konferencia megrendezésének gondolatát is felvetették. „E találkozó célja nemcsak a negyven év előtti események felelevenítése és a konferencia eszméiről folyó eszmecsere lett volna, hanem a mára is érvényes tanulságok számbavétele és a magyarság mai helyzetéről való gondolkodás is. Az előkészületek közben történt a szovjet párt- és állami apparátus élén az ismeretes személyi változás, Andropov hivatalba lépése, aminek következményeként az egész kelet-közép-európai kommunista táborban bizonytalanság, tanácstalanság és óvatosság ütötte fel fejét.”²⁸ Ennek estek áldozatul a szép és ígéretes szárszói tervek is. A nyárra tervezett szárszói emlékkonferenciát – ahogy Borbándi Gyula fogalmazott – „meghiúsították a hatóságok, attól a félelemtől vezetve, hogy 1983 augusztusában előfordulhat az, ami 1943-ban, a háború kellős közepén, a mainál sokkal nehezebb körülmények között megtörtént, hogy a magyar értelmiség egy csoportja önnön sorsáról és esélyeiről szabad eszmecserét folytat, és ezen esetleg a hatalomnak nem tetsző gondolatok is hangot kapnak. A konferenciából alkotmány napi gyűlés lett, amelyen az évforduló csak mellérendelt szerepet kapott.”²⁹

A *Forrás* augusztusi száma ilyen légkörben, formálisan eleget téve a miniszteri utasításnak, két írást közölt a szárszói találkozó apropóján. Az egész lapszám ugyanakkor teljes egészében demonstráció volt a népi írók, a harmadik utas népi mozgalom mellett, és összességében messze meghaladta a pártközpont által engedélyezett kereteket, beteljesítette a pártközpont összes ezzel kapcsolatos félelmét. Salamon Konrád *Szárszó, 1943* című írása mellett Györffy Sándor *A szárszói konferencia négy évtized távolából* címmel tizenkét résztvevő

27 Lásd erről és idézet innen: Monostori Imre: Szárszóról – hatvan év után. Egy fejezet a Németh László „problémák” történetéből: a szárszói beszéd. *Kortárs*, 2002, 12. szám, <http://www.epa.uz.ua/00300/00381/00064/monostori.htm>, Pintér István hivatkozott írásai: *Szárszó, 1943. Előzmények...* (stb). 9–35. *Társadalmi Szemle*, 1983, 7. sz., 90–98; *Kritika*, 1983. 7. sz. 9–10.; *Magyar Nemzet*, 1983. aug. 20.

28 Borbándi Gyula: Olvasónapló. *Új Látóhatár*, 1984, 1, 130.

29 Borbándi Gyula: Téli fagyok, nyáron. *Új Látóhatár*, 1983, 4, 484.

visszaemlékezését és tanúságtételét gyűjtötte egybe, amely a Hazafias Népfőntban 1980. július 5-én az 1943-as szárszói konferencia baráti találkozásának szerkesztett változata volt. Ezzel a szerkesztői fogással formálisan ugyan egy írás keretében, de tucatnyi résztvevőnek³⁰ nyílt lehetősége, hogy az eseményt értékelje, közöttük a korábbi szervező, akkor még Amerikában élő és ott kiadót működtető Püski Sándornak, és a népi mozgalomhoz kötődő egyéb résztvevőknek, így például a *Magyar Élet* folyóiratot szerkesztő Fitos Vilmosnak. A számot Bérci László 11 korabeli fotója illusztrálta, az első, a hátsó borítón és belső oldalakon tucatnyi Szárszón készült képpel hangolva az olvasót. Püski szerepeltetése az összeállításban önmagában is problémát jelentett, hiszen az 1943-as találkozó szervezője és a találkozó anyagának kiadója a 40. évfordulóra szervezett eseményeken nem vehetett itthon részt, hiszen nem kapott beutazási engedélyt, tiltás alatt állt személye, Duray Miklós *Kutyaszoritóban* című, a szlovákiai magyar kisebbség jogfosztottságának bemutatását tartalmazó kötet és az ahhoz Csoóri Sándor által írt előszó Amerikában történő kiadása miatt, akit szintén retorziók sora ért.

A szerkesztőség azonban ennyivel nem elégedett meg, hiszen az összeállítást követően a népi író Erdélyi József³¹ és Sinka István verseit közölte, s Medvigy Endre forrásértékű tanulmányát Sinka István háború előtt is üldözött költészetéről. Ahogy Hatvani Dániel visszaemlékezett: „ám hogy az ügynek a számon belül végig meg legyen az akusztikája, a fennmaradó lapfelületet megtöltötték a népi irodalom kérdéskörével foglalkozó esszék, s majd egy tucatnyi vers a Sinka-hagyatékából”.³² Talán említenünk sem kell, hogy Erdélyi és Sinka éppúgy nem tartozott a hivatalos baloldali-liberális kulturális elfogadottjainak körébe, ahogy Németh László 1943-as szárszói beszéde sem. Sinkáról – és Erdélyiről – ekkor még csak az elutasítás hangján, de leginkább sehogysem volt szabad nyilvánosság előtt szólni, Medvigy tanulmánya önértékén túl ezért is bírt különös jelentőséggel. Hartyányi István irodalomtörténész szerepeltetése is fricska volt, hiszen a háború előtt a Turul könyv- és lapterjesztő vezetője volt, aki a hetvenes évektől kezdve felbecsülhetetlen munkát végzett a népi mozgalomhoz kötődő folyóiratok – *Magyar Élet* és *Magyar Út* – repertóriumainak, továbbá a népi mozgalomhoz kötődő írók – Németh László, Szabó Dezső, Kovács Imre – bibliográfiáinak összeállításával. Az összeállítás sora még itt sem ért véget, hiszen a folyóirat egy Illyés-blokkot is hozzáillesztett mindehhez, Szekér Endre tanár, a folyóirat főszerkesztő-helyettese Illyésről szóló és Tüskés Tibor

30 Fitos Vilmos, Jócsik Lajos, Lászkó Gyula, Bérci László, Palotás Mihály, Püski Sándor, Sebestyén László, Somodi István, Molnár István, Bíró Ernő, Rétei Lajos, Kurtán Sándor fejthette ki véleményét.

31 Erdélyi József: *Villanyél* című versét tette közzé Hartyányi István. A vers 1933-ban jelent meg *Az Út* című, Fábry Zoltán szerkesztette, Csehszlovákiában megjelenő folyóiratban. Erdélyi addigi köteteiben nem jelent meg, így a versnek ez volt az első publikálása Magyarországon.

32 Hatvani: i. m. 64.

Illyés és a népi mozgalom kapcsolatát tárgyaló esszéjét is közölték. Tasi József beszélgetése zárta a sort Kardos László életútjáról és a Bolyai-kollégium történetéről. A népi eszme melletti ehhez fogható jelentőségű és színvonalú vállalkozásként, kiállásként akkoriban talán csak az *Alföld* folyóirat 1984. évi decemberi száma említhető majd.

A folyóirat augusztusi számát áttekintve megállapítható, hogy bár a szerkesztőség formálisan eleget tett a miniszteri utasításnak, összességében azonban messze nem felelt meg a párt elvárásainak és igényeinek, joggal értékelhette úgy a pártvezetés, hogy a szerkesztőség nyíltan szembeszegült az egyértelmű pártutasításnak. Az összeállítás egyfelől a szárszói találkozó jelentőségét az elvártaknál sokkal mélyebben értékelte, és nagyobb teret szentelt neki, mint az engedélyezett volt; másrészt a szám kontextusában, ahogy Hatvani fogalmazott, „akusztikájában” a népi írói mozgalom és a harmadik út eszméje úgy kiemelkedett, amely alapvetően eltért és szakított az e kérdésben 1958-ban megfogalmazott és addig töretlenül érvényesített hivatalos állásponttól. Nemcsak a hallgatás falát törték át, de az értékelés és értelmezés addig elfogadott sémáival is gyökeresen szakítottak.

Ezt nemcsak utólag állapíthatjuk meg, a „függelmezsértés” akkor is világos volt. Rátki András minisztériumi főosztályvezető augusztusi levelében igazoló jelentés megírására szólította fel a főszerkesztőt: „A Forrás 1983. augusztusi száma arra vall, hogy az ez év február 25-i főszerkesztői értekezletnek a szárszói konferencia 40. évfordulójával kapcsolatos, **a megemlékezés tartalmára és mértékére vonatkozó instrukcióit** (ez utóbbit illetően az én telefonon történt figyelemfelhívásomat) a szerkesztés során nem érvényesítette (kiemelés tőlem – P. B.). Ezen belül – tekintve, hogy Salamon Konrádnak az 1982. 9-es számban megjelent Németh Lászlóra vonatkozó cikkét főszerkesztői értekezleten a Művelődési Minisztérium részéről nyilvános bírálat érte – Salamon Konrád mostani cikkének közlése a minisztériumi figyelemfelhívások tudatos mellőzésére vall.”³³ Salamon Konrádnak tehát nemcsak a Szárszói tanulmánya esett kívül a tűrés határán, de egy korábbi tanulmánya is főszerkesztői értekezleti elmarasztalást vont maga után, s egyáltalán bármely írásának közlése problémát jelenthetett, hiszen Rátki levele – túl azon, hogy a minisztérium a cenzúra tényét nem is igyekezett palástolni – alig burkoltan, de Salamon Konrád publikálási tilalmára is utalt.³⁴

33 Uo. 68.

34 Az említett tanulmánya Németh László egyszemélyes folyóiratának, a *Tanú* 50. évfordulójára megjelent összeállítás darabjaként látott napvilágot a *Forrás* 1982. 9. számában: Fűzi László: A minőség jegyében (A *Tanú* kialakulása és programja); Vekerdi László: Tanú, Nemzedék, Szerep és ember; Monostori Imre: „Nem volt, aki helyettem megcsinálja” (A *Tanú* születése és első visszhangjai); Grezsa Ferenc: A Tanútól az „új Tanú”-ig, Salamon Konrád: Németh László szocializmusképe és az 1930-as évek elejének szocializmusa; Cs. Varga István: A Németh László-i „tejtésvériség”-gondolattól a Nagy László-i szellemi hídépítésig.

Hatvani Dániel és a szerkesztőség által írt igazoló jelentést a Minisztérium „sem tartalmában, sem műfajában, sem hangnemében”³⁵ nem fogadta el. A válaszban kiemelték, hogy nemcsak a terjedelemben vonatkozó korlátokat sértették meg, de a megemlékezések „szellemére, a marxista tudományosság dominanciájának biztosításával a kommemorativ (sic! az oroszosra ragosodott fonetikai tévesztés tipikus példája a freudi sugallatú elírásnak – H. D.) hagyomány megszakítását kérték. Salamon Konrád tudományos munkásságának érdemei önmagukban, egyes írások esetén – így a szóban forgó tanulmány megítélésében – nem jelenthetnek felmentést a szerző történelmietlen, elfogult és politikai következtetéseiben téves nézeteire.”³⁶

Salamon Konrád 1978-ban – sok kétség és izgalom mellett – védte meg³⁷ a Március Front történetét feldolgozó kandidátusi disszertációját, amely két könyvben látott napvilágot, 1980-ban *A Márciusi Front*,³⁸ 1982-ben pedig a Gyorsuló idő sorozatban az *Utak a Márciusi Front felé*³⁹ című kötetekben. Salamon a népi mozgalom elhivatott kutatója és ismerője volt, kézenfekvő lehetett – figyelemmel az 1982-es Németh László írására –, hogy Szárszóról ő írja az összefoglaló értékelést a *Forrás* számára. A szerkesztőség Monostori Imrétől is kért tanulmányt, de ő akkor a számban nem szerepelt. Mindkét fél tudta, hogy ez a vállalkozás veszélyes, s mind a főszerkesztő, mind Salamon Konrád tisztában volt azzal, hogy akár az egzisztenciájukat is kockára teszik. Nem vágva az események elébe, annyit jegyezzünk itt meg, hogy az írás megjelenését követő pártvizsgálat és nyilvános támadások után komoly lehetőségként felmerült Salamon Konrád állásából történő menesztése is, aki akkor a Csepeli Tanárképző Főiskolán tanított,⁴⁰ illetőleg Hatvani Dániel főszerkesztő esetében – a Lapkiadó Vállalat igazgatójának értesítése szerint – visszatartásra került az első félévért kifizethető jutalma. Ugyanakkor Salamon tanulmánya kétség kívül elismerést is hozott számára, mert bár a szűk történelem szakma addig is ismerte a népi mozgalommal foglalkozó munkáját, de ahogy Medvigy Endre is fogalmazott, sokan csak akkor figyeltek fel igazán „tartására és történelmi munkásságára, amikor [...] tanulmányában Németh László addig csak bíralt beszéde és harmadik

35 Hatvani, uo. 70.

36 Uo.

37 A bizottság elnöke Balogh Sándor, tagja volt Czine Mihály, Sipos Péter, bírálóként Juhász Gyula és K. Nagy Magda, mindketten határozottan pozitívan értékelték Salamon disszertációját, Huszár Tibor, aki szintén támogatta azt, és Pintér Lajos, aki viszont egyértelműen alkalmatlannak ítélte Salamon munkáját, olyannyira, hogy a védést megelőzően hosszan gyözködte a bizottságot, hogy ne is engedjék vitára a kandidátusi értekezést. A nyilvános vitán mások mellett részt vett Bibó István, Fitos Vilmos, Zsigmond Gyula, Arany Bálint, a népi mozgalomhoz kötődő értelmiség java. Féja is jelen szeretett volna lenni, de kórházba került, így nem lehetett ott. Salamon Konrád szóbeli közlése.

38 Salamon Konrád: *A Márciusi Front*. Budapest, 1980, Akadémiai Kiadó.

39 Salamon Konrád: *Utak a Márciusi Front felé*. Budapest, 1982, Magvető Kiadó.

40 Salamon Konrád visszaemlékezése, szóbeli közlése.

utas szemléletének igazsága mellett érvelt”.⁴¹ Másfajta elismertséget is szerzett neki az írás, mert ennek köszönhetően hívta meg következő év nyarán két hónapos amerikai előadói körútra a népi írók kiadója, Püski Sándor.⁴²

A reakciók – retorziók

A folyóirat és a szerkesztőség megemlékezése, de inkább nevezzük annak, ami valójában volt, a népi mozgalom és a harmadik út eszméje melletti demonstrációja, s kiemelten a lap vezető tanulmánya, Salamon Konrád írása, elsődlegesen az ideológiai instrukció megsértése miatt került a támadások keresztútjába. Először a sajtóban kapott éles kritikát, majd a minisztérium és a megyei vezetés kérte számon a Németh Lászlóra vonatkozó, „politikailag tarthatatlan” nézeteket. Salamon személyét és írását két alapvető irányból támadták: egyfelől politikai nézetei tarthatatlansága, másfelől történelmi szakmai alkalmatlansága okán.

Napokkal a folyóirat megjelenését követően a *Magyar Hírlap* főszerkesztője, Darvasi István⁴³ majdnem egész oldalas, *Nincs perújrafelvétel!* című írása,⁴⁴ durva, Salamont személyében és szakmaiságában is negligáló, feljelentéssel egyenértékű írásában foglakozott a *Forrás* augusztusi számával és benne tanulmányával. Hatvani Dániel visszaemlékezése szerint az egész írás „hangütése, érvelési módja alulmúlja az 50-es évek Horváth Márton-féle osztályharcos eszmei kardcsörtetését”,⁴⁵ amelyen nem csodálkozhatunk, hiszen Darvasi abban a közegben szocializálódott. A cikk szerzője gyorsan célra tartott, már írása címében jelezte, hogy nem lehetséges semmiféle eltérés a párt hivatalos ítéletétől, s az első bekezdésben világossá tette, hogy mely írással szemben emelt szót: „Egyetlen

41 Medvigy Endre: Az első antikommunista forradalom. Salamon Konrád: Tizenkét nap szabadság 1956. *Confessio*, 2016, 3. <http://confessio.reformatus.hu/v/hir-145/>

42 Miután Salamon Konrád családja, felesége és kislánya itthon maradt, a hatóságok nem górdítottak akadályt amerikai útja elé. Előadást tartott például az ITT-OTT magyar hetének programsorozatában, 1984. augusztus 21-én: S. K.: *A népi mozgalom időszzerű kérdései; Történelem tanítás és hazafiság tudat* címmel és témával a Hollywoodi Magyar Református Egyház gyülekezeti termében, 1984. július 20.

43 Ahhoz, hogy a támadás súlyát érzékeltessük, szükséges néhány szóval bemutatnunk annak szerzőjét, hiszen nem akárkiről volt szó: Darvasi a munkaszolgálat és partizán tevékenységét követően a háború után a Politikai Rendészeti Osztályhoz került, majd a Belügyminisztérium Államvédelmi Osztályának munkatársa lett, végül az Államvédelmi Hatóság tisztje, őrnagyi rendfokozatban. 1951-től az MTI külpolitikai szerkesztőség helyettes vezetője volt. Szirmai István közeli munkatársaként 1957 tavaszától a Minisztertanács Tájékoztató Hivatalának elnökhelyettese, 1958-tól pedig az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály helyettes vezetője volt. 1963. február 24-től 1985. április 19-éig országgyűlési képviselő, 1975-től Budapest 19. számú egyéni választókerületét képviselte. 1968-ban a Minisztertanács napilapjaként alapított *Magyar Hírlap* főszerkesztője lett, egészen 1984-es nyugdíjazásáig vezette az újságot. 1994-ben hunyt el Budapesten.

44 Darvasi István: *Nincs perújrafelvétel! Magyar Hírlap*, 1983. augusztus 17., szerda, 6.

45 Hatvani: i. m. 64.

terjedelmes tanulmány került eddig eléem, amelyet nem lehet szó nélkül hagyni. Az, amely Salamon Konrád tollából a *Forrás* című folyóirat ez évi augusztusi számában Szárszó 1943 címmel jelent meg. Nem kevesebről van ugyanis szó, mint Szárszó, pontosabban a két főszereplő, Erdei Ferenc és Németh László szerepének újraértékeléséről.⁴⁶ Az elfogadhatatlan újraértékelés – mármint az irányadó párthatározat szerinti, egyedüli értelmezéshez képest – Darvasi szemzögéből, egyébként objektíven pontosan és lényegre törően így festett: „Salamon Konrád tanulmányában nemcsak az a meghökkentő, hogy Szárszó negyvenedik évfordulóján Németh László nézeteit ismerteti egyetértőleg. Az olvasót az döbbeneti meg és háborítja fel, amit e nézetekről 1983-ban gondol és ír. Meg az, hogy ez a gondolatmenet szerkesztői jóváhagyással nyomtatásban megjelenhetett. A tanulmány elmarasztalja Erdei Ferencet, történelmi perújrafelvételt kísérel meg, és a pert utólag a marxizmus és a harmadik utasság vitájában félreérthetetlenül az utóbbi javára dönti el.”⁴⁷ Salamon mellett persze a szerkesztőség is kapott egy feljelentéssel egyenértékű oldalgát, hiszen Darvasi szerint az is példátlan, hogy Salamon Konrád ezt gondolja a szárszói találkozásról, de ami még példátlanabb, az az, hogy mindez nyomtatásban is napvilágot láthatott.

Nincs terünk arra, hogy Salamon Konrád 17 folyóirat-oldalnyi tanulmányát ismertessük, de a lényegi mondandóját tekintve talán úgy foglalkozhatnánk össze, hogy világossá tette, Szárszón már felálltak egymással szemben a népi mozgalom azon erői, amelyek azután a koalíciós idők megosztottságához, majd a szakadáshoz vezették a Nemzeti Parasztpártot és magát a népi mozgalmat is. Számára egyértelmű volt, hogy az idő, a történelem igazolta a harmadik oldal szükségességét, marxista baloldaliság nélküli demokratizmusát, azt, hogy az ország parlamentjéből való kizárása miféle egyoldalúsághoz, pusztulást okozó szűklátókörűséghez vezetett. Nagyon hamar kiderült, hogy a harmadik út „sarkba állítása” és a kommunista mozgalom hátán történő célba érkezés naiv és pusztító elgondolás. Ezt Bognár Bulcsú foglalta össze legtalálóbban: „Az ötvenes évek elejére kiderült az is, hogy a harmadik út taktikus elutasításával, a kommunisták kiszolgálásával nem lehetséges »az igazsághoz keresztül hazudni magunkat«. A Németh László által képviselt személyes integritás a nemzeti integritás megőrzésének esélyét jelenti, míg Erdei politikai taktikája mindkettő felszámolásához vezet. Erdei személyes tragédiája, hogy nemzeti radikális programját a kommunistákkal taktikai szövetségben megvalósítani akaró politika nem csupán az egykori harcostársakkal számol le, hanem a nemzeti radikális programmal is.”⁴⁸ Salamon Konrád elsőként vetette föl – ide nem értve a nyugati magyar emigráció értékeléseit, elsősorban Szabó Zoltán forrásértékű tanulmányát –, csaknem mindvégig egyetértőleg a szóban forgó Németh László-előadás – ahogy Monostori Imre fogalmazott – mindhárom *valóban* neural-

46 Darvasi: i. m. 6.

47 Darvasi, uo.

48 Bognár: i. m. 142.

gikusnak számító gondolatát: „Nevezetesen: a »harmadik út« (»harmadik oldal«) időközben teljesen összezavart és eltorzított tényleges tartalmi kérdéseit; e beszéd történelmi és társadalmi előrepillantásainak mások által »jóslattá«, »próféciává« degradált, valójában drámai fordulatait, valamint a magyar zsidóság »shylocki« rétege, elemei, esetleges »súgóí« (vagy éppen vezetői) szerepének reális történelmi lehetőségét.”⁴⁹

A hivatalos pártpolitikai állásponttal szembenálló Salamon-tanulmány lényegét Darvasi írásában így összegezte: „Erről Salamon Konrád 1983-ban így ír: »a korabeli feszültségekkel terhelt helyzetben nem segítette elő a legfontosabb feladat, a minél szélesebb antifasiszta nemzeti összefogás megteremtését.« Majd lejjebb: »Sajnos Erdei Ferencnek sem jutott eszébe, hogy a kapitalizmus vagy proletárdiktatúra ellentétpáron túllépjen. Még ha igaza is lett volna azonban Erdeinek, akkor is politikai ügyetlenségnek kell tartanunk az akkori nem proletár többségű magyarság proletárdiktatúrával való riogatását, mert ez csak a lehetséges antifasiszta szövetségesek összefogását nehezítette«. Salamon Konrádnak ezt a marxizmushoz élettapasztalatain és olvasmányain át eljutó, a Márciusi Front baloldalán küzdő, az antifasiszta népi egység megteremtésén munkálkodó, a börtönt vállaló és szenvedő Erdei Ferencről van bátorsága mondani. Tanulmánya ezután egy diósgyőri vasesztergályost és egy másik diósgyőri felszólalót idéz, akik szerint »nekünk nem kell a diktatúra semmilyen formában«. E két eklektikusan és megcsonkítottan kiragadott szárszói idézet nyitja meg az utat, hogy Salamon Konrád kimondhassa a *quod erat demonstrandumot*: nem Erdeinek, hanem Németh Lászlónak volt igaza.”⁵⁰ (Kiemelések az eredetiben – P. B.)

Darvasi, túl az erkölcsi és érzelmi hangszereltségű elítélő politikai állásfoglaláson, a történészszakmai kompetencia, hozzáértés terén is kikezdte Salamont. „Levonható a következtetés, hogy Salamon Konrád tanulmánya nemcsak tudományosan tarthatatlan és történelmileg túlhaladott nézetek saját véleményként való kifejtése, nemcsak szocialista fejlődésünk megkérdőjelezése, hanem egyúttal a harmadik utas koncepció utólagos igazolásának kísérlete is. Magyarországon megjelenő folyóiratban. 1983-ban helyt ad annak a ma az imperialista propaganda által szuggerált nézetnek is, hogy ami nálunk megváltozott, nem a nép választása folytán és akaratából változott.”⁵¹ Darvasi lényegében mindent felsorakoztatott Salamon Konráddal szemben, ami az akkori, a hegemon ideológiai rendszerben felhozható volt azzal szemben, akit el kívántak lehetetleníteni, tönkre kívántak tenni szakmailag és egzisztenciálisan is: tudományos szempontból szakmaiatlan nézetei túlhaladottak, amelyek megkérdőjelezik a szocialista fejlődést, és a tarthatatlan harmadik utas koncepciót próbálják igazolni. Az osztálypolitikát a nemzeti politikával szembeállító, az osztályszerkezet megváltozásával létrejött szocialista nemzeti egységet

49 Monostori: i. m. uo.

50 Darvasi, uo.

51 Uo.

megkérdőjelező nézetei az imperialista – feltehetően a Szabad Európa Rádiót – propagandát visszhangozzák. Salamon Konrád szocialista fejlődést tagadó nézetének lényegét Darvasi úgy foglalta össze, hogy Salamon Németh Lászlónak adott igazat Erdei Ferencsel szemben: „Magyarországon az új hatalom, a szocializmus a nagyhatalmak megegyezése, Európa befolyási övezetekre való felosztása révén jöhetett létre, és itt az ideje annak, hogy belássuk; nem érvényes az ellenforradalom leküzdése óta, huszonhét éve folytatott politika, az elkövetett hibák teljes felszámolása, a sérelmek és bűnök minden lehetséges eszközzel való jóvátétele, a magyar viszonyoknak megfelelő politika kidolgozása, a szocialista mezőgazdaság kifejlődése, a szüntelen útkeresés az optimális gazdaságirányítás felé, a szocialista nemzeti egység megteremtése; hanem vissza kell kanyarodnunk a Szárszón és annak előtte meghirdetett harmadik utassághoz, mert az események és mindaz ami Magyarországon ma történik, azt igazolják.”⁵² Rögzítsük, hogy Darvasi „vádjai” Salamon írásával szemben egytől egyig valóságos és helytállóak voltak, azaz Salamon Konrád valóban szembement a párthatározat által megfogalmazott állásponttal, nézetei és eszméi semmiben sem feleltek meg a hivatalos szocialista hegemon ideológiában lefektetett tételeknek, szakítottak a negyedszázada érvényes és támadhatatlan elvekkel.

A politikai-ideológiai támadásokon túl Salamon Konrád történészi szakmai hitelességét is kétségbe kívánták vonni. Ránki György az *Élet és Irodalomban*, Gerő János a *Népszavában* is ezt tette. Gerőre nem érdemes sok szót vesztegetnünk, egy idézettel szemléltetnénk mondandóját, amely önmagáért beszél. Gerő annyiban „enyhítette” Salamon Konrád bűnét, hogy nem tételezett fel róla rosszindulatot, „csupán” hozzáértését vonta kétségbe: „Bonyolult kor ez a javából. Egyszerűsíteni, primitívizálni szinte bűn (kiemelés tőlem – P. B.). Pedig éppen ezt teszi Salamon Konrád a *Forrás* augusztusi számában. Nem rosszindulattal. Talán csak a kor meg nem értése szerint. Történészi koncepciójából éppen a szintézis hiányzik. Elítéli a népi baloldalt (benne a kommunistákat), és Németh Lászlónak ad teljes igazságot. [...] Szárszó tehát már felsorakozott történelmünk jó hagyománya mögött. Ezért kell szóvá tenni, ha »tudósok« akarják félremagyarázni a kort és szereplőit.”⁵³ Gerő dehonesztáló mondatai egyfelől elfedték a valóságot, hiszen Szárszó nemhogy nem sorakozott fel sehová, de a teljes tiltás hatálya alatt állt még 1983-ban is, másfelől kétségbe vonta Salamon Konrád történészi ítélőképességét, tudósi minőségét idézőjelek közé szorítva, úgy állítva be tanulmányát, mint amely nem érti meg a kor bonyolultságát, a történéseket leegyszerűsíti, következőképpen félremagyarázza a kort és szereplőit.

Gerő kritikája mellett sokkal nagyobb súllyal esett latba Ránki György – ahogy Monostori Imre fogalmazott találóan, „publicisztikai hevületű”⁵⁴ –

52 Uo.

53 Gerő János: Szárszó, 1943. *Népszava*, 1983. augusztus 20., szombat, 8.

54 Monostori Imre: Szárszóról – hatvan év után. Egy fejezet a Németh László- „problémák” történetéből: a szárszói beszéd. *Kortárs*, 2002, 12. szám, <http://www.epa.uz.ua/00300/00381/00064/monostori.htm>

támadása, hiszen az ő történelmi tekintélye megkérdőjelezhetetlen volt, „szakmai” véleménye minden fórumon irányadónak számított. Írását a történelmi hivatás egy örök szabályának felidézésével kezdte, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy rámutasson Salamon Konrád súlyos hivatásbéli szabályszegésére: „De a történelmi fejlődés logikája iránti kételyek aligha mentesítik a történetírót, hogy művében ne törekedjék a szakma szabályainak megfelelő, logikus érvelési rendszerre. A történetírás eme módszertani alapszabálya jutott eszembe, midőn Salamon Konrád cikkét olvastam a *Forrás* legutóbbi számában. A szerző a szárszói konferencia 40. évfordulója alkalmából fejti ki gondolatait, nem egyszer meglehetősen sajátos logikával. [...] Salamon határozottan bírálja Erdeit, aki Szárszón a magyar társadalmi fejlődés korabeli marxista felfogására támaszkodva egy határozott, sőt radikális társadalmi változás szükségessége mellett tett hitet. Salamon elmarasztalásának lényege szerint a neves író és szociográfus marxista programjával, a proletárdiktatúra lehetőségét is felvilágosítva inkább riasztóan hatott, semmint egy szükséges népfrontpolitika érdekében az összefogásra buzdított volna. Salamon Konrád azonban sajátos logikával Németh Lászlótól nem kéri számon a népfrontos szemléletet, s ez a cikk egész gondolatmenetének súlyos belső ellentmondásaira utal.”⁵⁵ Ránki azonban nemcsak a szakma szabályainak meg nem tartása miatt támadta, de érdemi nézeteivel is vitába szállt, igazodva az 1958-as párthatározatban foglaltakhoz.

Ránki túltekintett Salamon írásának mondandóján, s megragadta az alkalmat arra, hogy felvonultassa a Németh Lászlóval szemben jól ismert fajelméleti, antiliberális és antiszemita voltát igazolni kívánó vádakot, előfutáraként a nyolcvanas évek közepén, második felében felerősödő, már nem a hagyományos marxista alapokról támadó írásoknak. „Mi több, nemcsak arról volt szó, hogy Erdei más mércével méretik, mint Németh, de arról is, hogy Németh felfogását, mely messze áll sok mindentől, amit a korban aktív antifaszizmusnak neveztek, végül is teljes kritikátlansággal szemléli, és már-már valamiféle helyi népi-demokratikus politikai programmal kapcsolja össze. Miután aligha van okunk feltételezni, hogy Salamon Konrád Németh felszólalásának fajelméleti elemeit tenné magáévá (néhány évtizeddel azután, hogy a kiváló író sem vallotta már azokat), óhatatlanul feltámad a gyanúnk, hogy Salamon írásának további részét is több történetírói módszertani hiba jellemzi.”⁵⁶ Salamon Konrád történelmi munkája tehát számos módszertani hibában szenved, állította Ránki, bár sem példát, sem levezetést nem „csatolt” megállapítása mellé, így kijelentése egyszerűen alaptalan vádaskodássá silányult, amely azonban akkor elégséges lehetett ahhoz, hogy Salamon Konrád történelmi jóhírért legalábbis kétségbe vonja. Ránki véleménye szerint Salamon Konrád történelmi leegyszerűsítéseket végzett ahhoz, hogy Németh László álláspontját igazolhassa. Szemlélete provinciális, amennyiben az 50-es években Németh „bosszúkonceptiójának” igazolását

55 Ránki György: Igazolható-e Németh László próféciaja? *Élet és Irodalom*, 1983. szeptember 2., 3.

56 Uo.

láttatja ahelyett, hogy rámutatna, hogy „egy sokkal mélyebb, súlyosabb, sztálinizmus néven ismert nemzetközi jelenséget, mely Magyarországon a Rákosi-Rajk-pólusokban jelentkezett, de jelentkezett Csehszlovákiában, csak ott a szereplők (a Gottwald–Slánsky), Romániában is (a Georghiu Dej–Anna Pauker) már egészen más pozícióban helyezkedtek el.”⁵⁷ Természetesen Salamon Konrád semmiféle ilyen egyszerűsítést nem végzett tanulmányában, Ránki állításai e körben is légből kapottak.

A támadások sora nem ért véget, Lendvai L. Ferenc a *Világosság* című, „materialista világnézeti” folyóiratban is szükségét érezte, hogy Salamon Konrád nézeteit helyére igazítsa. Salamon tanulmányának legjobban támadott elemét, a harmadik út eszméjét így marasztalta el – nem sok energiát fektetve a cáfolatba, „intellektuális bűvészműtávként” minősítve: „A »harmadik út« lényegét így foglalja össze (mármint Salamon – P. B.): »Bár követői is sokféleképpen értelmezték, lényege, hogy túllépett a magyarság előtt álló lehetőségek kapitalizmusra vagy proletárdiktatúrára való egyszerűsítésén, ennek megfelelően az egyes nagyhatalmak iránti kritikátlan rajongáson, s a társadalmi fejlődésnek azokat a népi és demokratikus elemeit fogalmazta meg, amelyekkel lehetséges az időszerűvé vált gyökeres változtatásokat úgy megvalósítani, hogy a dolgozó tömegek és a magyarság érdekeit egyaránt szem előtt tartva, az egyes külföldi példák kizárólagos másolása helyett csak a tapasztalatokat vegyük át« (uo. 6–7). Az idézet minden egyes félmondatát ízekre lehetne ugyan szedni, de ez fölösleges, mert – hasonló idézetek kapcsán – mások már régen megtették.”⁵⁸ Bata Imre és E. Fehér Pál Szárszóhoz kapcsolódó írásaira itt csak utalunk, hiszen azok közvetlenül nem kapcsolódtak a *Forrás* emlékszámához és Salamon Konrád tanulmányához, ugyanakkor az előbb ismertetett írások, a hivatalos párt-propaganda eszmei háttérét erősítették.⁵⁹

Hatvani Dániel, miután elolvasta Darvasi *Magyar Hírlap*-beli cikkét, tudta, hogy napokon belül rájuk szakad a mennybolt. Elismerésre méltóan nem az áldozati bárány szerepét kívánta eljátszani, hanem civil kurázsival rendelkező főszerkesztőként etikai bizottsági eljárást kezdeményezett a nagyhatalmú főszerkesztővel szemben, mondván, félmondatokat kiragadva fogalmazta meg vádjait. „Darvasi úr, cikkéből úgy tetszik ki, elítéli az ötvenes évek elejének hibáit, bűneit, de ő maga szívesen él annak eszközeivel. Ezek legaljasabbika, amikor lapunkat szovjetellenességgel vádolja. Ezt a sunyi gyanúsítgatást visszautasítjuk”⁶⁰ – írta a szerkesztőség beadványukban. Az Etikai Bizottság természetesen elutasította kérelmüket, de szókimondó bátorságuk ma is elismerésre méltó, mégha eredményt nem is érthettek el vele.

57 Uo.

58 Lendvai L. Ferenc: Napló. *Világosság*, 1983, 10. szám, 647.

59 Bata Imre: Magyar Delphoi. *Élet és Irodalom*, XXVII. évf., 1983. aug. 19., 1; E. Fehér Pál: Szárszóról 40 év után. *Népszabadság*, 1983. aug. 27.

60 Hatvani: i. m. 65.

A megyei lap, a *Petőfi Népe* a központi sajtótámadások után már a lehetséges szankciókat és eljárásokat szellőztette meg *Tiszta-e a Forrás?* című szerkesztőségi cikkében.⁶¹ „Az említett dolgozat (Salamon Konrád írása – P. B.) ugyanis olyan hamis történelmi szemléletet és kétes politikai magatartást, beállítottságot sugall, aminek a vállalása már korántsem egyedi jelenség a Forrásnál. [...] Az elmondottak után aligha tűnik erőszakoltnak a kérdés: vajon a Forrás szerkesztői kellő gondossággal és politikai elkötelezettséggel sáfárkodnak-e azzal az anyagi és szellemi tőkével, amelynek ápolását rájuk bízta? A címben fölített kérdésre – tiszta-e a Forrás? – a válasz: sajnos, nem eléggé tiszta. Beleszivárognak káros, fertőző anyagok is. S rendszerint akkor, ha a Forrás elkanyarodik eredeti funkciójától, s ingoványos terepre fut. Mindez együttesen arra figyelmeztet, hogy alapos és sürgős tennivalók halmozódtak föl a szerkesztőségben, amelyek megoldása nem merülhet ki pusztán töprengésben. Tudomásunk szerint a töprengéssel együtt immár konkrét intézkedések vannak folyamatban – például a szerkesztőbizottság megalakítása. A cél egyértelmű: hozzáértő, felelősséggel gondolkodó, érdemi és alkotómunkára képes, elkötelezett emberek együttesére, összefogására van szükség.”⁶² A napilap által megelőlegezett konkrét intézkedések egy, a szerkesztőség, a főszerkesztő nyakára ültetett, megbízható személyekből álló felügyelő bizottság formájában öltött testet. Október 3-án a Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, hogy „elejét vegye a további eltévelyedéseknek”, a folyóirat mellé új eszmei-felügyelő szervet rendelt ki. Ennek ellenére ezután is akadt probléma a *Forrás* körül, 1985 elején egy tematikus, a népfőiskolai mozgalommal foglalkozó szám váltotta ki Tóth Dezső nemtetszését. „A miniszterhelyettes három fiatal író, Csengey Dénes, Elek István és Varga Csaba megnyilatkozásait értékelte túlzottan meredeknek.”⁶³

Vörös László visszaemlékezéséből azt is tudjuk, hogy Salamon tanulmánya a főszerkesztői értekezleteken többször is és több hullámban „nagy fölhördülést váltott ki. 1983. augusztus 24-én az előadó Köpeczi Béla bírálta meg, ugyanitt hozzászólásában Aczél György is elmarasztalta Salamont a Németh-kép miatt beszédének abban a részében, amelyben arról szólt, hogy »a történelem szisztematikus hamisítása folyik a lapokban«, például a Horthy rendszerről szólva.”⁶⁴ Tóth Dezső miniszterhelyettes ezen a megbeszélésen egyenesen Hatvani Dániel pártfegyelmi büntetését előlegezte meg, Aczél pedig többször visszatért arra, hogy Salamon Konrád tanulmánya egész egyszerűen történelemhamisítás. A sajtóban megrendezett támadássorozat tehát nem a véletlen műve volt, Salamon Konrád és a *Forrás* folyóirat és főszerkesztője, Hatvani Dániel elleni fellépések

61 *Tiszta-e a Forrás? Petőfi Népe*, 1983. szeptember 14., 3, idézett hely: https://library.hungaricana.hu/hu/view/BacsKiskunMegyeiNepujasg_1983_09/?pg=89&layout=s

62 Uo.

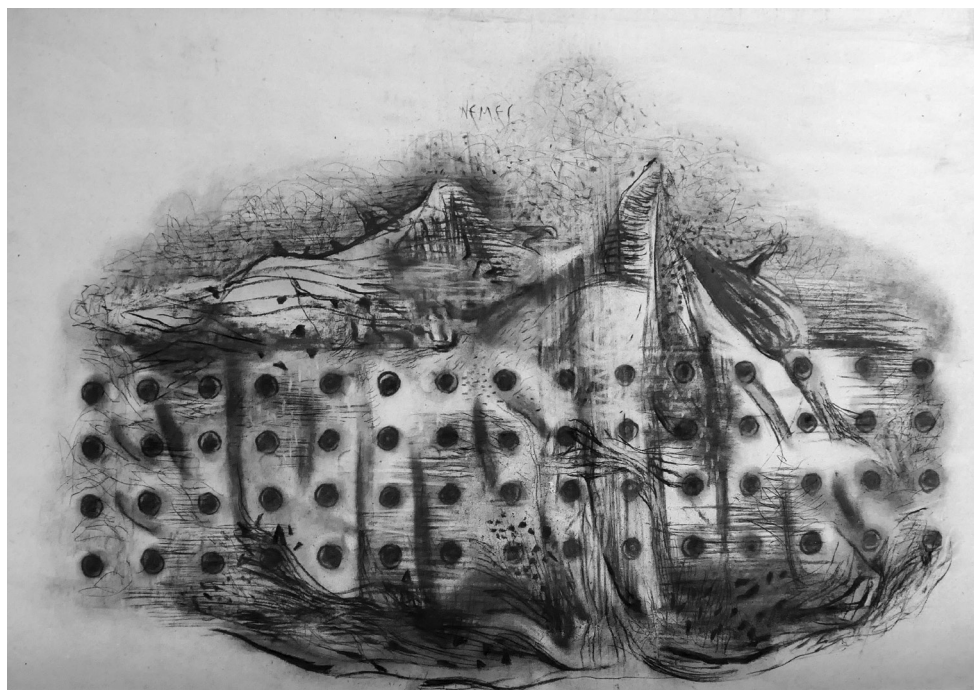
63 Lásd Müller Rolf: i. m. 82.

64 Vörös László: *Szigorúan ellenőrzött mondatok. A főszerkesztői értekezletek történetéből, 1975–1986.* Szeged, 2004, Tiszatáj Alapítvány, 179.

a legfelsőbb szintről, Aczél Györgytől indultak és egy jól megtervezett koreográfia szerint zajlottak.

Bár az 1983-as évet a *Mozgó Világ* felszámolása, Csoóri Sándor körüli botrány és szilenciuma, a JAK új vezetésének fellépése fémjelezte, a korszakot feldolgozó monográfiák is ezeket az eseményeket tárgyalják elsősorban mint a népi-nemzeti ellenzékhez kapcsolódó legjelentősebb eseményeket, talán ez a dolgozat rávilágít arra, hogy a *Forrás* folyóirat Szárszó emlékszáma, Salamon Konrád *Szárszó* tanulmánya legalább olyan fajsúlyú gondot és problémát jelentett a hatalom számára, mégha mindez az előbbi történések árnyékában maradt is. Az is bizonyos, hogy Hatvani Dániel és Salamon Konrád számára éppoly kockázatot jelentett ez a fellépés, mint Csoóri Sándornak vagy a *Mozgó Világ* szerkesztőinek. S az is bizonyos, hogy a harmadik út eszméjének, a népi mozgalom történetének feldolgozása és hiteles bemutatása, az 1958-as párthatározat eszmei hegemoniájának megtörése terén különös jelentőségű a *Forrás* folyóirat emblematisz Szárszó emlékszáma és Salamon Konrád itthon úttörő és reveláló hatású tanulmánya.

Mindez olyan fontos állomása volt a népi-nemzeti ellenzék a szocialistaloldali hegemon eszmekör megtörése érdekében végzett tevékenységének, hogy azt ma is érdemes felelevenítenünk.

Csucsá – Ady Endre és/vagy Octavian Goga emlékezetének egyik helye? Magyar–román közös emlékezhely volna?

Bizonyára nem kelt meglepetést a tisztos olvasóban annak a gondolatnak a mérlegelése, hogy a magyar és román közös emlékezhely-kutatás szempontjából Csucsá települése, a történelem viharjai által kevésbé érintett község, lehetőségként kínálja magát, mint a közép-európai emlékezet egyik közös helye. A két költő, Ady Endre és Octavian Goga megpihenésének helye ez, mely a mai Kolozs megye nyugati részén fekszik, nagyszerű kastéllyal, bujkálva Erdély fenyevesei közt, közel ahhoz a vasúti és műúthoz, melyet sok Erdély-járó már jól ismerhet.

Mégis, a fent vázolt kérdés eldöntéséhez, a festői látkép, melynek ihlete nemcsak nemzeti költőinknek lehetett, hanem turisták sokaságának is, önmagában elégtelennek látszik. Éppen ezért vizsgálatunk tárgyát az képezi, hogy Csucsá, Ady Endre és Octavian Goga, a költőóriások barátsága révén átlényegül-e nemzeti tájból az emlékezet helyévé? És ezen emlékezet, amennyiben létezik, mely közösségek kohéziós tényezője? Ha pedig mégsem szólhatunk két nemzet közös emlékezhelyéről, vajon le kell-e mondanunk a közös emlékezhely gondolatáról Csucsá kapcsán, vagy mégis csak egy kisebb társadalmi szelet – elitek közötti – közös emlékezetének volna-e helye?

Másfelől! Mindenképpen meg kell emlékeznünk, Csucsáról szólván, egy újabb emlékezhely értelmezés lehetőségéről. A Párizs környéki békeszerződések követően az erdélyi magyarság kisebbségi létre ítéltetett. A kisebbségi léttel együtt új politikai kihívások sora jelentkezett. Csucsához kötődik az az ebéd, melyen Octavian Goga, az Averescu-féle Néppárt tagja vendégelte meg a „csucsai paktum” aláíróit 1923-ban. A paktumot ugyan Averescu tábornok és pártja, valamint az Országos Magyar Párt Bukarestben írták alá, a köztudatban megmaradt csucsainak. A paktum jelentőségé abban állt, hogy a két világháború közötti erdélyi magyar közösség egyáltalán eljutott a valós részvétel esélyéig a választásokon, lévén egyéb kisebbségi követeléseken felül, ennek a politikai paktumnak a segítségével igyekeztek felvetetni az erdélyi magyarokat az országos választói névjegyzékbe.

A figyelmes olvasó számára talán már láthatóvá vált az a probléma mellyel szembesülnünk kell, ha Csucsca és a csucsai kastély (mely a mai nap Octavian Goga emlékmúzeumként működik) emlékezhely jellegéről gondolkodunk. Ugyanis! Azon állításokkal kerülünk szembe, hogy a kastély két költőóriás őszinte barátsága révén a magyar és román nemzet számára pozitív üzenetet közvetítő emlékezhelynek kínálkozik. Viszont Goga, mint az Averescu-féle Néppártban politizáló személy és az Országos Magyar Párt közti paktum emlékezetének helyeként nemcsak az elitek közti, kölcsönösen előnyös alku emlékezetének helyévé válhat, de Csucsca a kiszolgáltatott erdélyi magyar közösségnek a királyi Romániában betöltött kényszerhelyzetének is emlékezhelye is lehet.

Problémafelvetés és történeti hátterek

Két különböző narratívával állhatunk szemben. Tovább bonyolódik kérdésünk annak fényében, hogy lehangoló lehet azok száma, akik mindkét költőt ismerik és olvassák, ugyanis nem lehet kétségünk afelől, hogy Ady Endre a harmadik évezredben ismert és elismert költő a hazájában, ahogy Octavian Goga is az a sajátjában. Mindazonáltal roppant véges azok száma, akik mindkét költő lírájának akár csak a részeit ismerik. Ennélfogva problémafelvetésünk olybá módosul, hogy a csucsai kastély, mely egykoron Boncza birtok volt, Csinszka tulajdonában állt, emlékezhely-e, mert ha igen, akkor két nemzeti költő – Közép-Európa gyakori versengő nacionalizmusai révén – párhuzamos emlékezetének a helye, esetleg a művészet nemzetközisége és a két költő barátsága révén közös emlékezhely, illetőleg az erdélyi magyar közösség és politikai szervezetének, továbbá a romániai politikai elit formálódó kohabitációjának és a nagyromán állam homogenizációs törekvései számára még elfogadható politikai érdekérvényesítésének az emlékezhelye.

A párhuzamos emlékezhely értelmezést szolgálja a kastély mai használata is. Octavian Gogáról emlékezik meg a nevében a múzeum, és Ady Endréről csak az Ady-házban találunk emlékeket. A Goga és Ady emlékét őrző kiállítás egymástól el van különítve. Maguk a kiállítások is megérintenek egy izgalmas elemzést, most meg kell elégednünk azzal, hogy megemlíttjük, az Ady Endre-kiállítás anyagában helyezték el a kastély történetéről szóló részt: a Boncza-birtok múltjáról. Csinszkaról ebben az állandó kiállítási anyagban csak fiatalkoráról és Adyval való megismerkedéséről kapunk információkat. Ady tragikus 1919-es halálát követően már alig jelenik meg Csinszka a kiállítás anyagában, és még kevésbé kap teret saját költői tevékenysége. Ennek okai felől csak találgatni tudnánk, mindazonáltal annyi megjegyzésre mindenképpen szükség van, hogy míg Ady két évet élt Csucsán, a költőnő Boncza Berta a gyermekkorát is itt töltötte.¹

1 Ciucea lui Octavian Goga (Octavian Goga Csucsája). Kolozsvár, 2003, Kolozs Megyei Tanács – „Octavian Goga” Múzeum, 31–33.

A Boncza-kastély történetéhez tartozik, hogy az 1880-as években építtette Boncza Miklós ügyvéd és országgyűlési képviselő lánytestvére lányának, aki később a felesége is lett a család heves tiltakozása ellenére. Boncza Miklósné sajnálatos korai halálát követően (a gyermeke világrahozatalakor hunyt el) Bertát nagyanyja nevelte fel.² Ahogyan a Boncza család rosszul fogadta Boncza Miklós házasságát, hasonlóan nem támogatták Csinszka és Ady 1915-ös házasságát sem. Octavian Goga úgy került a birtok és a kastély megvásárlása kapcsán Csinszka figyelmébe, hogy Ady közölte vele, ajánlja fel a birtokot Gogának, aki majd megvásárolja. A román költő így is tett: 280 ezer magyar koronát fizetett érte. Az eladás legfőbb okaként az Optálási törvényt nevezi meg a múzeum brosúrája. Ugyanis a királyi Romániához csatolt területek lakossága dönthetett arról, hogy melyik ország állampolgárságát kívánja felvenni vagy megtartani.³ Ha viszont a magyar állampolgárság megtartása mellett döntöttek, akkor birtokaikat és ingatlanjaikat a román állam kisajátította. Csinszka a magyar állampolgárság és a budapesti élet mellett döntött, és férje javaslata alapján felajánlotta megvásárlásra Gogának, aki nem sokkal ezután nősült meg.

Másik épületrészben található a Goga emlékeit őrző kiállítás. Vidéki emlékmúzeumhoz képest roppant gazdag anyag van benne. Itt Adyval kapcsolatban elenyésző emlék található. Sajnálatosan csak ajtó üvegen keresztül lehet Goga igen jelentős, több ezer kötetes könyvtárát is megcsodálni.⁴ A Goga-házban látták vendégül a világhírű román zeneszerzőt, George Enescut is. Az emlékmúzeum harmadik épületében található egy néprajzi kiállítás, mely Goga feleségének Veturia Gogának köszönhető.

Az épületegyüttes kiemelkedő látványossága a „szerelem mauzóleuma”. George Matei Cantacuzino, a nagy múltú Cantacuzino bojár család leszármazottjának tervei alapján készült, és roppant látványos a mozaikos külsővel és belsővel. A mauzóleumot Goga halálát követően 20 éven át építtette Veturia Goga,⁵ aki egyébként ellenezte a birtok és a kastély megvásárlását. A külső mozaikos képen két angyal és a feltámadó Krisztus látható. Belsejében pedig további bibliai ábrázolások, például az utolsó vacsora látható, népművészeti motívumok mozaikos berakásában az egykori miniszterelnök és felesége szarkofágja fölött.

Miközben felesége a birtok állapota miatt ellenezte a vásárt, Goga ragaszkodott hozzá. Ugyanis valós barátság fűzte őt Adyhoz, aki Goga szegedi rabsága idején cikkben állt ki mellette és bebörtönzése ellen. Ismertségükben kulcs szerepe volt Goga Ady fordításainak is. Ám Octavian Goga nemcsak Ady verseit fordította, hanem Petőfiét is, hiszen egyike volt fiatalkori kedvenc költőinek. Petőfi fordításaiért Gogát a Petőfi Társaság külső tagjává választották. Ennek

2 Uo.

3 Uo. 33–34.

4 Uo. 27.

5 Uo. 22–23.

kapcsán Domokos Sámuel így fogalmaz: „Gogára különben nemcsak Petőfi költészete volt hatással, hanem a szabadságharcos költő bátor magatartása is: Goga olyan bátran akart népéért küzdeni, s életének számos eseménye: sajtóperei, bebörtönzése s a perek idején tanúsított magatartása mutatja, hogy ezt valóra is váltotta.”⁶

Domokos Sámuel a magyar és román irodalmi kapcsolatokat vizsgáló kiemelkedő könyvében arra a következtetésre jut, hogy Gogának nemzetszeretete miatt volt oly kedves Petőfi nacionalizmusa, mely nemzetszeretetet Ady is kiemelte többször. Személyes megismerkedésükig várniuk kellett egészen a Tisza István és az erdélyi román elit közti paktumtárgyalásokig. Ugyanis Goga delegáltként Budapesten tartózkodott. Ekkor találkozott személyesen Adyval, akivel addig csak levélben érintkezett. Ady igyekezett a román költőt és újságszerkesztőt megismertetni a budapesti polgári radikálisokhoz közelálló értelmiségiekkel, a Nyugatosokkal. Adynak köszönhetően találkozott Goga Ignotussal, Babits Mihállyal, Móricz Zsigmonddal, Papp Viktorral, Fenyő Miksával és Schöpflin Aladárral.⁷

Világnézeti szempontból az ortodox klerikalizmust nem megvető Gogában és a nagyváradi katolikus klérussal többször konfliktusba kerülő Ady között kevés hasonlóság fedezhető fel. Az bizonyos, hogy Tisza kormányzását mindketten rosszallották, ami közöst viszont Domokos talál kettejükben, azt így fogalmazza meg: „Goga ugyanúgy látta, mint Ady: a korabeli Magyarországot halálos veszedelem fenyegeti a belőlről pusztító úri nép részéről. Továbbvíve a gondolatmenetet, míg Adyt ez mélyen elszomorította, Gogában táplálta a reményt, hogy a nemzetiségi elnyomatás napjai meg vannak számlálva.”⁸

Meg kell emlékeznünk arról is barátságuk kapcsán, hogy Ady halálát követően Ady Lajos révén küldött koszorút Goga Ady sírjára, és Ady idős szülein azzal igyekezett segíteni, hogy a királyi Románia törvényhozásában való közbenjárással elérte, hogy mentesüljenek birtokuk kisajátítás alól.⁹

Goga kapcsolata a magyar irodalommal fordításai révén nem korlátozódtak a Petőfi- és az Ady-versekre. Az 1930-as években ő készítette el Madách örökérvényű *Ember tragédiájának* első román nyelvű fordítását. A román nyelvű kiadást üdvözlendő és méltatandó Bánffy Miklós író, politikus, jogász, korábbi külügyminiszter s mindenekelőtt polihisztor így fogalmazott: „E fordítás emberileg is nagy tett. Ebben a mai gyűlölséggyártó világban örömprepesve kell megérezzük, hogy a művészet örök értékei összekapcsolják az embert, arany glóriája egybefonja őket, mint a Parnasszus ragyogó csúcsán.” Gogával kapcsolatban pedig „itt most eddig soha nem tapasztalt szerencsés tettel állunk szemben: azzal, hogy egy nép, mondhatni, első poétája ölteti át a maga nyelvére.”

6 Domokos Sámuel: *Magyar-román irodalmi kapcsolatok*. Budapest, 1986, Gondolat, 86–87.

7 Gondolat, uo. 122.

8 Gondolat, uo. 114.

9 Uo. 125–129.

Abban a korszakban, amikor alkot Tudor Arghezi, George Bacovia, Ion Barbu és Lucian Blaga, roppant kiemelkedő dicséret és gyönyörű méltatás az írótlól a költőnek, a politikustól a politikusnak.¹⁰

Miként láthatjuk, Goga és Ady kapcsolata roppant szoros, s volt annál inkább izgalmas annak értelmezése, hogy a csucsai kastélymúzeumban egymástól elkülönítve jelennek meg. Ennek a gyakorlatnak a megértése dolgozatunk kereteit szétfeszítené ugyan, ám mindenképpen megjegyzendőnek tartjuk, hogy ez az elkülönítés szimbolikus jellegű. Különösen abban a tekintetben, hogy a Goga házaspár és emléke – Veturia Goga és a kegyes utókor által – egészen szakrális környezetbe emeltetett.

Az utókor kegyessége kapcsán említést kell tennünk arról az aspektusról, hogy Goga költészetét újra fel kellett fedeznie a romániai közvéleménynek. Ugyanis az 1950-es évek sztálinista kultúrpolitikájába kevésbé fért bele Octavian Goga költészete, miniszteri és miniszterelnöki pályája pedig még kevésbé. Kijelentései kapcsán többször is illették az antiszemitizmus vádjával. A Goga-kabinet kicsit több mint egy hónapja alatt olyan intézkedést hoztak, amely révén több mint 200 ezer zsidó vesztette el az állampolgárságát. Goga kétségkívül nacionalista volt, és együttműködött Corneliu Zelea Codreanuval, a Vasgárdisták vezetőjével. A Ceaușescu-korszak sokkal kegyesebb volt emlékével, és a hivatallások is támogatták „nemzeti” és „szocialista” karaktere miatt. Érdemes megjegyezni a történeti kánonok kapcsán, hogy Goga antiszemitizmusát Mihai Zamfir román irodalomtörténész, a bukaresti egyetem tanára és több országban szolgált nagykövet, kinek közel 1000 oldalas irodalomtörténeti munkáját újra kiadták, nem tartotta releváns tényezőnek, ő csak vehemens nacionalizmusról ír.¹¹

Összegzés

Ezek után feltételezhető, hogy a csucsai kastély infrastrukturális adottságai ugyan adottak, mégsem teljesíti be a közös emlékezhely szerepét, hiszen inkább kiemeli Gogát, szentel ugyan helyet Adynak, mégis csupán a kultúra által szakralizált térben. Azt kell sajnos megállapítanunk, hogy Ady Endre és Octavian Goga kapcsán alig érvényesül a kastély olyan közös emlékezhelyként, amely összeköti a két népet és nemzetet, ám az sem jelenik meg látványosan, hogy mi az, ami a két nemzetet elválasztja. Ki kell viszont emelnünk, és ennyi szubjektív véleményt engedjen meg a kedves olvasó, kívánatosnak tartjuk, hogy a múzeum átalakítása révén karakteresebben jelenjen meg az

10 Kemény G. Gábor: *Szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*. Budapest, 1962, Tankönyvkiadó, 794–795.

11 Zamfir, Mihai: *Scurtă istorie. Panorama Alternativă a Literaturii Române* (Rövid történet. A román irodalom alternatív panorámája). Jászvásár, 2021, Polirom, 473–475.

összefonódó közös múlt és az egymásra utaltság. Annál is inkább, mivel létezik olyan irodalmi hagyomány, mely a két nemzet békés kapcsolatairól szól.

Miként már fentebb jeleztük, potenciálisan alkalmas volna Csucsra a két elit közti közös emlékezhelyének. Sőt! Úgy véljük, hogy nemcsak a művészek számára lehet zarándokhely, hanem a társadalom- és bölcsészettudományok képviselői is tekinthetnék közös emlékezhelynek.

Ami azt a kérdést illeti, hogy a csucsai kastély párhuzamos nemzeti emlékezhelyek tere, azt már sokkal biztosabban állíthatjuk, hogy igen. Két roppant izgalmas, nagyhatású személy életének egy-egy állomásáról beszélhetünk. Amely állomás ma kifejezi egyrészt a Goga-kiállításon keresztül egy román költő irodalmi nagyságát és nemzetépítésben betöltött szerepét. Az Ady-kiállítás pedig sokkal inkább a Csinszka-val kapcsolatos emlékek révén a művész és szerelme közti kapcsolatra világít rá, és a helyi csucsai közösségnek releváns helytörténeti információkat hordoz.

Már csak egy kérdésre kell választ adnunk. Hogy a „csucsai paktum” révén a csucsai kastély vajon közös emlékezhely-e? Újra csak ismételni tudjuk: a kastélyban megvan a lehetőség arra, hogy némi infrastrukturális változtatással ténylegesen kiemeljék ennek jelentőségét. Mert miképpen mi sem írtunk a fentiekben Grandpierre Emil, Alexandru Averescu tábornok, Octavian Goga egyesítéséről és az azt követő bevett gyakorlattá váló paktumpolitizálásról, a múzeum sem tájékoztatja a látogatót erről. Így feltételeznünk kell, hogy a már említett viszonyrendszerben a csucsai kastély nem válik emlékezhellyé, sokkal inkább a kulturális amnézia, felejtés helyévé lényegül.

BIBLIOGRÁFIA

Ciucea lui Octavian Goga (Octavian Goga Csucsája). Kolozsvár, 2003, Kolozs Megyei Tanács – „Octavian Goga” Múzeum.

Domokos Sámuel: *Magyar-román irodalmi kapcsolatok*. Budapest, 1986, Gondolat.

Kemény G. Gábor: *Szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*. Budapest, 1962, Tankönyvkiadó.

Zamfir, Mihai: *Scurtă istorie. Panorama Alternativă a Literaturii Române* (Rövid történet. A román irodalom alternatív panorámája). Jászvásár, 2021, Polirom.